

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**SEKÜLERLEŞME TARTIŞMALARI VE BRYAN
RONALD WILSON**

Ömer Faruk DARENDE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Mayıs – 2015**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**SEKÜLERLEŞME TARTIŞMALARI VE
BRYAN RONALD WILSON**

**Danışman : Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN
Jüri : Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR
Jüri : Yrd. Doç. Dr. Ali BAYER**

Ömer Faruk DARENDE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
MAYIS – 2015**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**SEKÜLERLEŞME TARTIŞMALARI VE BRYAN
RONALD WILSON**

Ömer Faruk DARENDE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No:

Bu Tez .../...../2015 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği/Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Prof. Dr. M. Ali KİRMAN
BAŞKAN

Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Ali BAYER
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü

Not: Bu projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SEKÜLERLEŞME TARTIŞMALARI VE
BRYAN RONALD WILSON**

Ömer Faruk DARENDE

Danışman : Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN

Yıl : 2015, Sayfa: 77 + 7

Jüri : Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN (Başkan)
: Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Ali BAYER (Üye)

Toplumsal değişim göstergelerinden birisi olan ve 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyologların, teologların ve özellikle din sosyologlarının dikkatini çeken sekülerleşme tezi toplumsal dönüşümün gözlemlendiği ve yorumlanmasına sebep olduğu en önemli toplumsal olayların başında gelmektedir. Şüphesiz birçok tartışmanın yapıldığı bu tez ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin her biri bu teze farklı bir açıdan yaklaşarak farklı yorumlar katmış ve farklı şekillerde tanımlamıştır. Dinin toplumsal öneminin azalacağına dair bir teoriyi içeren bu tez, beraberinde antitezlerini de üretmiştir. Sosyoloji sekülerleşme paradigmasını tanımlamada ve sekülerleşme belirtilerini tespit etmede ve ölçmede en önemli araç olma özelliğini taşımaktadır. Son yarım asır boyunca sosyoloji dünyasında farklı kavramlarla bir tutulan, aynı anlamları içerdiği düşünülen ve bunun sonucunda da kendisini anlam karmaşasının içerisinde bulan sekülerleşme tezi özellikle Türkiye’de kesin ve tam bir anlama ihtiyaç duymaktadır. Bu eksikliği gidermek için bu tez üzerine birçok eser vermiş ve anlaşılması yönünde çok çaba sarf etmiş olan sosyologların görüşlerinden faydalanmak gerekmektedir. Bu bağlamda sekülerleşme paradigması üzerine yoğun çalışmalar yaparak sayısız eser bırakan Bryan Ronald Wilson ve onun görüşleri bu çalışmanın dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, toplumslaşma, din, toplumsal farklılaşma, modernleşme, rasyonelleşme, de-sekülerleşme

**DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**DEBATES OVER SECULARIZATION AND
BRYAN RONALD WILSON**

Ömer Faruk DARENDE

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN

Year : 2015, Pages: 77 + 7

**Jury : Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN (Chairperson)
: Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ali BAYER (Member)**

In the second part of the twentieth century, the secularization thesis which is one of the indicators of transformation and which has caught the attention of sociologists, theologians and especially sociologists of religion, takes place on the top of the most important social events which reveal social transformations and which cause them to be interpreted. There is no doubt that numerous studies related to this thesis have sparked off a great deal of debate. Each of these studies approaches this thesis from a different angle and provides different interpretations to the thesis as well as different definitions and conceptualizations. The secularization thesis which comprises the theory that the social importance of religion is going to diminish has generated its anti-theses concomitantly. Sociology has established the secularization paradigm as an outcome of Western reasoning by describing its most important characteristics, and determining and evaluating its indications. For the last half century, in Sociology, the secularization thesis has been equated with other notions, which has been thought that it has included the same meanings and hereat which has found himself in ambiguity needs a certain and exact meaning especially in Turkey. It is necessary to evaluate the views of sociologists who have done research on secularization in order to remedy the deficiency and who have made a great effort for the thesis to be understood. In this context, Bryan Ronald Wilson who leaves invaluable works agonizing over the thesis and his views deserve being mainstay of this study exceedingly.

Keywords: Secularization, societalization, religion, social differentiation, modernization, rationalization, de-secularization

ÖN SÖZ

Batıda ortaya çıkmakla birlikte neredeyse bütün toplumları etkileyen sekülerleşmenin, tıpkı modernleşme gibi, evrensel bir olgu olduğu ileri sürülmektedir. Fakat aynı ülke içerisinde farklı bölgelerde bile sekülerliğin farklı derecelerine rastlanabilmektedir. Din ve toplum arasındaki ilişkinin her bölgede, her toplumda aynı seyretmesi pek de olası bir durum değildir. Kurumların ve bireylerin kültürel geçmişleri sekülerleşme derecesini belirleyen dinamikleri oluşturmaktadır. Sekülerleşmeye sebep olduğu ileri sürülen “kentleşme” hemen her toplumda zaman içerisinde görülen bir değişimdir. Bunun yanı sıra her toplumda farklı derecelerde görülen ve diğer toplumlara geçişi teknoloji ile kolaylaşan bilimsel ve teknolojik gelişmeler sekülerleşmenin her topluma özgü bir kavram olabileceğinin kanıtıdır. Bu nedenle sekülerleşme paradigması farklı coğrafyalarda farklı derecelerde baş gösterdiğinden ve göstereceğinden dolayı bu paradigma evrensellik özelliği de taşımaktadır. Son yıllarda modern dünyada dinin yeri ve önemi, bir başka anlatımla sekülerleşme konusu çok tartışılmaktadır. Bu tartışmaların hemen her toplumda bir şekilde yapılıyor olması modernleşme ve sekülerleşmenin sadece Batı toplumlarına özgü olmayıp evrensel bir olgu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Seküler, sekülerizm, sekülerleşme ve yanlış da olsa bu terimlerin karşılığı olarak kullanılan kelimeler (dinsizlik, dinsizleşme gibi), hem birey hem de toplum yaşamında baskın ve etkili olduğu düşünülen din olgusuna farklı yaklaşımlar ve yorumlar neticesinde farklı şekillerde izah edilmeye çalışılmıştır. Din sosyolojisi alanında fikir üreten başta sosyologlar olmak üzere çoğu yorumcu sekülerleşmenin kaçınılmaz olduğu yorumunu yapmışlardır.

Özellikle 20. yüzyıla gelindiğinde yorumlar biraz değişiklik göstermeye, değişimin, ama her alanda, kaçınılmazlığı kabul edilir olmaya başlamıştır. ‘Din, toplumsal önemini yitiriyor’ yorumu yerine daha çok ‘Din değişiyor’ yorumu telaffuz edilmeye başlanmıştır. Artık dindarlığın çok çeşitli türleri olan bir olgu olduğu ileri sürülmektedir. Tam da bu noktada, sekülerleşme tartışmalarının gündem oluşturduğu bir dönemde, ilgili ilgisiz herkesin yorumlamalarda bulunduğu bir ortamda, Wilson gibi sekülerleşme tezi üzerinde derin bilgiye sahip, akademik hayatının büyük bölümünü bu teze adanmış, yaptığı çalışmaların yarısından fazlasının temel konusu sekülerleşme tezi olan bir sosyoloğun sekülerleşme tezine yönelik görüşlerinin ve düşüncelerinin bu çalışmanın temel dayanak noktasını oluşturması hiç de sıra dışı bir durum değildir.

Genel olarak sekülerleşme üzerine yapılan tartışmaları ve bu tartışmalarda Wilson’ın vazgeçilmez yerini ele alan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde temel kavram olan sekülerleşme ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve belirlenirken ikinci bölümde ise sekülerleşme tezine büyük katkılar yapan Bryan Ronald Wilson’ın sekülerleşme ile ilgili görüşlerine değinilmiştir. Bu bağlamda sekülerleşme tezinin parametreleri olarak belirlenen bazı kavramlar hakkında da alt başlıklar olarak bahsedilmiştir.

Ortaya atıldığı andan itibaren hâlâ güncelliğini yitirmeyen, aksine günbegün daha da hararetli tartışmalara gebe olan sekülerleşme tezi üzerine çalışma yapmak birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Ancak bu süreç boyunca hiçbir zaman yalnız olmadığımı da ifade etmek isterim. Bu çalışmada desteğini esirgemeyen birçok insanı bu sınırlı alanda zikretmek oldukça zor. Fakat hem zaman hem de tavsiye anlamında oldukça cömert davranan, bana sonsuz sabır ve anlayış gösteren, her zaman teşvik edici özelliği ile yanımda olan danışman hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Ali KIRMAN’a ve gerek derslerde gerekse de ders dışı sohbetlerde desteğini hep hissettiğim, ihtiyaç

duyduğum zaman tecrübe ve bilgisiyle yanımda olacağını bildiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Toplumun özü konumundaki ailelerimizi unutmamak gerekir. Biricik eşim Betül, kızım Azra ve oğlum Yusuf... Sizlere ayırmam gereken vaktimin büyük bir kısmını bu çalışmaya harcadığım için sizlere borçluyum. En derin sevgim sizlere...

Ömer Faruk DARENDE
Mayıs – 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Konu	2
1.3. Amaç ve Önem	3
1.4. Yöntem ve Teknikler	4
1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar	5
1.6. Varsayımlar	5
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	7
3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	10
3.1. Kavramsal Açıklamalar	10
3.1.1. Din	10
3.1.2. Sekülerleşme ve Sekülerizm	11
3.1.3. Post-Seküler	15
3.1.4. De-Sekülerleşme (Sekülerleşmeden Uzaklaşma)	16
3.1.5. Toplum	17
3.2. Kuramsal Çerçeve	18
3.2.1. Sekülerleşme Paradigmaları	18
3.2.2. Klasik Sekülerleşme Tezi (Eski Pradigma)	18
3.2.3. Yeni Paradigma	20
4. BRYAN RONALD WILSON HAYATI VE ESERLERİ	23
4.1. Hayatı	23
4.2. Eserleri	25
4.2.1. Kitapları	25
4.2.2. Editör Olduğu ve Katkı Sağladığı Eserler	26
4.2.3. Diğer	27
5. BRYAN RONALD WILSON VE SEKÜLERLEŞME	29
5.1. Sekülerleşme Tezi Hakkındaki Görüşleri ve Katkıları	29
5.2. Wilson'a Göre Sekülerleşme (Wilson ve Sekülerleşme Teorisi)	34
5.3. Toplumsal Değişim ve Din	40
5.4. Toplumsal Dönüşüm ve Din	42
5.5. Aydınlanma	43
5.6. Sanayileşme	44
5.7. Modernleşme	45
5.7.1. Rasyonelleşme	46
5.7.2. Bireysel Özerklik	47
5.7.3. Çoğulculuk	50
5.7.4. Yeni Dinî Hareketler	51
5.7.5. Büyüsü Bozulan Modern Topluluklar	54
5.7.6. Dinî ve Seküler Pratikler	55
5.7.7. Kentleşme	56
5.7.8. De-Sacralization – Kutsallıktan Arındırma	57

5.7.9. Toplumlaşma	58
5.8. Toplumsal Kurumlarla Sekülerleşme ve Din	60
5.8.1. Din	61
5.8.2. Din ve Bilim İlişkisi.....	62
5.8.3. Siyaset	64
5.8.4. Aile.....	65
5.8.5. Ekonomi	66
5.9. Wilson ve Sekülerleşme Tezine Destek Verenler – Karşı Çıkanlar	67
6. GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	70
KAYNAKLAR	73
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

BKZ.	Bakınız
ÇEV.	Çeviren
DER.	Derleyen
ED.	Editör
İ.F.D.	İlahiyat Fakültesi Dergisi
K.S.Ü.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
O.U.P.	Oxford University Press
PUB.	Publication (Yayıncılık)
RIP	Rest in Peace (Huzur içinde yat)
S.	Sayfa
SS. (PP.)	Sayfalar Arası
T.O.B.B.	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (Üniversitesi)
U.K.	United Kingdom (Birleşik Krallık)
U.S.A.	United States of America (Amerika Birleşik Devletleri)
YAY.	Yayımları
YY.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Problem

Tarihsel perspektiften bakacak olursak insanoğlu var olduğundan bu yana sürekli inanma ihtiyacı içerisinde olmuştur. Ancak ilk zamanlardan günümüze kadar bu inanç konularında ve türlerinde farklılıklar da göze çarpmaktadır. İnsanın kutsal olarak adlandırdığı olgulara inanması ya da inanmaması bağlamında çok farklı tartışmalar yaşanmış ve çok farklı teoriler ortaya konmuştur. Bu teorilerden birisi de özellikle din sosyolojisi alanında kurucu isimler tarafından dahi eserlere konu edilmiş olan ‘sekülerleşme teorisi’dir. Klasik anlamda modernleşme ile birlikte dinin önemini kaybedeceği, toplumsal görünürlüğünün azalacağı ve zamanla da dinin yok olacağını savunan bu teze karşı yapılan eleştiriler de gündem oluşturmakta ve sekülerleşme tezine değer katmaktadır. Birbirinden önemli ölçüde ayrılan bu görüşler sekülerleşme literatüründe eski ve yeni paradigmalara olarak bilinir.

Modernleşme, kentleşme ve Aydınlanma ile birlikte dinlerin geleceğinin tehlike altında olduğu düşüncesi, kutsal olanın eskisinden daha da güçlü bir şekilde yerini koruyor olduğu düşüncesi ile çatışma hâlinindedir. Toplumsal hayatta meydana gelen değişiklikler her iki görüşü destekleyen oluşumlara sahne olmaktadır. Mabetlerin gün geçtikçe boşalması, sadece özel günlerde dolması, kendilerini inançsız (ateist) olarak tanımlayan insanların sayılarındaki artış¹, ahlakî değerlerin yozlaşması gibi durumlar sekülerleşmeye işaret ederken, yeni dinî hareketlerin ortaya çıkması ve sayı olarak gün geçtikçe çoğalması, insanların inançlarını kendi içlerinde yaşadığı görüşünün ortaya atılması gibi durumlar ise kutsallığın toplumsal değerinin azalmadığına işaret etmektedir. Tezimizde görüşlerini temel alacağımız Bryan Wilson bu yeni dinî hareketleri, dinî gerilemenin yani sekülerleşmenin belirtisi olarak görürken; başlangıçta sekülerleşme tezini savunanlar arasında olan Peter Berger, yeni dinî oluşumları dinî canlanma olarak yorumlamaktadır.

Bryan Wilson’ın görece tartışmalı da olsa genelde dâhil edildiği “klasik sekülerleşme tezi” ile ilgili görüş bildiren bilim insanlarının dinin geleceği konusunda ortaya koydukları düşünceler bağlamında farklılıklar gösterdikleri bilinmektedir. Klasik sekülerleşme tezinin önemli isimlerinden Weber’e göre modernleşme arttıkça dinin toplumsal önemi yavaş yavaş azalacak ve sonunda da toplumdan silinecektir. Bu görüşü destekleyenler ‘katı’ olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra Durkheim, modernleşme arttıkça sekülerleşme ortaya çıkacak, din toplumsal önemini yitirecek ama kısmen de olsa fonksiyonlarını yerine getirmeye devam edecek, bütünüyle toplumdan silinmeyecek görüşlerine yer veren Wilson’ı ‘ılımlı’ kategorisinde değerlendirmek gerekecektir. Zira klasik sekülerleşme tezini savunduğu belirtilse de, Wilson’ın dine karşı olmadığı unutulmamalıdır. Aksine dinin toplumsal bir ihtiyaç olduğunu, gittikçe sekülerleşen toplumlarda dinin gerekli olduğunu bizzat ifade etmiştir. Sekülerleşme ile birlikte din, anlamını kaybetmez, fonksiyonlarını tamamıyla seküler kurumlara terk etmez; aksine yeni dinî anlayışlar ortaya çıkar ve din sadece görüntüsel şekil değişikliğine uğrar. Dolayısıyla sekülerleşme dini ortadan kaldırmayı hedefleyen bir olgu değil, sadece dinî ve toplumsal değişimin bir habercisidir.

Klasik Sekülerleşme olarak adlandırılan bu teze karşı, toplumda dinî canlanma olduğunu örnekleriyle vermeye çalışan ve içlerinde Davie, Berger gibi ünlü bilim

¹ “Amerika’nın Değişen Dini Manzarası”, Pew Araştırma Merkezinin 2014 yılında yapmış olduğu anket

insanlarının bulunduğu Yeni Paradigma ise daha çok eski paradigmanın eleştirisi üzerine kurulmuş bir tez olarak görülmektedir.

Özellikle Batı kökenli din sosyologları arasında yaşadığımız çağı seküler bir çağ olarak adlandırmak moda bir yorum hâline gelmiştir. David Martin *Sekülerleşme Sorunu: Geçmiş ve Gelecek* (2002) adlı eserinde bunu doğrudan dile getirirken, Thomas Luckmann (2003) “görünmez din” ifadesini kullanmıştır. Bazıları ise geçmiş dönemlerin de en az günümüz kadar seküler olduğunu vurgulamak adına yorumlar yapmışlardır. Bryan Wilson ise özellikle Batı coğrafyasını ön plana çıkararak yaşadığımız çağın önceki çağlarla kıyaslanamayacak kadar seküler olduğunu belirtmiştir ve bu düşüncesini destekleyen görüşlerini de dile getirmiştir. Fakat seküler olanın çağ değil, modern toplum yapısı olduğunun da altını çizmiştir. Toplumsal organizasyonlarda gelişimsel süreçlerin yaşandığını ve bunun sonucunda da modern toplumsal organizasyonun sekülerleşmeye işaret ettiğini ifade etmiştir (Wilson, 1976a).

Sekülerleşme teorileri ilk olarak Batı toplumlarında ortaya çıksa da küreselleşen dünyada bunun etkisinin Batı toplumlarına özgü kalmadığı diğer toplumlarda da sekülerleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Türk toplumu da bu değişim sürecini yaşayan toplumlar arasında zikredilebilir. Türk toplumunun geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümün özellikle Cumhuriyet kurulurken ve sonraki dönemde görüldüğü bilinen tarihi bir gerçektir. Cumhuriyet kurulduktan sonra modernleşme adına toplumsal yaşamı düzenleme çalışmaları ile birlikte dinin siyasal rolü ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Laiklik adı altında laisizm ve sekülerizm şeklinde katı uygulamalara yönelmiş olması toplumun geniş kesimlerinde “dinsizliğe” kadar varan çok farklı laiklik ve sekülerlik algılarının oluşmasına yol açmıştır.

Evrenselliğine vurgu yapılan sekülerleşmenin bir olgu ve süreç olarak ne olduğu anlaşılmeden eleştirildiği günümüz Türkiye’inde sekülerleşme tartışmaları yapılmadan de-sekülerleşme üzerine görüşler ortaya atılmaktadır. Herhangi bir olgunun eleştirilmeden önce anlaşılması gerekliliği düşüncesinden hareketle sekülerleşme sürecinin de öncelikle anlaşılması ve daha sonra eleştirilerin yapılması gerekmektedir. Bundan dolayı da henüz kavramsal anlam üzerinde fikir birliğine varılmadan sekülerleşme tezine eleştirel yaklaşımlarda bulunulması araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda sekülerleşme teorisinin anlaşılmadığının düşünüldüğü noktada Bryan R. Wilson’ın ve ortaya attığı sekülerleşme tezinin kesinlikle anlaşılması gerekliliği kaçınılmaz bir gerçektir.

1.2. Konu

Sekülerleşme dinî ve sosyal alan çalışmalarında akademisyenler ve araştırmacıların ilgisini çekmeye devam eden kapsamlı değişkenlerin toplumsal yansımalarını tasvir eder. Zamanla dinde ve dinî kurumlardaki teolojik, sosyolojik ve psikolojik değişimlerin tamamını kapsayan bir olgu hâline gelir. Sosyal bilimciler genel anlamda dinin yapısı ve fonksiyonlarının sürekli bir değişim durumunda olacağı konusunda hemfikirdirler.

Auguste Comte, Emile Durkheim, Henri de Saint-Simon, Karl Marx, Max Weber gibi öncü sosyal düşünürler modern toplumda rasyonel bilimsel düşüncenin dereceli olarak dinî inançları yerinden edeceğini görmüşlerdir. Fakat bu dinin tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. İlk dönem sosyoloji teorisyenleri toplumun modernleşmesi süreci boyunca dinin dönüşümünü tahmin etmişler ve görmüşlerdir.

Durkheim (2005), uzun yıllar önce klasik hâline gelen *The Elementary Forms of the Religious Life (Dinî Yaşamın İlkel Biçimleri)* adlı eserinde bir toplumun üyeleri

arasında belirli bir entelektüel ve ahlakî bağ olmadığı sürece o toplumun tutarlı ve uyumlu olamayacağını ifade etmiştir. Bu ifadesiyle dinlerin toplum içerisinde yüklenmiş oldukları fonksiyonlarına vurgu yapan Durkheim, dinin toplumları birbirine bağlayan çimento görevi gördüğünü belirtmiştir.

Aydınlanma, Reformasyon ve hatta Modernite sonrası din, bütünleştirici sosyal bir güç olarak köklü kurumsal rolünü yeniden yapılandırma olarak ortaya koyar. Sosyolojinin kurucularından Auguste Comte (2000) toplumun evrimsel gelişimini “teolojik ya da kurgusal” olandan “pozitif ya da bilimsel” olana doğru olduğunu ifade etmiştir. Max Weber (2014) ise yaşadığımız çağın kaderinin rasyonelleşme, düşünselleşme ve hepsinden önemlisi de ‘dünyanın büyüden arınması’ ile karakterize olduğunu ifade etmiştir. Genel kanı modernitenin din ile anlaşmazlık içinde olduğu yönündedir. Birçok akademisyen ve araştırmacının zihninde din gücünü ve etkinliğini kaybetmektedir.

Genelde dinin toplumsal değerini ve etkisini kaybettiği süreç olarak tanımlanan sekülerleşme sadece Batı eksenli düşünülmemelidir. Nitekim birçok coğrafyada bu dönüşüm gözlemlenmektedir. Aynı şekilde Türkiye’de de bu değişim-dönüşüm Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte modernleşme yönünde atılan adımlarla kendini göstermiştir. Bu değişimlerin görüldüğü ülkelerde kaçınılmaz olarak dinî kaynaklı yeni oluşumlara rastlanmaktadır. Toplumsal değerler olarak görülebilecek bu yeni hareketlerin (bkz. Kirman 2010) analizlerini geleneksel şablonlarla çözümlenmek pek mümkün gözükmemektedir.

Sekülerleşme tezinin görünürlük kazanabilmesi için, toplumların tarihi ve kültürel anlamda belirli bir arka plana sahip olması gerekliliğine her daim değinen bazı sosyologların yanı sıra bu tezin her toplum yapısında görülebileceğine vurgu yapan sosyologların sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Bu nedenle özellikle Türkiye Cumhuriyeti için bu durum büyük önem taşımaktadır. Söz konusu tarihi ve kültürel arka plan Türk toplumu adına eksikliği hissedilen bir durumdur. Bu süreçler yaşanmadığı için başka bir ifade ile Aydınlanma, Reformasyon, Sanayi Devrimi gibi sekülerleşmeye götürdüğü ileri sürülen parametreler yaşanmadan bir sonraki adıma geçildiği düşünüldüğünden, sekülerleşme kavramının Türk toplumu adına muallâkta kalan ya da yalan yanlış anlaşılmalara yol açan bir olgu olarak toplumda yer edinmesi mevcut durumu ve problemi gözler önüne sermektedir.

1.3. Amaç ve Önem

Sekülerleşme tezi, toplumsal anlamda oldukça önemli bir konudur. Bu tezi savunan ya da karşı çıkan din sosyologlarının birçoğu bu tezi Hıristiyanlık bağlamında ele almış olsalar da tezin evrenselliği su götürmez bir gerçektir. Hâl böyleyken, farklı coğrafyalarda da varlığı hissedilen sekülerleşme, çok büyük önem taşıyan sosyal olayların büyük bir çoğunluğunun din kaynaklı olması hasebiyle her toplumda önemli olduğunu hissettirmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’de de görüldüğü üzere siyasi liderler bu toplumsal olayları dinî atıflarla yönlendirebilmektedir.

Kökleri Batı coğrafyasına dayanan sekülerleşme kavramını tam olarak kavrayabilmek için Batıda yaşanan süreçleri anlama gerekliliği olduğu unutulmamalıdır. Bunun sonucunda Sekülerleşmenin anlaşılması ve iyi bir şekilde kavranması için birkaç sosyolog yanında Bryan Wilson’ın görüşlerinin de anlaşılması gerekliliğini ortaya koymak bu tez adına başlıca amaçtır.

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de güncelliğini koruyan din-toplum eksenli olaylar, üzerinde durulması gereken temel konulardandır. Bunların

çözömlenebilmesi için olayı tarihsel ve toplumsal açıdan ele almak gerekliliği ne kadar önemliyse sosyolojik açıdan da incelemenin o kadar önemli ve gerekli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda ortaya atılan her görüşün önemli olduğu gerçeğinden yola çıkarak sekülerleşme tezinin özömsenmesi adına Bryan Wilson'un yapmış olduğu katkıları ve tez ile ilgili görüşler, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Toplumsal önemini yitirdiği gözlemlenen dinin diğer kurumlarla olan etkileşimi oldukça önem arz eden konular arasındadır. Bu etkileşimi Wilson'ın nasıl değerlendirdiği ve bu değerlendirmelerinin diğer sosyologlar tarafından nasıl karşılandığı da üzerinde durulması gereken bir durumdur.

Özellikle Türkiye'de kavramsal bakımdan tam bir karmaşa içinde bulunan sekülerleşme paradigmasının, kendisine yüklenen ideolojik anlamdan kurtulabilmesi ve gerçek anlamını kazanabilmesi adına anlamsal bir açıklık kazanması gerekliliği, üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Bu noktada Wilson'ın tez hakkındaki görüşleri ve katkıları büyük önem taşımaktadır. Özellikle hazırlanan bu tezin özgünlüğünü ortaya koyan Wilson'ın 'toplumlaşma' görüşü evrensellik özelliği taşıması bakımından her toplum için geçerli olan bir gerçektir.

1.4. Yöntem ve Teknikler

Bu araştırma bir literatür tarama çalışmasıdır. Bu yüzden öncelikle sekülerleşme ile ilgili Batılı literatür, daha sonra da Türkçe literatür (bkz. Darende 2015) taranmıştır.

Bu taramalar neticesinde Bryan Wilson'ın sekülerleşme ve modernleşme üzerine yapmış olduğu birçok çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bu eserlerin hemen hemen tamamına ulaşılmıştır. Ne var ki konu ile ilgili olması hasebiyle ve diğer eserlerine de yer vermekle birlikte *Religion in Secular Society* {*Seküler Toplumlarda Din* (1966)} ve *Religion in Sociological Perspective* {*Sosyolojik Perspektiften Din* (1982)} adlı eserlerine daha çok ağırlık verilmiştir. Bununla birlikte diğer sosyologların Wilson ile ilgili çalışmalarına ve görüşlerine bu çalışmada değinilmiştir. Bunun yanı sıra sekülerleşme teorisi ile ilgili birçok çalışma ve özellikle Wilson'ın eserleri de gözden geçirilmiş ve bu eserler yer yer içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu çalışmada yazarın *Religion in Secular Society* adlı eseri diğer eserlerine göre daha ağırlıklı olarak incelendiğinden dolayı en uygun yöntem olarak dolayı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Sekülerleşme paradigması üzerine özellikle Batı'da birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar kitap, dergi, makale şeklinde temin edilmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıca internet yardımıyla ulaşılabilecek kaynaklar da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Değerlendirme aşamasında gerek yazarın kendi eserleri arasında yapılan bir karşılaştırma gerekse de yazarın eserlerinin diğer yazarların eserlerindeki ortak konularla karşılaştırılması teze büyük katkı sağlamıştır. Karşılaştırma yöntemi ayrıca zaman-süreç bakımından da kullanılmıştır. Değişim-dönüşüm zaten zaman ile doğrudan bağlantılı olduğu için farklı zamanlarda, farklı şekillerde vuku bulan olguların hem o zamanki hem de sonraki bir zamanda maruz kaldığı yorumlanma ve değerlendirilme şeklinin karşılaştırma olması tabiki de kaçınılmaz bir durumdur. Sekülerleşmenin, farklı tarihsel, kültürel ve sosyal ortamlarda tezahürlerini karşılaştırarak anlamlandırmak da tezin anlaşılması yönünde kullanılmıştır.

1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Sekülerleşme tezi din, toplumsal olaylar, değişim, dönüşüm, modernleşme vb. konularla bire bir bağlantılı bir tez olması nedeniyle genelde din sosyologlarının, özelde ise Wilson'ın çalışmalarında ilk etapta Hıristiyanlık göz önünde bulundurulmuştur. Yapılan çalışmalar genellikle bu din kapsamında ele alınmıştır. Zaman zaman kıyaslamalar yapılsa da ağırlıklı olarak Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar bağlamında sekülerleşme süreci değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak sekülerleşmenin evrensel bir yönünün de olduğunun anlaşılması üzerine kökenle ilgili tartışmalar önemini yitirmiştir. Bu anlamda, yani sekülerleşme tezinin evrenselliğini ortaya koyma noktasında bir kaynak sıkıntısından söz edilebilirse de, özellikle Türkçe literatürün (bkz. Darende 2015) yeni çalışmalarla zenginleşmesiyle bu sınırlılığın ortadan kalkacağı açıktır. Fakat her halükarda gerek Batılı ve gerekse Türkçe literatürde Bryan Wilson'ın fikirlerine fazla yer verilmemiş olması sekülerleşme çalışmalarında önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır.

Tezin dayanak noktasını oluşturduğunu belirttiğimiz Wilson'ın *Religion in Secular Society* adlı kitabı henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir. Tez çalışması boyunca bu eserin tercümesi de yapılmıştır. Bundan dolayı, bu eserden azami ölçüde faydalanılmıştır. Fakat Wilson'ın tek çalışması bu değildir. Bu konu üzerine yapmış olduğu diğer çalışmalara imkân ölçüsünde yer vermeye çalışılsa da bir yüksek lisans tez çalışmasının gerek zorunlu sınırlamalardan, gerekse zamansal kısıtlamalardan dolayı bazı eserlerin analizinde eksik ve yetersiz kalması pek de yadsınacak bir durum olmasa gerek. Temin edilemeyen ya da analiz etmek için yeterli zamanın kalmadığı Wilson'ın eserlerinden bazıları şunlardır: *The Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society* (1992), *Magic and the Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest among Tribal and Third-World Peoples* (1973), *Religious Sects: A Sociological Study* (1970), *Secularization and Social Integration: Papers in Honor of Karel Dobbelaere* (1998).

1.6. Varsayımlar

Sekülerleşme tezi yıllardır hakkında konuşulan ve tartışılan bir konudur. Büyük olasılıkla da bu tartışmaların arkası kesilmeyecektir. Toplumsal açıdan baktığımızda bu tezin yanlış anlaşılmalara çok müsait olduğu görülmektedir. Nitekim özellikle Türkiye'de laiklik ile eşdeğer olduğu düşünülen ve bazen de sekülerizm gibi ideolojik yaklaşımlarla aynı kefeye konan bu tezin gerçek anlamıyla anlaşılması ve değerlendirilmesi Türk toplumunda meydana gelen din kaynaklı olayların siyasi tartışmalardan uzak ele alınmasını sağlayacak ve çözüm noktasında sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır. Bu nedenle, bu tezin tam anlamıyla anlaşılması noktasında Bryan Wilson'ın katkıları devreye girmektedir. Görüşleriyle teze ayrı bir boyut kazandıran Wilson, yapmış olduğu istatistiksel verilere yer veren çalışmalarla da sekülerleşme paradigmasını daha anlaşılır bir duruma getirmiştir.

Özellikle Kirman'ın (2005; karş. Kirman ve Çapçioğlu 2015) da belirttiği gibi Türk toplumunda sekülerlik tartışmaları önceden laiklik ekseninde yapılmaktaydı. Batı toplumlarına özgü bir kavram olmayıp evrensellik özelliği taşıyan sekülerleşme tezi tartışmaları özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni dinî hareketlerin görülmeye başlanması ile dinin yeniden canlanması yönündeki tartışmalara doğru kaymaya başlamıştır. Türk toplumunda ise sekülerlik tartışmalarının başlangıcının Batı'da de-sekülerleşme tartışmalarının yapıldığı bir döneme denk geldiği söylenebilir.

Henüz sekülerleşme kavramının içerdiği anlam üzerinde bir uzlaşma sağlanamadan yine Batı'dan ithal edilen de-sekülerleşme yani kutsala yeniden dönüş üzerine yapılan tartışmalar baş göstermeye başlamıştır. Bu durum da sekülerleşmenin tam olarak anlaşılmasını engelleyen tarihsel bir olay olarak yerini almıştır. Bu nedendir ki Türk toplumunda sekülerleşmenin tam olarak anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla Wilson'un fikirlerinin ele alınmasının son derece önemli olduğu düşüncesi bu çalışmanın en temel varsayımını oluşturmaktadır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Din ve sekülerleşme olgusu Batı sosyal bilimler alanında uzun yıllar işlenmiş bir konudur. Sekülerleşme konusunda önde gelen Batılı sosyologlardan Peter L. Berger, Thomas Luckmann, Rodney Stark, William S. Bainbridge, Jeffrey K. Hadden, Robert N. Bellah, Grace Davie, David Martin, Bryan R. Wilson, Steve Bruce, Daniel Bell ve diğer birçok Batılı sosyolog gerek kitap olarak, gerekse makalelerle sekülerleşme konusunu işlemişlerdir. Bu yazarların eserlerinin, gerek araştırmanın kapsamı gerekse de zaman açısından, tek tek ele alınması yerine araştırma içerisinde bu sosyologların görüşlerine yer yer değinilmiştir.

Sekülerleşme olgusu Batıda uzun yıllar araştırılmasına karşılık Türkçe literatürde konunun ele alınması Batı ile kıyaslandığında oldukça yeni sayılır. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana bu konu üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu eserlerin bir kısmında anlamsal farklılıklar görülse de literatüre sağlamış oldukları katkılar göz ardı edilmemelidir. Bu noktada, üzerinde çalıştığımız bu tezin anlaşılmasına katkı sağladığını düşündüğümüz ve Türkçe yayımlanan ve sayıları çok fazla olmayan bazı temel eserlerden kısaca söz etmek gerekmektedir. Sınırlılıklar söz konusu olduğundan sadece eserlerin bir kısmına ve özellikle yakın tarihte yayımlanmış olan eserlere yer verilmeye çalışılmıştır. Henüz Türkçeye çevirisi yapılmasa da bu tez çalışmasında büyük öneme haiz olmasından dolayı Wilson'ın iki eserine de yer verilmesi uygun görülmüştür.

Sekülerleşme tezi üzerine yayımlanan eserler ve kısaca içeriği:

1. Bryan Ronald Wilson, "Religion in Secular Society" (1966)

Çalışmamızın temel kaynağı olarak gösterebileceğimiz bu eser, din sosyolojisi alanında İngiltere'de en çok okunan eser olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Wilson'ın sekülerleşme tezine yön verdiği ve fikirlerini açıkladığı ilk eseridir. Dört bölümden oluşan bu kitabın ilk bölümünde Wilson, sekülerleşme türlerine yer vererek İngiltere'deki sekülerleşmenin istatistiksel kanıtlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bölümde ayrıca sekülerleşmeyi toplumsal kurumlar perspektifinden ele alarak din ve diğer toplumsal kurumların aralarındaki ilişkiye değinmiştir.

İkinci bölümde Amerika'daki dinin durumuna değinen ve bunun çelişkili bir durum teşkil ettiğini dile getiren Wilson, din ve statü ilişkisinin önemine değinmeyi de ihmal etmemiştir.

Üçüncü ve dördüncü bölümde, genel olarak, mezheplerin özelliklerine ve sekülerleşme tezine olan etkilerine değinen Wilson, toplumlara göre farklılık gösteren anayol inancı dışında gerçekleşen inanç sistemlerinin başlangıç noktalarını ve işlevlerini de açıklamaya çalışmıştır.

2. Bryan Ronald Wilson, "Religion in Sociological Perspective" (1982)

Çalışmamızda Wilson'ın bu eserine de kısmen değinilmiştir. Ders vermek üzere davet edildiği Japonya'da vermiş olduğu derslere dayanan bu kitapta Wilson, bir bilim olarak din sosyolojisine, modern toplumlarda dinin fonksiyonlarına, özellikle Doğu ve Batı toplumlarını kıyaslayarak din ve kültür arasındaki ilişkiye, mezheplerin sosyolojisine, yeni dinî hareketlere ve son bölümde de sekülerleşme üzerine bilgilere yer vermektedir.

3. Ali Köse, “Sekülerizm Sorgulanıyor” (2002).

Toplumda yaşanan dinî olayları sosyolojik perspektiften ele almanın en canlı konusu hâline gelen sekülerleşme teorisi üzerine yapılan tartışmalar 21.yüzyılın ilk yıllarında da, yazara göre, canlılığını koruyacaktır. Bu derleme eser sekülerleşme teorisinin artık geçerli olmadığına bu yüzyılın başında anlaşıldığını, yani modernleştikçe, bilim alanında ilerleme görüldükçe dinden uzaklaşılacağı tezinin yanlış olduğunu düşünen sosyal bilimcilerin görüş ve tespitlerini, farklı din sosyologlarının farklı yer ve zamanlarda yayınlanmış olan makalelerini Türkçeye çevirerek Türkiye gündemine yansıtmayı amaçlamaktadır.

4. Ali Köse, “Kutsalın Dönüşü” (2014)

Köse'nin *Sekülerizm Sorgulanıyor* (2002) adlı derleme çalışmasına bazı makalelerin eklenmesiyle oluşan bu çalışmada, sekülerleşme teorisinin beklenen sonuca götürmediği ancak bazı gelişmelerin dinî canlanma anlamına gelebileceği gibi görüşlerde birleşen yazarların makale tercümelemleri ile yazarın bu yönde fikrini ortaya koyduğu üç adet makalesi de yer almaktadır. Sekülerleşme teorisinin geçerli olmadığını, modernleştikçe, bilim alanında ilerleme görüldükçe dinden uzaklaşılacağı tezinin yanlış olduğunu düşünen yazarların görüş ve tespitleri üzerine derlenen çalışmalar 21. yüzyılda dinin geleceği ile ilgili olumlu düşünceler taşımaktadır.

5. M. Ali Kirman, “Din ve Sekülerleşme” (2005)

Eserin en büyük özelliği sekülerleşme sürecini sosyolojik perspektiften ve çok yönlü olarak incelemesidir. Din ve sekülerleşme ilişkisini farklı bir toplumun değerlerini inceleyerek ele alan yazar bu noktada elde ettiği verilerle eserin din sosyolojisi alanında yapılan ilk alan araştırması olmasını sağlamıştır. Sekülerleşme olgusunu din, ekonomi, bilim, siyaset ve aile gibi temel toplumsal kurumlar bağlamında inceleyen yazar, Türk toplumunda dinin toplumsal hayatta ne derece etkin olduğunu üniversite öğrencileri örneğinde incelemiş ve sekülerleşmenin din ve aileye göre ekonomik ve siyasi alanda daha çok görüldüğü sonucuna varmıştır.

6. Ramazan Altıntaş, “Din ve Sekülerleşme” (2005)

Sosyolojik bir özellik taşımayan bu çalışma konuyu teolojik açıdan ele almaktadır. Birçok farklı yoruma maruz kalan sekülerleşme teorisi bu eserde Batı toplumlarında özellikle Wilson'ın yüklemeye çalıştığı anlamın çok ötesinde bir anlamda topluma yansıtılmıştır.

7. Ali Bayer, “Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme ve Din İlişkisine Yeniden Bakış” (2006).

Sekülerleşme tezine yönelik yapılan az sayıdaki tezlerden birisidir. Bu çalışmada sekülerleşme ve din ilişkisine sosyolojik perspektiften bir yaklaşım sergilenerek yaklaşılmıştır. Yazar din ve sekülerleşme ile ilgili kavramlara kapsamlı açıklamalar getirdikten sonra birbirleriyle ilişkileri sonucu ortaya çıkan problemlere de değinmiştir. Ayrıca sekülerleşme tartışmaları bağlamında sekülerleşme teorilerine açıklama getiren yazar sekülerleşme, İslâm ve Türkiye görünürlüğüne de kısmen yer vermiştir.

8. Mehmet Özay, “Sekülerleşme ve Din” (2008)

Doktora tezini kitap olarak yayımlayan Özay, bu eserde öncelikle sekülerleşme paradigmasının günümüze gelene kadar geçirmiş olduğu sürece yer vermektedir. Tarihi

arka planı verirken din olgusuna da değinen yazar, bu alanda söz sahibi olan sosyologların din olgusuna yaklaşımlarına da yer vermeyi ihmal etmemiştir.

Yazar sonraki bölümde sekülerleşme dinamiklerini açıklayarak sekülerleşmenin sosyolojik temellerine açıklık getirmiştir. Bunu yaparken de sekülerleşme ile ilgili ortaya atılan bütün paradigmaları değerlendirmeye almıştır. Çoklu sekülerlikler üzerine genel bilgilendirme sağlamıştır.

Son olarak sekülerleşme teorisini Batı ekseninde ele alarak bu tezin yansımalarına değinmiştir. Özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerinde dinî yansımayı ve beraberinde görülen sekülerleşme sürecini kıyaslamalı olarak sunmaya çalışmıştır.

9. Volkan Ertit, “Sekülerleşme – Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi” (2014)

Sekülerleşme üzerine Türkiye’de yapılan en son çalışmalardan birisidir. Bu eserde Ertit, anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi adına sekülerleşme ile ilgili bazı sorulara cevap aramaktadır. “Sekülerleşme nedir?”, “Sekülerleşme ile laiklik ya da laikleşme arasındaki fark nedir?”, “Sekülerleşme ve dinsizleşme arasındaki fark nedir?”, “Bir toplumun sekülerleşmesi için hangi dinamikler gereklidir?”, “Neden sekülerleşme bir kavram olarak Türkiye’de açık olarak anlaşılıp bağlamına uygun olarak kullanılmamaktadır?” gibi şimdiki kadar kesin bir şekilde cevaplanamayan konulara açıklık getirmeye çalışırken, klasik paradigma üzerine yapılan tartışmalar ve yorumlardan yola çıkarak farklı bir yaklaşımla yeni bir görüş ortaya koymaktadır. Bu yeni paradigma ile sadece Hristiyan Avrupa toplumlarında görülen ve değerlendirmeye alınan sekülerleşme sürecinin değil, aynı zamanda farklı coğrafyalarda özellikle Türkiye’de sekülerleşme sürecinin de mümkün olabileceğini söyleyerek sekülerleşme teorisinin evrenselliğine göndermede bulunuyor.

10. Burhanettin Demirci, “Türkiye’de Çağdaş Dinî Dönüşümler-Bryan Wilson’ın *Contemporary Transformations of Religion* Adlı Eseri Bağlamında” (2001)

2001 yılında yapılan bir yüksek lisans tezidir. Wilson ile ilgili ender tezlerden birisidir. Dört bölümden oluşan bu çalışma din, modernleşme, sekülerleşme, laiklik, değişim-dönüşüm kavramlarının tanımlarıyla başlar. Din-sekülerleşme ilişkisi ve dinin toplumsal fonksiyonlarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye’deki çağdaş dinî dönüşüm hareketleri, modernleşme ve sekülerleşme göstergelerine değinilmiştir. Din görevlileri ile ilgili bir anket çalışmasıyla bu tez bitirilmiştir.

11. M. Ali Kirman ve İhsan Çapcıoğlu, “Sekülerleşme – Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar” (2015)

Bu kitapta din ve sekülerleşme ilişkisiyle ilgili bir dizi tercüme ve telif makale sunulmaktadır. Bunların bir kısmı daha önce yayınlanmış, önemli bir kısmı ise ilk kez bu çalışmada yayınlanmaktadır. Makaleler iki kategoride toplanmıştır. İlk bölümde sekülerleşmenin bir olgu veya süreç olarak anlaşılmasına dönük makaleler yer almıştır. İkinci bölümde ise daha yakın dönemde sekülerleşme eleştirilerine de değinen makalelere yer verilmiştir. Böylece konunun Türk kamuoyunda veya en azından din sosyolojisine ilgi duyanlar arasında bir bütün halinde anlaşılmasına katkı yapma amaçlanmıştır.

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Kavramsal Açıklamalar

3.1.1. Din

Sekülerleşme tezinin sağlıklı bir şekilde algılanabilmesi için birebir ilgili olduğu bazı kavramların anlamsal açıdan netlik kazanması gerekliliği bir gerçektir. Bu nedenle bu kavramların açıklanmasına en önemlisi olarak söylenebilecek, din tanımı ile başlanması uygun görülmüştür. Şimdiye kadar birçok sosyolog ve ilahiyatçı tarafından din tanımı yapılmıştır. (bkz. Tümer, 1986). Dinin farklı yönlerine vurgu yapan bu tanımlar tanımlama girişiminde bulunan sosyologların düşünce yapılarını da kısmen ortaya koymaktadır. Örneğin cemaatler üzerine çokça çalışması olan Wilson, dinin cemaatlerin ideolojilerini yansıttığına vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra fonksiyonalist bir yaklaşımla sürekli bir kurtuluşa erme arzusu içinde olan insana, bu konuda yol gösterici ve rehberlik edici özelliğinin de olduğunu dile getirmiştir (1982: 27). Wilson, Thomas Luckmann'ın *Görünmez Din* (2003) eserine gönderme yaparak cinsel tatmin de dâhil olmak üzere sevgiyi aramanın modern insanın 'görünmez dini' olması gerektiği düşüncesini kabul etmediğini ifade etmiştir. Buradan hareketle, dini geleneksel kiliselerin ötesine geçen bir olgu olarak ele alırken aynı zamanda dini, sadece doğaüstü değerler kaynağına bazı aşikâr göndermeler yapan eylemlere mahsus olarak nazara aldığını beyan etmektedir (1976a: 4). Ayrıca dini toplumun temel kurumları arasında gösterir (1966: 18).

Bireyin hayatına anlam kazandırma gibi temel bir işlevi olan din, varoluş gayesini de bilim üstü bir şekilde insanlara bildirmektedir. Bunun yanında kontrol mekanizması görevini üstlenmesi, dünya hakkında bilgi kaynağı olması, bireysel ve toplumsal kimliğin temelini oluşturması, duyguların düzenlenmesi ve ifadesi için ana birleştirici unsur olması ile bireysel ve toplumsal anlamda önem arz etmektedir (Roberts ve Yamane, 2011).

Dinî tecrübenin bireyin yaşamında son derece etkili olduğunu ifade eden Joachim Wach, bu tecrübenin yerine getirilmesi için her dinde bulunması gereken doktrinlerin özümsemesi, ibadetleri içeren pratik anlatımın uygulanması ve dinin sosyal fonksiyonlarının kavranması gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca dinin inanç esaslarını, akidelerini içeren "teorik anlatım", dinin ibadet ve ritüellerini içeren "pratik anlatım" ve dinî birlik veya cemaatleşmeyi ifade eden "sosyolojik anlatım" ifadeleriyle bir dinde olması gereken özellikleri özetlemeye çalışmıştır (Wach, 1987).

Dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırılması ilk kez Charles Glock tarafından ele alınmıştır. Glock'a göre din ile ilgili her türlü sosyal olayların içerisinde değerlendirilebileceği beş boyut vardır. İnanç ilkelerini içeren 'İnanç Boyutu', dinî olan bir duyguyu yaşama ile ilgili olan 'Duygu Boyutu', dinî pratikleri içeren 'Davranış Boyutu', din ve kutsal kitap ile ilgili bilgileri bilmeyi içeren 'Bilgi Boyutu' ve insanın dinî inanç, pratik, tecrübe ve bilgisinin bütün dünyevî boyutlarının sonuçlarının özetlenmiş hâli olan 'Etki Boyutu'. Bunlar Glock tarafından din tanımlamada kullanılan kriterler arasındadır (Glock, 1962).

Görüldüğü üzere din ile ilgili çok farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Fakat çalışmamız ile yakından ilişkili olduğu için Wilson'ın dine işlevselliğiyle, toplum içerisinde yüklenmiş olduğu görevle fonksiyonalist bir yaklaşımda bulunduğu unutulmamalıdır. Ona göre din, toplumları bir arada tutan ve bu nedenle mutlaka var olması gereken bir olgudur. Bryan Wilson'ı diğer birçok sosyologdan ayıran temel

özelliklerden birisi de budur. Sekülerleşme tezinin özünde dinsizlik olduğunu, bu alanda fikir üreten çok farklı düşünürden, teorisyenden duymak mümkündür. Oysaki Wilson, her ne kadar kendisini dine çok yakın hissetmese de, dinin toplum için gerekli bir kurum olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.

Hem maddî hem de manevî yönü olan din Wilson'a göre deneysel olmayan fakat değer koyucu bir sistemi anlatmaktadır. Bu nedenle rasyonalite yönü –eğer varsa- pek fazla irdelenmez. Doğaüstü ile ilgili olduğu için objektif ölçüleri yoktur. (1982: 89).

3.1.2. Sekülerleşme ve Sekülerizm

Sıfat olan 'seküler' kelimesi, 'bu dünyanın, bu dünyaya ait' ya da daha kesin bir biçimde 'bu çağın, bu çağa ait' anlamlarıyla Latince'den diğer dillere geçen, ayrıca dinî düzen içerisinde yer almayan din adamları için kullanılan oldukça yaygın bir kelimedir. Sekülerleşme, sosyolojik ve teolojik çalışma ve araştırmalarda kötüye kullanılma ve yanlış kullanılma anlamında çok sıkıntı çeken bir kavramdır. Peter E. Glasner (1976) terimin sosyal bir mit hâline geldiğini ve teoride ve yorumda vermek istediği anlamın ötesinde anlamlar yüklendiğini vurgulamıştır.

Köken olarak sekülerleşme kavramı çok eskilere dayanmaktadır. Ortaçağ Katolik Kilisesi; din adamlarını, aralarındaki fark çok küçük olmakla birlikte dinî (bütün ilgileri sadece ruhsal olaylarla ilgili olan) ve seküler (daha geniş anlamda dünya ile daha çok etkileşim hâlinde olan) olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Seküler olmak (ya da daha özsel bir kullanım ile "bir seküler"), din adamının ruhanî olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, ruhanî ve öteki dünyaya önem veren daha geniş Kilise dünya görüşü içerisinde bu dünya ile yakın ilişki uyumuna işaret etmektedir.

Rönesans ve Aydınlanma ile "seküler" tanımı ve kullanımı değişime uğramıştır. Birçok yönden din karşıtı olan bir olgu hâline gelmiştir. Bu yanlış anlam yüklemeye, bir bakıma, düşünce yapısına ve politikaya dinin etki etme gücüne karşı çıkanlar sebep olmuştur. Din, özellikle doğaüstü ve diğer dünya üzerine dayalı entelektüel ve sosyal kontrol bilgisi ile tanımlanırken, düşünürler bunun antitezine yöneldiler. Düşüncelerinin temelinde sekülerin burada ve şimdi olması durumunu getirdiler. Seküler olanın yükselmesi, rasyonel bilimin yükselmesi ile yakından ilişkiliydi. Bu dünya, deney ve fizik yoluyla ulaşılabilir hâle gelirken bu durum diğer dünya için geçerli değildi. Kısaca ifade etmek gerekirse, N. J. Demerath'ın ifadesiyle sekülerleşme teorisine "her şeyden hiçbir şeye" yaklaşımını içeren bir anlam yüklenmişti. Bu yaklaşıma göre din bir zamanlar herkesi kapsama özelliğine sahipti. Ancak insanlar dinî olmayan yaşam tarzını ve dünya görüşünü benimsemeye başladıkça, moderniteye uyum sağlandıkça dinin önemi azalmaya başladı ve görünürlüğü azaldı. Böylece sekülerleşme süreci başladı (Demerath, 2002).

Politik sekülerleşme (laikleşme) ve sosyal sekülerleşme (sekülerleşme) birbirine karıştırılmaması gereken iki farklı kavramdır. Bu ayrım birkaç yönden değerlendirilse de, sosyal sekülerleşmenin tamamlayıcı unsurlarından birisi dinin etkisinin sosyal pratiklerde ve bireyin yaşamını yönetmede erozyona uğraması iken, politik sekülerleşmenin devletin kendisini dinden bağımsız hâle getirdiğini onaylayan bir süreç olduğu söylenebilir. Politik sekülerleşme ifadesini mevzuatta ve kamu yönetimi politikasında bulurken, sosyal sekülerleşme insanların dünya algılarında yaşam tarzlarında şekillenen sosyolojik bir fenomendir. Devletin elzem olan tarafsızlık ilkesi gereğince, sosyal sekülerleşmeyi desteklemeksizin politik bakımdan seküler olmanın peşinde koşması beklenmektedir (Maclure ve Taylor, 2011).

Sekülerleşme özünde dinî aktivite, inanç, düşünce şekilleri ve kurumlarda zayıflamanın görüldüğü bir süreç ile ilgilidir. Her şeyden önce bu süreç sosyal yapısal değişikliklerin diğer süreçleriyle kasıtsız ya da istem dışı bir sonucu olarak görülür. Sekülerizm ise bir ideolojidir. Sekülerizm taraftarları bilinçli bir şekilde doğaüstücülüğün bütün formlarının ve kendini bütünüyle ona adanmış kurumların şiddetle aleyhinde bulunurlar. Sosyal organizasyonun ve kişisel ahlakın temeli olarak dinî olmayan ya da din karşıtı ilkeleri savunurlar. Sekülerizm bir dereceye kadar sekülerleşmeye katkı sağlayabilir fakat kanıtlar bunun (Sovyetler Birliği gibi resmi olarak sekülerist olan toplumlardan bile elde edilen bilgiye göre) Sanayileşme ve şehirleşme gibi sosyal yapısal değişimin geniş kapsamlı süreçlerinin yaptığından çok daha yavaş ve çok daha temelsiz olduğunu gösteriyor (Wilson, 1987: 159).

Shiner (1967) altı farklı sekülerleşme tanımı sunmaktadır. İlki dinî gerileme ile ilgilidir. Önceden kabul edilen dinî semboller, doktrinler ve kurumların toplumsal önem ve saygınlığını kaybetmesi ve dinsiz bir toplum meydana gelmesi sekülerleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisi “bu dünya” ile tam bir uyum içinde olma, dikkatin bütünüyle doğaüstü olandan bu dünya zorunlulukları ve problemlerine yönelmesidir. Üçüncüsü dinin toplum yaşamından çekilmesidir. Din kendi alanına çekilir ve bireyler için özel yaşam meselesi hâline gelir. Dördüncüsü dinî kurum ve inançlar dinî olmayanlarla yer değişikliğine maruz kalabilir. Kutsal olandan insani olana geçiş anlamına gelen bu durum antropolojileşmiş din olarak tanımlanmaktadır. Beşincisi dünyanın kutsallıktan arınmasıdır. İnsan ve doğa rasyonel-sebepsel açıklamaların nesnesi oldukça, dünya kutsallık içeren karakterini kaybedecektir. Son olarak; geleneksel değerler ve pratikler önemini yitirdikçe ‘kutsal’ olandan ‘seküler’ olana bir hareket sekülerleşme belirtisi olarak algılanmaktadır.

Sekülerleşme, toplum organizasyonunda, kültürde ve toplumun düşünce yapısında görülen asli bir sosyal süreçtir (Wilson, 1998: 49). Bu nedenle de modernleşmenin ayrılmaz bir parçası hâline gelir. Sekülerleşme dinin kaybolması anlamına gelmemektedir fakat dinî düşünce, pratik ve kurumların sosyal sistemin işleyişindeki öneminin azalmasını ifade etmektedir. Wilson, sekülerleşmenin, özellikle Batı’da, modernleşmenin bir sonucu olduğunu söylemektedir (1998: 51).

Türkiye’de sekülerleşme paradigmasının anlaşılmasına yönelik yapılan çalışmaların belki de en sonuncusu Volkan Ertit tarafından kaleme alınmıştır. Yazar sekülerleşme olgusunu tanımlarken, paradigmanın evrenselliğini ön plana çıkarmayı yeğlemiştir. Sekülerleşme olgusunun anlaşılmasına katkı anlamında, yazarın din ile ilgili gruplar içerisine batıl inançları, tam olarak din özelliği taşımayan grupları (dinimsi yapıları) ve halk inançlarını da katması ve bu oluşumların toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin eski ile kıyaslandığında göreceli olarak azalmasına vurgu yapması söylenebilir (Ertit, 2014). Ertit bu tanımı ile sekülerleşme sürecinin sadece ana dinleri değil tam olarak din özelliği taşımayan, belki kısmen felsefi hareketler olarak algılanabilecek yeni oluşumları ve bunun yanı sıra batıl inanç grubuna giren inançları da etkilediğini vurgulamaktadır.

Sekülerlik, bireyleri ve sosyal ve psikolojik karakteristiklerini, sekülerizm ise sosyal kurumların işgal ettiği alanları ilgilendiren olgulardır (Kosmin ve Keysar, 2007). Buradaki tanım çok önemli bir noktayı ön plana çıkarmıştır. Türkiye’de de bununla ilgili bir fikir ortaya koymaya çalışan insanlar hemen ‘sekülerizm’ kelimesini kullanmaktadır. Bunu yaparken de anahtar kelime olarak kullanılan ‘sekülerizm’ kelimesine, ideolojik bir anlam yüklü olduğunu bilmeden, belki de bazen kasıtlı olarak, genel bir anlam yüklemektedirler. Oysaki sekülerizm modernite ile birlikte dinin yok

olacağı beklentisi içinde olan insanların düşüncesini yansıtmaktadır. Bu nedenle de birbirlerinin yerine kullanılmalarının büyük sakınca yaratacağı bilinmelidir.

Tarihsel süreç anlamında değerlendirecek olursak, geçmişte Ortaçağ'a kadar dayanan ve toplumsal yaşamımızı etkileyen her türlü değişim ve dönüşümle birlikte anılan sekülerleşme özellikle Aydınlanma ve beraberinde gelen değişim ile birlikte daha bir görünürlük kazanmıştır. Sanayi Devrimi, Rönesans-Reform hareketleri, inanç özgürlüğü, bireysel özerklik, kentleşme ve belki de en önemlisi olarak adlandırabileceğimiz rasyonelleşme ile sekülerleşme paradigmasının paralellik gösterdiği söylenebilir. Klasik sekülerleşme tezi bu gelişmeler sonucu daha belirgin bir hâl almıştır. Modernleşme olarak algılanan her türlü toplumsal değişim insanları dinden soğutacak, dinin toplumsal önemi azalacak, rasyonaliteyi her alana uygulama amacı güden kesimle birlikte din tamamen ortadan kaybolacak görüşü, klasik sekülerleşme görüşü olarak belirginlik kazanırken genel anlamda da sekülerleşme tartışmalarına kaynak oluşturmaktadır.

1950'den sonraki yıllarda özellikle düşünsel platformda meydana gelen köklü değişiklikler sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Toplumsal değişimlerle birlikte insanoğlunun kutsaldan uzak duramayacağı kanaatine varan bazı sosyologlar klasik olanı sorgulayarak eleştiriler ortaya koymaya başlamışlardır. Temel dayanak noktaları da birçok farklı coğrafyada oluşan fakat genellikle pazar olarak Amerika'yı seçen yeni dinî hareketler olmuştur. Sosyal düşünürleri iki farklı görüşe sevk eden yeni dinî hareketler, kimine göre dinî canlanma olarak algılanırken, özellikle Wilson başta olmak üzere, diğer sosyologlarca sekülerleşme belirtisi olarak algılanmıştır, çünkü Wilson'a göre bu hareketlerin birçoğu bilinen anlamıyla din statüsünde yer almamaktadır.

Sadece bir coğrafyaya mal etmenin imkânsız olduğu modernitenin evrensel bir etkisi vardır. Bu bağlamda 'toplumsal farklılaşma', 'rasyonellik', 'bireycilik', 'özelleşme', 'görecelik', 'çoğulculuk', 'kitle iletişim araçları' modernliğin temel karakteristikleri olarak zikredilebilir (Kirman, 2005). Modernite parametrelerinin her biri din ile etkileşim hâlinindedir. Dünyanın hemen her coğrafyasında, rasyonel düşüncesinde artış görülen bir bireyin dinden uzaklaşacağı, kitle iletişim araçlarının hayatına yoğun bir şekilde girdiği bireyleri dinden uzaklaştıracağı gibi düşüncelerle sekülerleşme süreci kendini göstermiştir.

Stark ve Bainbridge sekülerleşmeyi yeni bir kavram olmaktan çıkarmışlardır. Hemen her toplumda görülen sekülerleşmeyi, 'doğüstüne olan inancı zayıflatan bir süreç' olarak tanımlamışlardır (Stark ve Bainbridge, 1996). Bu tanım ile sekülerleşmenin evrenselliğine vurgu yapan bu sosyologlar, aynı zamanda bireylerin öteki dünyaya olan ilgilerinin bu dünyaya yoğun bir biçimde yönelmesi durumuna da değinmişlerdir. Bu dünya üzerine yoğunlaşan, bütün planlarını bu dünya üzerine kuran insanların gözünde diğer dünya düşüncesi arka planda kalmaya başlamıştır.

Max Weber, 'dünyanın büyüünün bozulması' (2014) ifadesini kullanarak sekülerleşmenin genel bir tanımını yapmıştır. Weber'e göre rasyonelleşme, dinî olguları toplumsal yaşamın dışında bırakarak dünyanın büyüden arınmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda rasyonelleşme, sekülerleşme ve modernleşmeyi sebep sonuç ilişkisi olan kavramlar olarak değerlendiren Weber'e göre modernleşme:

a- Dinin politik görüşlerden, ekonomiden, bilimden, sanattan ve bunun gibi birçok diğer alanlardan ayrılması ile sonuçlanan gittikçe artan bir oranda sosyal farklılaşmasına,

b- Dinin özelleşmesine,

c- Dinî inanç ve kurumların sosyal öneminin zayıflamasına sebep olur.

Başlangıç dönemindeki düşüncelerinde hata yaptığını sonraki yıllarda itiraf eden genç Peter L. Berger sekülerleşmeyi toplumsal bir olgu olarak tanımlamaktadır: “Toplumdaki sektörlerin ve kültürün dinî kurum ve sembollerin egemenliğinden kurtulduğu süreç” Berger’e göre sekülerleşme sürecini tasvir etmektedir (1967: 107). Bilindiği üzere klasik sekülerleşmeyi destekleme eğiliminde olan Berger, uzun bir süre sonra bu görüşü desteklemekten vazgeçmiştir. Bu nedenle görüşleri ayrı bir önem taşımaktadır. Ona göre; modernleşme sonucu görülmesi beklenen sekülerleşme, dinin birey bilincinde olduğu kadar toplumsal bilinç seviyesinde de gerilemesi anlamına gelmektedir. Şehirleşme ve eğitimin yaygınlaşmasını buna sebep olarak gösteren Berger, kaçınılmaz olarak dinî inanışta bir zayıflamanın olacağını belirtmiştir (Köse, 2014).

Giddens (1984) ise sekülerleşmenin üç boyutuna değinmiştir; dinî katılımın azalması, siyasal ve ekonomik alanda dinin etkinliğinin zayıflaması, dinî inanç ve ibadetlerde belirgin bir ilgisizliğin gözlenmesi sekülerleşme belirtileri olarak ifade edilmiştir. İbadet yerlerine katılımdaki düşüşün sekülerleşme belirtisi olarak değerlendirilmesi Wilson tarafından da ele alınmıştır. Özellikle İngiltere’de geçmişle kıyaslandığında kiliseye katılımın ve kilise üyeliğinin belirgin bir biçimde düşüşte olduğu istatistiksel verilerle ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra dinî pratiklerde bireyselleşme sonucu dinin tamamıyla bireylerin özel yaşantısı hâline geleceği de Wilson’ın değindiği bir başka sekülerleşme göstergesi olarak söylenebilir.

Harvey Cox (1965), sekülerleşmeyi “İnsanoğlunun aklının ve dilinin ilk olarak dinî olandan daha sonra da metafizik olandan kurtulması, bütün kapalı dünya görüşlerinin giderilmesi, bütün doğaüstü mitlerin ve kutsal sembollerin parçalanması” olarak tanımlamaktadır. Cox’un bu tanımında bir bakıma rasyonelleşmeye gönderme vardır. Diğer sosyologların da değindiği üzere birey aklının kutsal düşüncesinden uzaklaşmasının temelinde rasyonalite yatmaktadır. Rasyonel düşüncüyü sahiplenen ve artıran birey zamanla kutsal olana inancını bilinçli ya da bilinçsiz parçalayacaktır. Böylelikle sekülerleşme yoluna girmiş bir toplum oluşumu filizlenmeye başlamış olacaktır.

Bireyler yaşadıkları toplum ya da topluluk içerisinde zaman zaman problemlerle karşılaşılırlar. Bu noktada, problemlerine çözüm bulma yoluna giderler. Bu yöntemlerden birisi, belki de en önemlisi dindir. Luckmann, bireylerin hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm olarak din dışında farklı olgulara yönelimleri artış gösteriyorsa bu durumu sekülerleşme olarak yorumlamaktadır. Nitekim gözlemler ve araştırmalar sonucu böyle bir durumun varlığı bir gerçektir. Özellikle bireylerin niteliklerini artıracak ahlakî ve manevî değerlere vurgu yapan din süreçle birlikte ikincil öneme sahip bir olgu konumuna düşmeye başlamıştır. Buna ilave olarak Luckmann dinin, dinsel olmayan alanlardaki kontrolünün kısıtlanmasını, aracı olmaktan uzaklaşmasını ve bunun sonucunda dinin bireyler tarafından oldukça özel alanlara hapsedilmesini sekülerleşme kavramı ile açıklamaktadır (Luckmann, 1978).

Richard Fenn sekülerleşmenin kapsamlı bir tanımını yaparak birçok sosyoloğun üzerinde durduğu kriterleri bir arada sunmaya çalışmıştır. Malları kamulaştırılan dinî kurumların birey ve toplum üzerinde etki ve gücünün azalmasını, kutsal olarak düşünülen değerlerin kutsallık derecelerinin sorgulanmasını, cemaat yapılarının örgüt hâline gelmelerini, aynı toplumda birçok farklı dinî kültürün ortaya çıkarak çoğulculuğun görülmesini, geleneksel değerlerin her geçen gün silikleşmesini, bilginin ve bilgi kaynaklarının rasyonelleşmesi ve bilinmez olandan uzaklaşmasını, dinî inancı zayıf olan insan sayısındaki artışı, kurumsal anlamda yaşanan dinî dönüşümleri, kutsallığın azalarak dünya zevklerinin peşinde koşulmasını, ölüm sonrasında yaşanacak

olan hayatın nadiren hatırlanmasını sekülerleşme olarak adlandırmaktadır (Fenn, 1969). Günümüzde hemen her toplumda ana dinî inançtan ayrılarak kendi inananlarından oluşan, kendi doktrinlerini oluşturan, kendi karizmatik liderini yaratan dinî gruplar görülmektedir. Dinî çoğulculuk olarak da ifade edilebilecek olan bu durum aynı zamanda sekülerleşme göstergeleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra geçmişten günümüze toplum nezdinde ayrı bir öneme sahip olan kutsal mekânların artık bu özelliklerinin sorgulanmaya başlanması da sekülerleşme sürecine girildiğini göstermektedir.

Bruce (2002a) ise sekülerleşmeyi; sosyal yaşamda referans olarak din olgusunu sahiplenen bireylerin dine dayalı sergiledikleri davranışların ya da sahip oldukları dinî düşüncelerin azalması ve eğitim, sağlık, ekonomi gibi dinî olmayan alanlarda dinin eskiden beri var olan hâkim gücünün kırılması olarak görmektedir. Bruce'un temel dayanağı hem rasyonalitenin hem de bireyciliğin yükselişe geçmesini hızlandıran Reformasyon ve dinin temelde doğasını ve modern dünyadaki yerini değiştirmek ve sosyal önemini azaltmak için var olan eğilimler ve akımlardır.

Jose Casanova (*Public Religions in the Modern World*) *Modern Dünyadaki Halk Dinleri* (1994) adlı kitapta genellikle tek bir teori gibi düşünülen sekülerleşme teorisini analitik bir biçimde birbiriyle benzeşmeyen ve zorunlu olarak birbiriyle alâkalı olmayan unsurlar ya da alt tezler olarak üç gruba ayırmıştır; (a) Devlet, ekonomi ve bilim gibi seküler alanların dinî kurum ve alanlardan kurumsal anlamda farklılaşması teorisi (b) Modernleşme derecelerinin bir sonucu olarak dinî inanç ve pratiklerin tedrici zayıflaması teorisi (c) Modern seküler ve demokratik politik görüşlerin ön koşulu olarak dinin özelleşmesi teorisi. Casanova bu tanımı ile çoklu sekülerlik tartışmalarına da değinmiş olmaktadır. Sekülerleşmenin kamusal ve bireysel görünürlüklerinin yanı sıra bireysel anlamda dinî özerklik olarak kendini göstermesi de Casanova'nın tanımında kendine yer bulmuştur.

Karel Dobbelaere (1981), toplumun farklı düzeylerinde işlev gören sekülerleşmenin toplumsal, organizasyonel ve bireysel olmak üzere üç boyutunu özellikleriyle öne çıkarmıştır. Geleneksel özellikler taşıyan toplumun yerini karmaşık, çıkarıcı ve modern toplumun almasını, dinî bilgi ve değerlerin rasyonel bilgi ve değerler karşısında güç kaybetmesini, dinî yaptırımların oluşturduğu geleneksel hukuk yerine seküler hukukun geçmesini toplumsal düzeyde görülen sekülerleşme olarak ifade etmektedir. İnsanlar artık kiliselere sağlık, eğitim ya da sosyal hizmetleri sağlayan kurumlar olarak bakmamaktadır. Bu hizmetler artık bütünüyle devlete aktarılmıştır. Dinî organizasyonların çok büyük oranda çeşitlilik göstermesi ve her birinin kendi içerisinde normlara sahip olması organizasyonel sekülerleşme olarak adlandırılmıştır. Son olarak, sadece aktivitelerde, pratiklerde değil bireyin inancında da kendini gösteren bireysel dindarlık sekülerleşme belirtilerinden birisi olarak gösterilmiştir.

3.1.3. Post-Seküler

Post-seküler kelimesini anlamsal açıdan ele alacak olursak dinî inanç ve pratiklerin yeniden gündeme gelmesi ve süreklilik arz etmesi ile ilgili teorilere atıfta bulunan bir olgu olduğu söylenebilir. Toplumlar modernleşme süreci içerisinde bazı değişiklikler yaşarken din olgusu da bu değişimlerden nasibini alır. Bu bakımdan post-seküler kavramı modernleşme ile dini bir arada tutma çabası olarak da görülebilir. Dini mevcut değişimleri yaşayan modern topluma uyarılma çabası olan bu süreçte, din ile ilgili kurumların zayıflaması fakat dinî hareketlerin önem kazanması söz konusudur. Bu bağlamda anlam üzerinde bir fikir birliğinin sağlanamadığı da bir gerçektir. Bu farklılık

temelde, var olan bir şeyin yeniden gündeme gelmesi ile olmayan bir olgunun vücut bulması görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Toplumun sekülerliğini savunan birçok sosyolog artık bir sonraki aşamaya geçildiğini vurgularken bazıları da toplumun zaten seküler bir yapıda olmadığını sadece kavramların farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklı bir durumun söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle dinî inanç konularında görülen çoğulculuk bu görüşün temel kaynağını oluşturmaktadır. Çoklu sekülerlikler olarak da bahsedilen bu oluşum kendi kutsalını yaratma ile yakından ilgilidir. Din öngörüldüğü gibi sosyal ve kültürel önemini kaybetmemiştir. Yeni Dinî Hareketler, karizmatik liderler, göçmenler aracılığıyla ‘göçmen din’ olarak adlandırılabilir dinler özellikle Batı kültüründe post-seküler kültür göstergeleri olarak algılanmaktadır. Modernite nasıl ki sekülerliği doğurmuşsa post-modernite de post-sekülerliği meydana getirmiştir.

Clark Gilpin (2013) ‘dinî sekülerizmi’, 19. yüzyılın sonlarında başlayan ve 1965 yılında Protestan teolog Harvey Cox’un *Seküler Şehir (The Secular City)* adlı eserinde paradigmatik olarak tanımlanan şehirleşmeden kaynaklanan yeni kamusal alanı adlandırmak için kullanmıştır. Cox’un tasvir ettiği kamusal alan (şehir alanı) özgürlük alanıdır. Bu alan kısmen sosyal dönüşümün pragmatik, bu dünyaya ait felsefesi ile meydana getirilmiştir. Bu alan bir zamanlar 19. yüzyıl Protestan Evanjelik Hıristiyanlığın devamıdır. ‘Dinî olmayan sekülerizm’ (Irreligious secularism), Gilpin’e göre, kendi doğasına uygun olarak eleştirel düşüncenin bariz bir biçimde dinî alanların yerini aldığı ve hem geleneksel dinlere hem de dinî sekülerizme karşı fazlasıyla soğuk olan devlet okulları tarafından temsil edilir. Dinî olmayan sekülerizm, Amerikan Protestan kültürün bir ürünü olmasına rağmen, kilise ve devletin ayrılığının politik-yasal dogması için ideolojik temeli sağlar. ‘Areligious secularism’, Gilpin’e göre, yeni yeni ortaya çıkan, kültürel alışverişin birçok çağdaş alanında dinî çoğulculuğun yaratıcı bir şekilde yeniden müzakere edilebildiği ve dinin bir ‘human universal’ (dünya çapında bütün kültürlerle özgülü olan unsur, nitelik, özellik ya da kurum) olarak onurlandırıldığı Hıristiyan sonrası bir alandır. Kilisenin devletle olan ilişkisini kesme, homojenlik ya da yokluktan ziyade çeşitlilik ve melezliği kapsar (Caddy ve Hurd, 2013). Post-seküler süreçte sekülerleşme üzerinde yapılan yorumlar sonucu ortaya çıkan bütün bu anlamlar ortaya atılan tezin zenginleşmesine ve tez ile ilgili farklı bakış açılarının doğmasına zemin hazırlamıştır.

3.1.4. De-Sekülerleşme (Sekülerleşmeden Uzaklaşma)

Kutsalın dönüşü ile ilgili bir anlam taşıyan bu kavram için önceleri sekülerleşme savunucuları arasında olan fakat daha sonra dinî canlanmanın yoğun bir şekilde görüldüğünü savunan Peter Berger’den söz etmek gerekir. Dünya genelinde tanık olunan yeni oluşumlar Berger’in görüşünü değiştirmesine vesile olmuştur. Bu değişimi de de-sekülerleşme olarak adlandırmıştır. Aslında Berger seküler bir dünyada yaşamadığımızı ve içinde bulunduğumuz dönemin her zamankinden daha dindar olduğuna inanmaktadır. Seküler bir dünyada yaşıyor olsaydık dinî kurumların sekülerlik tezine uyum sağlama başarısını gösterecek kadar varlığını sürdürebileceği beklentisinin olacağını ortaya koyan Berger mevcut inanişe göre modernleşmenin hem toplumsal hem de bireysel anlamda dinin önemini yok edeceğine olan inancın yanlışlığı konusunda görüş ileri sürmüştür. Bununla birlikte sekülerleştirici etkilerinin yanı sıra modernitenin seküler-karşıtı etkilerinin de olduğunu kabul etmektedir. Dinî kurumların birçok toplumda güç ve etki kaybına uğradığı; fakat dinî inanç ve pratiklerin farklı

formlarda da olsa bireylerin yaşamlarında yer almaya devam ettiği görüşü sonraki yıllarda Berger'in sahiplendiği bir görüştür (Berger, 1999).

Berger 'de-secularization' diye adlandırdığı bu tezi için iki istisna ortaya koymaktadır. İlkinde, öncesinde demir perde ülkelerinin bulunduğu Avrupa'nın batı kısmında modernleşme arttıkça sekülerleşmenin temel göstergelerinin belirgin bir hâl aldığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Amerika'da ise yoğun bir şekilde dindarlığın yaşandığını vurgulamıştır. İkincisi, uluslararası bir alt kültür olarak tanımladığı aydın fikir ve değerlerle ilgilidir. Bu tarz bir eğitim alan insanın neden sekülerleşme eğilimi gösterdiği veya neden sekülerleşmeye yatkın olduğu çok açık bir açıklamaya kavuşmamıştır.

Zenginlik arttıkça sekülerleşmenin bireyler üzerinde artarak görülmesi toplumlar ve genel anlamda ülkeler için de geçerli olduğu düşünülen bir durumdur. Deseküler ülkelerin (birçok Afrika ülkesi, kimi Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri, Kuzey Kore vb.) ekonomilerinin çoğunlukla doğal kaynaklara bağlı olduğu ya da bu ülkelerde ekonomi dâhil her şeye devletin hâkim olduğu diktatörlükler olduğu görülmektedir (Ertit, 2014).

'Sekülerizmin Gerilemesi', 'Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme', 'Sekülerden Kutsala Yolculuk', 'Seküler Çan Kuleleri' şeklinde kullanılan eser isimleri birçok sosyoloğun teze bakış açısını doğru bir biçimde yansıtmaktadır. Bu görüş doğrultusundaki yazarlar, sekülerleşme teorisini eleştiri bombardımanına tutarak dinî canlanma ile birlikte dinin eski önemini tekrar kazanacağını savunmaktadırlar.

Sonuç olarak, genel anlamda benzerlikler gösterse de iki ayrı başlık ve iki farklı kavram olarak kullandığımız post-seküler ve de-sekülerleşme arasında, yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, belirgin bir fark vardır. Dinin toplumsal tezahürü ve modernleşme üzerine kurulu olan bu iki olgudan post-seküler kavramda her ikisinin yani modernleşme ve din kurumunun bir arada olabileceği tezi savunulmaktadır. Bu düşünceye göre din modern gelişmelere ayak uydurabilir ve böylelikle varlığını sürdürebilir. De-seküler olgusunda ise sekülerleşme var ise bütünüyle ondan uzaklaşma ve dinî olgulara ve değerlere yönelme düşüncesi mevcuttur.

3.1.5. Toplum

Kavramsal açıklamalar bölümünde, tezimizin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşüncesi ile toplum kelimesine de yer verme gerekliliği görülmüştür. Basit anlamı ile insan topluluğu olarak açıklanabilecek olan toplum, sosyolojide daha teferruatlı bir anlam içermektedir. Toplum; sosyal bir yapı içerisinde, belirli bir alana sahip olan, ortak bir kültürün etkileşim hâlinde yaşandığı insanlar topluluğudur. Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, ortak bir sosyal hayatı başlatmak ve sürdürmek için bir araya gelmiş, değişik insan gruplarının ve zümrelerinin meydana getirdiği, kendine has kültürü olan, nispeten devamlılık gösteren sosyal organizasyonlara sahip organlaşmış bütüne toplum denir.² Bryan Wilson ise toplumu sosyal bütünlükten daha da öte bir olgu olarak görmektedir. Kendi kendini tanıyan (ne olduğunu ve hayattaki amacını bilen), özerk, devamlılık gösteren, dâhili olarak yapılaşmış, kültürel sistemin en azından ana hatlarını paylaşan çok sayıdaki insanın parçalara ayrılmış ilişkilerinin birbiriyle uyumlu sistemi olarak tanımlamaktadır. Rakamsal anlamda birlikteliğin ve bütünlüğün toplum olması için yeterli olmadığını ancak ortak normlar ve hatta ortak bir politik sistemin olması gerekliliğini vurgulamıştır.

² Ünver Günay, "Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye'sinde Dini Gruplar", Toplum Bilimleri, 4 (7), 7-52, 2010.

Sekülerleşme tezini tanımlarken topluluktan topluma bir dönüşümden bahseden Wilson, topluluktan; köy ya da klan benzeri devamlılık gösteren yerel, yüz yüze ilişkilerin yaşandığı gruplar olarak bahsetmektedir. Bireylerin birbirlerine olan bağlarından ziyade üstlenmiş oldukları rol bağları bu grupların temel özelliği olarak Wilson tarafından belirtilmiştir (1982: 154).

3.2. Kuramsal Çerçeve

3.2.1. Sekülerleşme Paradigmaları

Toplumlar sürekli bir değişim ve gelişim içindedirler. Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen bu değişim ve gelişimleri anlamlandırmak ve toplum üzerinde bırakmış oldukları etkileri açıklamak üzere sosyologlar ve teorisyenler, sürekli olarak düşüncelerini bu yönde dile getirmekte ve birtakım teoriler üretmektedirler. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile küreselleştiği ve hatta ‘kü(re)yerelleştiği’³ ifade edilen dünyada bir yandan Sanayileşme, modernleşme ve sonucunda kentleşme; diğer yandan modernite ve rasyonalitenin yaygın bir hâle gelmesi ile toplumsal bakımdan dinî aktivite, kurum ve sembollerin daha önce sahip olduğu önem ve prestij azalacağını öne süren teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler karşısında söz konusu değerlerin toplumsal öneminin hâlâ geçerliliğini koruduğu görüşü yönünde yeni teoriler üretilmiştir. Zamanla bu tartışmalar alevlenmiş ve bu teorilere yenileri eklenmiştir.

Toplumsal değişimin çok hızlı meydana geldiği günümüzde modernleşmenin sosyal yaşamımızı derinden etkilediğini kabul etmemek imkânsızdır. Sosyal, siyasal, ekonomik ve en önemlisi dinî anlamda modernitenin etkileri kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Modernitenin dinî yaşam üzerindeki etkileriyle meydana gelen sekülerleşme teorilerini üç farklı grupta değerlendirmek yerinde olacaktır.

3.2.2. Klasik Sekülerleşme Tezi (Eski Pradigma)

1960’lı yıllara gelinene kadar sekülerleşme paradigması hakkında sosyologların çoğu modernleşmeye gönderme yaparken; tarihçiler de kentleşme, Sanayileşme ve Aydınlanmayı ön plana almışlardı. Fakat genel anlamda her iki taraf da Bryan Wilson’ın sekülerleşme tezi ile ilgili olarak yapmış olduğu “dinin sosyal öneminin azalması” üzerine kurulu tezin tanımında hemfikirdir (1966: 14). Toplumsal açıdan değişimler yaşanır, topluluklar toplum yapısına kavuşur, toplumsal değişimle birlikte toplumun kendisi de değişime uğrar ve düşünce yapısında değişim yaşayan bireye göre din önemini kaybetmeye başlar.

Klasik sekülerleşme teorisine göre modernleştiği görülen ülkelerde din günlük pratiklere yön veren bir düşünce şekli olmaktan uzaklaşmış ve bir başka tüketilecek eşyaya indirgenmiştir (Wilson, 1979). Hayatın her anında dinin etkisini üzerinde hisseden bireyler artık gündelik yaşantılarında alacakları kararlar konusunda kutsal olan ile araya mesafe koymaya başlamıştır. Hatta bazı durumlarda uygulamaya kendi yorumlarını da katarak bir bakıma kendilerine özel bir din yaratma durumu da söz konusudur. Kurumlar açısından da benzer bir durumdan bahsetmek mümkündür. Eski ile kıyaslandığında etkinliğinin ve prestijinin çok gerisinde olduğu görülen din kurumu; toplumları, ülkeleri yönetme ve idare etme görevini artık diğer bazı kurumlara parça

³ Peter Beyer, 2007. “Globalization and Glocalization”, The SAGE Handbook of the Sociology of Religion.

parça aktarmak zorunda kalmıştır. Kamusal alanda görünürlüğü zayıflama eğilimine girmiştir.

Bryan Wilson ılımlı sekülerleşme teorilerinin destekleyicisi olarak anılmaktadır. Wilson, tezini oluştururken, dinin gerilemesinin modern toplumdaki genel rasyonelleşme süreci ile ilişkili olduğunu ortaya koyan Max Weber'den oldukça etkilenmiştir. Weber'e göre, din ve değerler ile edinilen davranışlar yerine amaç yönelimli ve rasyonel davranışlar geçmiştir. Davranış ve tutumlardaki bu değişikliği Sanayileşme ve kapitalizmin doğuşu ile ve her sosyal kurumda hükümet biçimi olan düzen ve akla dayalı bürokrasinin gelişimi ile ilişkilendirmektedir (Furseth ve Repstad, 2006). Özellikle aileden, daha sonra da yaşadığı çevre ve toplumdan edindiği değerler ile yaşamını sürdüren insan rasyonalite ve düzen sonucunda yaşamına farklı bir yön verebilmektedir. Dayatıldığı ya da düşünmesine fırsat tanınmadan kabullenmeye zorlandığı düşünülen birey daha özgür bir düşünce yapısına kavuşunca dinî değerler önemini yitirebilmektedir. Hem birey hem de toplum anlamında rasyonaliteye vurgu yapan Wilson ve Weber, böylelikle sekülerleşme sürecinin başladığını vurgulamışlardır.

Modernleşme ile doğru orantılı bir ilişki içinde olan Klasik Sekülerleşme Tezi, bu nedenle modernleşmenin yoğun bir biçimde görüldüğü 19. ve 20. yüzyıllara kadar baskın bir şekilde taraftar edinmiştir. Özellikle sosyolojinin kurucularından Weber, Comte, Durkheim, Engels, Freud gibi bilim adamları tarafından da desteklenmiştir. Daha yakın dönemde ise Peter Berger, Bryan Wilson, Steve Bruce ve Karel Dobbelaere gibi sosyologlar tarafından bu destek devam ettirilmiştir. Bütün sosyologların sekülerleşme tezine benzer bir yaklaşım sergiledikleri söylenemez. Ortak noktalarda bir araya gelseler bile her birinin kendine özgü fikir ve düşünceleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin Wilson, modernleşme görüldükçe topluluk yapısından toplumsal yapıya geçildiğini ve sonuç itibarıyla sekülerleşmenin görüldüğünü ifade etmiştir. Bunun yanı sıra ilk önce sahiplendiği ve desteklediği görüşü daha sonra reddeden Peter Berger, değişimin temel örneği olarak gösterilebilir. Önceki yıllarda vermiş olduğu eserlerde dinin toplumsal anlamda öneminin azalacağına vurgu yapan Berger, bir süre sonra toplumların en az önceki dönemlerde olduğu kadar dindar olduklarını dile getirerek hatadan döndüğünü ifade etme gerekliliği hissetmiştir.

Aydınlanmayı yaşayan, rasyonel düşünceyi her alanda uygulamaya koyan, bireysel özerkliğini ilan eden insan ile birlikte dinin modern toplumsal yaşamda kaçınılmaz olarak gerileyeceği, önemini yitireceği hipotezini ileri süren yaklaşım Eski Paradigma olarak da adlandırılır. Modernleşme ile birlikte insanların rasyonel düşünceyi ön plana alacaklarını, sonucunda daha rasyonel düşünen insanın dinî yaşantısında değişimler yaşayacağını, bu değişimlerle beraber dinin toplumsal değeri ve öneminin azalacağını savunan bu tez ile ilgili olarak birçok farklı yorum yapılmıştır. Kendi içerisinde de dinin zayıflayarak devam edeceği ve dinin tamamen yok olacağı görüşleri olmak üzere temeli sarsacak iki farklı yorum oluşmuştur. Bu bağlamda dinî yaşam ve pratiklerin kutsal olarak görülen sembollerden arındıkça (desacralization), insanların Tanrı ile ilgili açığa vurulmuş gizemlerle daha az alâkadar olacağı dinî pratiklerinin daha çok seküler bir duruma geleceği görüşü, Bryan Wilson ve ortak görüşe sahip diğer sosyologlar tarafından desteklenmiştir (Furseth ve Repstad, 206: 111).

Yaklaşımını kurumsallaşma bağlamında ortaya koyan Karel Dobbelaere, dinî dönüşüm ile sekülerleşme görüldüğü düşüncesini ileri sürmüştür. Geçmişten günümüze din kurumunun güçlü etkisinin her alanda hissedildiği fakat zamanla bu etkinin kaybolduğu ve din kurumunun bu görevini farklı kurumların üstlendiği böylelikle de toplumsal anlamda bir dönüşümün yaşandığını ifade eden Dobbelaere'in görüşü

özellikle Bryan Wilson tarafından da desteklenmiştir (1976b). Dobbelaere ayrıca sekülerleşmenin bireysel seviyesinin, bireyler arasında kurumsal dinin öneminin azalması ve dinî bağlılığın yok olmaya yüz tutması ile bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Kurumlarla dinî bağlılık ve ortaklık anlamsız hâle gelmeye başlamış ve modern bilimsel düşünce dünyayı daha rasyonel bir yer hâline getirerek doğüstü alanı kısıtlamaya başlamıştır. Böylelikle kutsala olan ihtiyaç azalmış ve akla gelmez olmaya başlamıştır.

Steve Bruce ise 2002 yılında yayımlanan kitabına "*God is Dead*"(Tanrı Öldü) başlığını uygun görmüştür. Bu başlık dinin moderniteye boyun eğdiğini ima eder niteliktedir. Modernleşen, rasyonelleşen bireyin ve toplumların artık Tanrıya duyduğu ihtiyacın azalmaya yüz tuttuğu ve zamanla kutsal olanla seküler olanın birbirinden ayrılarak bu dünya için sadece seküler olanın var olacağı düşüncelerini Bruce bu eserinde dile getirmiştir. Tanrının ölümü özellikle Batı toplumlarında ateizm düşüncelerinin artışına vurgu yapılmak için kullanılmaya başlanmıştır. Çağdaş seküler kültürü bünyesinde barındıran Batı toplumları, kutsal anlamın yokluğunu hissetmiş ve zamanla yitirmeye doğru yol alacağı hissini vermiştir. Metafizik amaç ya da sezgi anlayışı hem birey hem de toplum bazında değer yitirmeye başlamıştır.

Kamusal yaşam alanları üzerine kurumsal otoritenin zayıflaması; dinin, siyasi ya da toplumsal başka herhangi bir alan üzerine değil sadece kendine inananlar üzerinde otoritesinin olduğu özel alanlara çekilmesi olarak sekülerleşmeyi tanımlayan Bell, eski paradigma savunucuları arasındadır (Waters, 1996). Özellikle Hıristiyanlık açısından bakıldığında kurumsallaşmış, iktidar dini olarak görülen resmi dinin, hem bireyler ve toplumlar üzerinde hem de siyaset, ekonomi gibi diğer kurumlar üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta aile kurumunun yerine getirmesi gereken birçok görev dahi resmi din tarafından sağlanmaktaydı. Çocukların eğitimi, toplumsal değerleri edinmeleri, doğum törenleri gibi toplumsal hizmetler dinin tekelinden çıkarak devlet okulu, hastane gibi farklı resmi kurumlar tarafından uygulanmaya başlamıştır. Sonuç olarak, kurumsallaşmış dinin haiz olduğu güç, el değiştirmiş ve bu değişim sekülerleşme olarak görünürlük kazanmıştır.

Özetle, klasik sekülerleşme tezini destekler nitelikte fikirler ortaya atan sosyologlar sekülerleşme ile modernitenin birbirini tamamlayan iki olgu olduğunu, modernite sonucunda sekülerleşmenin görüldüğünü ve sekülerleşme teorisinin tüm dünyayı etkisi altına alacak bir olgu olduğunu düşünmüşlerdir. Modernleşme ile birlikte din bireylerin özel alanı ile ilgili bir mesele hâline gelecek, özelleşecek, toplum üzerindeki etkisini kaybedecek, tamamen bireysel bir olguya dönüşecektir. Kutsal olana ilginin azalması, ilahi güce inancın olması fakat azalması ve değersizleşmesi, dinî güç ve otoritenin gittikçe zayıflama süreci klasik sekülerleşme teorisinin özü olarak ifade edilebilir.

3.2.3. Yeni Paradigma

Din ve toplum ilişkisini ele alan klasik sekülerleşme teorisi 1960'lı yıllara kadar egemen paradigma olma özelliğini korurken ortaya attığı teorilerin gerçekleşmediği, toplumlar modernleştikçe dinin bir şekilde varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Özellikle 70'li yıllarda 'New Religious Movements' Yeni Dinî Hareketlerin olgunlaşması ve yaygınlaşması, 'Consciousness Reformation' Bilinç Reformasyonu (Glock ve Bellah, 1976; Wuthnow, 1976); Pentekostal, Neo-Pentekostal ve Karizmatik Hareketlerin 1960'dan sonra yayılması (McGuire, 2008; Poloma, 1982); muhafazakâr Protestan kiliselerin hızlı bir şekilde büyümesi ile yönlendirilen Amerikan Anayol Dininin

‘American Mainline Religion’ yeniden inşa edilmesi (Kelley, 1973; Roof ve McKinney, 1987; Poloma, 1982); başta (Moral Majority) Ahlakî Çoğunluk ve ‘New Christian Right’ Yeni Hıristiyan Sağ olmak üzere Evanjelikler ve Fundamentalistlerin politikaya katılması (Wilcox, 1992) gibi bütün bu gelişmeler bazı sosyologlar tarafından dinî canlanma olarak görülmüş ve eski paradigma olarak adlandırılan klasik sekülerleşme tezine eleştiri getirme anlamında en başta kullanılan parametreler olarak delil niteliğinde öne sürülmüştür.

Gelişmelerle birlikte hakkında farklı görüşler üretilen klasik sekülerleşme paradigmasının sorgulanması ve eleştirilmeye başlanması ile özellikle Rodney Stark, William Bainbridge, Lourane Iannaccone, Robert Finke ve Grace Davie gibi sosyologlar tarafından dinin toplumsal gerekliliğinin ortaya konması, ne olursa olsun dinin tamamen ortadan kaybolmayacağı aksine daha güçlü fakat farklı formlarda devamlılığını sürdüreceği görüşü yeni paradigma olarak literatürde yerini almıştır. Burada önemli sosyologlar arasında bulunan Peter Berger’e de değinmek gerekir. Önceleri klasik sekülerleşme tezini savunan Berger, zamanla bu görüşünden uzaklaşarak yeni paradigma savunucuları arasına katılmıştır. Yeni Dinî Hareketler ve bireysel dindarlıkta gördüğü artış, fikrini değiştirmesine neden olan unsurlar olarak gösterilebilir. Dinî canlanma olarak düşünülen bu gelişmeler yeniden kutsallaşmanın göstergeleri olarak algılanmıştır. Bu oluşumların; özellikle zaman içerisinde yoksunluğu hissedilmeye başlanan başta ahlakî değerler olmak üzere, toplumsal bütünlüğü sağlayan değerlere önem vermesi, dinin bütünleştirici fonksiyonunu yeniden gündeme taşımıştır. Bu bağlamda bu konu üzerine üretilen yeni teoriler arasında rasyonel seçim teorisini de unutmamak gerekir. Bu kuramda ekonomi modelinden esinlenme söz konusudur. Hoşgörü ve dinî çoğulculuğun görüldüğü toplumlarda insanlar dinî ürün olarak gördükleri inançlardan istediklerini seçerler. Iannaccone’a göre; bireylerin rasyonel olarak hareket etmeleri, seçimlerinin getiri ve götürülerini hesap etmeleri ve getirisi en yüksek olanı tercih etmeleri, bu kuramın temelini oluşturmaktadır (Iannaccone 1995: 77).

1972 yılındaki “Unsecular Man” (Seküler olmayan İnsan) adlı eserinde Andrew Greeley, sekülerleşmeyi bir ‘mit-mitos’ olarak adlandırmıştır. Ona göre modern dünyada din belli bir bağlamda hâlâ canlı ve iyi bir durumdadır. Greeley’e göre dinin sahip olduğu fonksiyonlarda uzun yıllardır kayda değer bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Değişimin görüldüğü yerlerde ise dinî problemler daha önemli bir hâl almıştır. Din hiçbir zaman ölmemiştir; sadece anlam sistemi, topluluk, kutsalın vizyonu, ruhani liderlik gibi yeni isimler kazanmıştır. Hatta modern insanın, daha çok seçeneğe sahip olduğu için atalarına göre daha dindar olduğu vurgulanmıştır.

Sekülerleşme tezine karşı çıkanların büyük çoğunluğunun sahiplendiği teoriler arasında dine ekonomik yaklaşımı içeren dinî ekonomiler modeli yer almaktadır. Bu modele göre, dinî bir ekonomi herhangi bir toplumda devam eden bütün dinî aktiviteleri içerir. Dinî ekonomiler tıpkı ticari ekonomiler gibidirler. Mevcut ve potansiyel müşterilerin pazarı, o pazara hizmet etmeyi amaçlayan şirketler topluluğu ve çeşitli firmalar tarafından sunulan dinî “ürün çeşitleri” dinî ekonomilerin olguları hâline gelmişlerdir (Stark, 1985; Stark ve Bainbridge, 1996). Bununla birlikte dinî ekonomiler, tıpkı ticari ekonomiler gibi hükümet müdahalesi olmaksızın işlev görmelerine izin verildiği takdirde çok iyi bir şekilde gelişme gösterirler. Finke (1990) bu modelin mantığını şu şekilde özetlemektedir: Serbestleşme (liberal ekonomi) çoğulculuğa; çoğulculuk rekabete; rekabet uzmanlaşmaya (piyasa talebini karşılama) ve istihdama; uzmanlaşma ve istihdam daha yüksek taleplere ve yüksek talepler de daha geniş katılıma yol açmaktadır. Böylelikle, devlet düzenlemesi ile herhangi bir kısıtlamaya

maruz kalmadan işlevini yerine getiren görünmez gizli bir elin “doğal” sonucu olarak, “zamanla dinî marketin çeşitliliği nüfusun kendi çeşitliliğini yansıtacaktır” (Finke, 1990: 622).

Grace Davie (1994) ise ‘Ait Olmadan İnanma’ görüşünü ileri sürerek insanların dinî inançlarını içlerinde bireysel olarak yaşayabileceklerini savunmaktadır. Tam tersi bir durum da söz konusudur. İnanmadan ait olma düşüncesiyle de insanların aidiyet duygusunun güçlü bir şekilde kendini göstermesi sonucu dinî canlanmaya destek verebileceği öngörülmüştür. Thomas Luckmann “Görünmeyen Din” adlı eseriyle bu görüşü desteklemiştir (Luckmann, 2003). Bireysel özerklikten bahsederek insanların inançlarını içlerinde yaşamaları ve kendi dinlerini oluşturmaları yeni paradigma üzerindeki farklı yaklaşımları göstermektedir. Bryan Wilson’ın ileri sürdüğü, kiliseye devamda görülen gerilemenin ve kilisenin üye sayısındaki azalmanın sekülerleşme göstergesi olduğu görüşü, bu paradigmayı savunan sosyologlar tarafından sekülerleşme ölçütleri arasında yer alamayacağı ileri sürülerek reddedilmiştir. Farklı formlar altında farklı şekillerde insanlar inançlarını sürdürdükleri için sekülerleşmeden bahsetmenin yersiz olduğunu savunan bu bilim adamlarına göre geçmişteki dindarlık oranının günümüzdekinden fazla olduğunu söylemenin imkânsızlığına değinen Rodney Stark bu görüşü destekler bir şekilde meşhur çalışmasında sekülerleşmenin artık söz konusu edilemeyeceğini, "Toprağın bol olsun sekülerleşme!" ifadesiyle dile getirmiştir (Stark, 1999). Aslında bu ifade ile bir bakıma sekülerleşme olgusunun varlığını kabul etmiş oluyor. Var olmayan bir şeyin ortadan kalkması, yok olması mümkün değildir. Sosyal ve kültürel olmak üzere birbirinden farklı iki tür olguyu birbirine karıştırdığı için ‘sekülerleşme’ kavramını karmaşa uyandıran bir kavram olarak gören Daniel Bell, aynı zamanda bu kavramlarla ilgili süreçlerin kesinlikle birbirine eşleşik (farklı konum aynı değer) olmadığı görüşünü savunmuştur. Sosyal yapıdaki değişimin açık olduğunu, daha iyi bir şeyin eskisi yerine rahatlıkla geçebileceğini ileri sürmüştür. Kültürel değişimde ise bu söz konusu değildir. Boulez’in Bach yerine geçemeyeceğini ifade etmektedir (Besteci ve orkestra şefi olan Boulez çağdaş eserleri yorumlamasıyla meşhurdur. Buna rağmen kendisinde Bach yeteneği olmadığı kesindir. Herkes Bach olamaz). (Köse, 2014).

Dinin çöküşünün, yok oluşunun kaçınılmaz, geri döndürülemez olduğunu iddia eden modernizm, dinin varlığını devam ettirdiği gerçeğini bazı göstergeleri ortaya koyarak ispatlamaya çalışan sosyologlar tarafından muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır. İlk zamanlar sekülerleşme tezine destek veren Berger, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlanan yeni dinî hareketlerle dinî canlanmayı delil göstererek yeni paradigma savunucuları safına geçmiştir. Dinin yaşamlarını etkileme önceliğini gerilere atan bireylerin sayısında azalma görülmeye başlanmıştır. Dinin tamamen ortadan kalktığının bir göstergesi olmasa da bu ve benzeri belirtiler sekülerleşme tezine karşıt görüşler oluşturmak için yeterli olmuştur.

Hadden (1987), 1980’den bu yana sekülerleşme teorisini destekleyen çok az ampirik kanıtın olduğunu güçlü bir şekilde savunmaktadır. Ona göre, sekülerleşme teorisi sosyologların kutsallaştırdıkları bir mittir; bilimsel bir gerçek değil geçerliliği kabul edilmiş bir doktrindir. Benzer bir şekilde Swatos (1998) ‘sekülerleşme’nin temel anlamda bilgi sosyolojisinin bir kavramı olduğunu ve sadece ikincil derecede din sosyolojisinin bir kavramı olabileceğini vurgulamıştır.

4. BRYAN RONALD WILSON HAYATI VE ESERLERİ

4.1. Hayatı

Bryan Ronald Wilson 25 Haziran 1926 yılında İngiltere'nin Leeds şehrinde dünyaya geldi. Leicester şehrindeki University College'da lisans eğitimini tamamladıktan sonra Londra Üniversitesinde yüksek lisans eğitimi aldı. Daha sonra Londra Ekonomi Okulunda (London School of Economics) "Dinî Cemaatlerin Sosyal Özellikleri: Büyük Britanya'da özellikle Midland Şehrinde Bazı Çağdaş Gruplar üzerine Yapılan Bir Çalışma" (Social Aspects of Religious Sects: A Study of Some Contemporary Groups in Great Britain with Special Reference to a Midland City) adlı doktora tezini 1955 yılında yazdı. Aynı yıl içerisinde Leeds Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak başladığı görevine 1962 yılına kadar devam etti.

Berkeley, Kaliforniya Üniversitesinde doktora sonrası araştırma dönemi Wilson'a tezini 'Mezhepler ve Toplumlar' yönünde geliştirmesine olanak sağladı. Bu kitap ve beraberinde gelen dinî cemaatlerin gelişimi ile ilgili makaleler, mezhepsel hareketleri teolojik ve tarihsel açıdan anlamada yeni standartlar ortaya koydu. Aynı zamanda bu hareketlerin gelişimine şekil veren dâhili ve harici sosyal güçlerin tanınmasında belirgin bir etken oldu.

Leeds Üniversitesinde sosyoloji derslerinden sonra Wilson akademik kariyerinin kalan kısmını 1962 yılında sosyoloji doçenti olarak atandığı Oxford Üniversitesinde ve 1963 yılından sonra da Oxford Üniversitesinin kırkı aşkın fakülte ve yüksekokullarından birisi olan ve lisans öğrencisi olmayıp sadece lisansüstü eğitim veren All Souls bünyesinde tamamladı. Aynı zamanda bu dönemler içerisinde Afrika, Amerika, Asya, Avustralya ve Batı Avrupa'da öğretmen ve araştırmacı olarak da çalıştı.

Bryan Wilson din sosyolojisi alanında 20. yüzyılın İngiltere'sinde en önde gelen sosyologlardan birisiydi. İngiltere'de din sosyolojisinin kurucusu ve bu alana şekil veren bilim adamlarını seçme görevini üstlenenlerden biriydi. Sadece sosyoloji ve özellikle de din sosyolojisinin gelişmesine katkı sağlamakla kalmadı aynı zamanda din sosyolojisinin uluslararası platformda değerinin artmasını sağlamada en ön sıralarda yer aldı. Dinî inançta ve kiliseye katılımdaki düşüşü istatistiksel verileri ortaya koyarak topluma sadece nicelik bakımından değil; politika, kültür ve davranış üzerine dinin azalan etki ve önemini ortaya koyarak nitelik bakımından da büyük katkılar sağlamıştır. Dinin sosyal önemini azalması ve dünyanın büyüden arınarak daha rasyonel bir hâl alması tezinin sahibi Weber'in görüşlerini daha derinden inceleyerek geliştirmiştir.

Sekteryanizm, rasyonalite, eğitim, yeni dinî hareketler, değerler, din alanındaki yeni konular ve Soka Gakkai Budizmi üzerine editörlüğünü yaptığı 7 ciltlik esere yazarların katkı sağlamadaki istekliliği, onun bilgeliğine, yeteneklerine ve sabrına evrensel anlamda büyük değer verildiğinin ileri bir kanıtıdır.

Bryan Wilson'ın bir din sosyoloğu olarak akademik başarısı ağırlıklı olarak 'sekülerleşme teorisi', 'cemaatler' ve 'yeni dinî hareketler' konularını içermektedir. Wilson, *Religion in Secular Society (1966) (Seküler Toplumlarda Din)* adlı eseri ile sekülerleşme teorisinin savunucusu olarak anılmaya başlamıştı. 'Modernleşme ve rasyonelleşmenin uzun soluklu süreçleri insan toplumlarına şekil veren din kapasitesini erozyona uğratmıştır ve bunun sonucunda din sosyal önemini yitirmeye başlamıştır' görüşünün savunucusu olarak uluslararası ün kazanmasına vesile olmuştur. Wilson'ın sekülerleşme tezi sadece dinin önemini ve etkisinin azalması üzerine kurulu bir tez değil aynı zamanda değişime uğrayan dinlerin analizini de içermekteydi. Modernleşme ve rasyonelleşme ile birlikte kamusal alanın kurumları ve temel düzeni, kısmen devlet

sistemi, ekonomi ve eğitim sistemi dinden arındırılacaktı. Tezine göre yerleşik dinler inişe geçecek ve genel anlamda dinler marjinalleşecekti. Diğer taraftan, özel alanda din varlığını devam ettirecek ve cemaatler, mezhepler ve yeni dinî hareketler formlarında dönüşüme uğrayacaklardı.

Yoğun eleştiriler ve sekülerleşme hakkındaki iddiaları üzerinde değişiklik yapması yönündeki sayısız girişimlere rağmen, *Contemporary Transformations of Religion (1976a) (Dinin Çağdaş Dönüşümleri)* ve *Religion in Sociological Perspective (1982) (Sosyolojik Perspektiften Din)* gibi farklı makale ve kitaplarında görüşünü sağlamlaştırmaya ve geliştirmeye devam etti. Özellikle Japonya'daki çevresel problemler, göçmenlere yardım ve politik bozukluğu ifşa etmek gibi sosyal ve politik alanlara ilgisi olan, yeni dinî hareketlere merak sardı. Vermiş olduğu derslerin birleşiminden oluşan bu kitabında bu konulara detaylı bir şekilde yer vermektedir.

Afrika, Asya ve özellikle Japonya ziyaretlerinden sonra bu bölgelerdeki yeni dinî hareketler olarak adlandırılan oluşumlarla yakın temas kurdu. Wilson, yeni dinî hareketlerin insanların enerji ve duygularını harekete geçirmekle kalmadıklarını aynı zamanda onlardan iyi huy – niyet, içten bağlılık, güzel huy, derin alâka ve şefkat edindiklerini de ifade etmiştir. 1980'lerden sonra, Wilson'ın öne sürdüğü düşünce yeni dinî hareketlerin olumlu yanlarını göstermeye başlamıştır. Bu oluşumların, aşırı biçimde rasyonelleşmiş 'demir kafesler'e dönüşen çağdaş toplumlara insani nitelikleri ve tutkuları çektiğini ortaya koymuştur.

Wilson'ın ilk başlarda dinî mezheplere olan ilgisi, onları vasıflandırmak için sadece bazı orijinal tasarıya ve genel anlamda dinî dünyaya olduğu kadar dinler üzerine yapılan çalışmalara büyük etki ve katkı sağlayan *Dinî Mezhepler* adlı eserindeki (*Religious Sects*) (1970) önemli senteze değil aynı zamanda *Magic and the Millennium* (1973) daki milenal düşüncelerin ayrıntılı keşiflerine ve *The Noble Savage* (1975) daki karizmanın modern kaderine sebep oldu. Bryan Wilson'ın sekülerleşme ve cemaatler üzerine tezleri yoğun tartışmaların odak noktası oldu. Özellikle doktora tezi, yeni dinî hareketlerin çağdaş akademik çalışmaların başlangıcı olarak görülebilir.

'Diğer kültürler' ile ilgili çalışmalarındaki rasyonalitenin rolü, olgun eserinin *Rationality (1970) (Rasyonalite)* değişmez temasıydı. Dahası Britanya ve deniz aşırı ülkelerin mahkemelerinde uzman olarak iştirakine yol açan Exclusive Brethren ve Yehova Şahitlerinin karıştığı yasal anlaşmazlıklarla ilgili özel çalışmaları kadar ilk kez 1960'lı yıllarda tartışmalara yol açan yeni dinî hareketlerdeki rasyonalite Wilson'ın sonraki eserlerinde göze çarpan önemli bir etkendi.

Wilson'ın agnostik yaklaşımı çok fazla bilinmeyen dinî azınlıkların özgürlüklerini savunmak için yapmış olduğu mücadelelerdeki prensipli sorumluluğuna bir engel oluşturmadı. Dinî anlamda güçsüz durumda olan insanları savunmada, hoşgörünün yeterli olmadığını dile getirmiştir. 1995 yılında yazdığı *Toleration (Hoşgörü)* adlı eserinde hoşgörünün sadece sınırlı bir yasal izin olduğunu, dinî özgürlüğün beyanı olmadığını... güçten mahrum bırakılanlara karşı kullanılan güce sahip olmanın hazzını yaşayanların bir tavizi olduğunu belirtmiştir.

1960'ların sonlarında, 'Uluslararası Din Sosyolojisi Topluluğu'nun (ISSR) başarısına yönelik Wilson'ın yapmış olduğu kişisel ve entelektüel katkıların önemi azımsanamaz. Önceki Katolik organizasyonunu gerçek anlamda dine-dayalı olmayan ve bilimsel sosyologlar topluluğuna dönüştüren en önemli aktörlerden biri olarak 1991 yılında bu kurumun ilk onursal başkanı oldu. 1971 yılından 1975 yılına kadar kurum başkanlığını yaptığı süreçte Japon bilim adamlarının katılımı en üst seviyeye ulaşmıştır.

Japonya'da derin bilgiye, geleneğe, ahlaka ve aile değerlerine saygının çok güçlü bir şekilde devam ettiği bir toplumun çalışmalarının anlaşılmasını sağlayan iç

görüleri mükâfatlandıran dinî hareketler ve akademisyenlerle bağlantısı olmuştur. *Human Values in a Changing World (1984) (Değişen Dünyada İnsani Değerler)*, adlı eseri Japonya'nın en büyük laik Budist kurumu olan Soka Gakkai'nin başkanı Daisaku Ikeda ile mülakatını içerir. Bu eserinde, görgü kuralları, nezaket, ahlak kuralları ve eğitimin değeri ile ilgili çoktandır devam eden kaygıları dile getirmiştir. 1994 yılında Belçikalı ünlü sosyolog ve yakın arkadaşı Karel Dobbelaere ile Soka Gakkai'nin öncü çalışması olan *A Time to Chant* adlı eseri kaleme almıştır.

Oxford ve All Souls'da yapmış olduğu çalışmalarla bu kurumların tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. 1960 yılından beri üniversiteye yaklaşık 800 öğretim görevlisinin gelmesini sağlayan misafir öğretim görevlisi programını da başlatmıştır.

1985 yılında Soka Üniversitesinden onursal doktora, 1992 yılında Leuven Üniversitesinden fahri doktora ve 1994 yılında Oxford Üniversitesinden de akademik doktora derecelerine layık görülmüştür. Aynı zamanda İngiliz Akademisine bilimsel üye olarak seçilmiştir.

Hiç evlenmeyen ve Parkinson hastası olan Bryan Wilson 9 Ekim 2004 yılında kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. 78 yaşında ölen Bryan Wilson, önde gelen din sosyologlarından biriydi. Birçok farklı alanda bilimsel çalışma yapmasına rağmen sekülerleşme ve yeni dinî hareketler üzerine yapmış olduğu çalışmalar klasikler arasında yer almaktadır.

Wilson'ın etkisini anlamak için çok daha genç akademisyenlerin yayınlarında onun eserlerine atıfta bulunma sıklığına bakmak yeterli olacaktır, ayrıca bu etkinin tüm dünyada hissedilir olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

4.2. Eserleri

4.2.1. Kitapları

I. Contemporary Transformations of Religion, 1979, Oxford University Press, 128s.

Bu eserinde diğer sosyal alt – sistemler üzerindeki kurumsallaşmış dinin etkisinin kaybını analiz etmiştir. Ekonomi, politika, hukuk, eğitim, sanat ve ailenin dinî değerler, normlar ve pratiklerden bağımsız olarak işlev görmeye başladığına işaret etmiştir. Rasyonelleşme ve toplulaşma süreçlerine bağlı olarak toplumdaki değişikliklere atıfta bulunmuştur.

II. Religion in Secular Society: A Sociological Comment, 1966, Watts, 252s.

Bryan Wilson'ın bu kitabı, "İngiltere'de din sosyolojisi alanında en çok okunan kitap olma özelliğini taşımaktadır" ifadeleriyle Times Literary Supplement'in eleştirmeni (Times gazetesinin Edebiyat eki) Robert Towler tarafından duyurulmuştur. Bu eserinde sekülerleşme tanımını tam olarak veren Wilson, dinin toplumsal değerinin azalmasını istatistiksel verilere dayanarak vermeye çalışmıştır. Bunu yaparken özellikle İngiliz ve Amerikan toplumlarını göz önünde bulundurmıştır.

III. The Noble Savages: The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival, 1975, University of California Press, 131s.

Karizmanın geleceği ile ilgili incelemelerde bulunmuştur.

- IV.** *Religion in Sociological Perspective* 1982, Oxford University Press, 198s.

Japonya'da vermiş olduğu derslerin temelini oluşturduğu bu eserinde yazar, dinin baskın hatlarını bir sosyolog olarak belirlemeyi amaçlamıştır. Mezhepçilik ve modern Doğu ile Batı toplumlarındaki kültür ve din arasındaki ilişkiye de değinmiştir.

- V.** *Magic and the Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest among Tribal and Third-World Peoples*, 1973, Harper & Row, 547s.

Millennial (Bazı Hıristiyan mezheplerin inancına göre dünya üzerinde bir 'Altın Çağ' ya da 'Cennet' olacak ve kıyamet gününden önce İsa Mesih gelerek 1000 yıl hüküm sürecek.) düşüncelere, fikirlere değinmiştir.

- VI.** *Religious Sects: A Sociological Study*, 1971, Littlehampton Book Services Ltd., 256s.

Bryan Wilson bu eserinde ağırlıklı bir biçimde Hıristiyan geleneğindeki ya da bu geleneğin sınırlarında dolaşan mezhepleri, cemaatleri, tarikatları faydalı bir şekilde kategorilendirmiş ve en çok bilinenlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını dikkatli bir şekilde gözler önüne sermiştir. Her oluşumu kendi sosyal düzeni içerisinde ele almıştır.

- VII.** *The Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society*, 1990.
- VIII.** (Ninian Smart ile) *Christianity*, 1998, Pearson, 128s.
- IX.** (Karel Dobbelaere ile) *A Time to Chant: The Soka Gakkai Buddhists in Britain*, Clarendon Press (Oxford, England), 1994.
- X.** *Sects and Society: A Sociological Study of Three Religious Groups in Britain*, 1961, William Heinemann Ltd, 397s.
- XI.** *The Youth Culture and the Universities*, Faber, 1970.
- XII.** (Daisaku Ikeda ile) *Human Values in a Changing World*, MacDonald & Co., 1984.

4.2.2. Editör Olduğu ve Katkı Sağladığı Eserler

- I.** *Patterns of Sectarianism*, Heinemann, 1967.
- II.** *Rationality*, Harper, 1970.
- III.** *Education, Equality, and Society*, Allen & Unwin, 1975.
- IV.** *The Social Impact of New Religious Movements*, Rose of Sharon Press, 1981.
- V.** *Values: A Symposium*, Humanities, 1988.
- VI.** *Religion and Contemporary Issues: The All Souls Seminars in the Sociology of Religion*, 1992.
- VII.** (Jamie Cresswell ile) *New Religious Movements: Challenge and Response*, Routledge (London, England) (New York, NY), 1999.
- VIII.** (David Machacek ile) *Global Citizens: The Soka Gakkai Buddhist Movement in the World*, Oxford University Press (Oxford, England) (New York, NY), 2000.
- IX.** *Secularization and Social Integration: Papers in Honor of Karel Dobbelaere*

4.2.3. Diğer

- I.** "Secularization", The Encyclopedia of Religion, ed. Mircea Eliade, Volume 13, Macmillan Publishing Company, New York, Collier Macmillan Publisher, London, ss. 159-165, 1987.
- II.** "Aspects of Secularization in the West", Japanese Journal of Religious Studies, 1976.
- III.** "The Return of the Sacred", Journal for the Scientific Study of Religion 18, (3), 268-280.
- IV.** "The Social Impact of the New Religious Movements", Rose of Sharon Press, 1981, New York.
- V.** "Salvation, Secularization, and De-moralization", (Ed. R. Fenn), The Blackwell Companion to the Sociology of Religion. Oxford: Blackwell, 39-51.
- VI.** "Secularization: The Inherited Model", ed. Phillip E. Hammond, The Sacred in a Secular Age, University of California Press, Berkeley, pp. 9-20, 1985.
- VII.** "Secularization, Rationalism and Sectarianism: Essays in Honour of Bryan R. Wilson", Eileen Barker, James Beckford ve Karel Dobbelaere, Clarendon Press, Oxford, 1993.
- VIII.** "Society: Problems and Methods of Study", ed. A. T. Welford, Routledge & Kegan Paul, 1962.
- IX.** "The Sacred in a Secular Age", ed. Phillip E. Hammond, University of California Press, 1985.
- X.** "Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society", Oxford, Clarendon Press, 1990.
- XI.** "Religion and Modernization", ed. Steve Bruce, Clarendon Press, 1992.
- XII.** "An Analysis of Sect Development", American Sociological Review, 1959.
- XIII.** "Factors in the Failure of the New Religious Movements", The Future of New Religious Movements, 1987.
- XIV.** "The Debate Over Secularization: Religion, Society and Faith", Encounter, 1975.
- XV.** "The Secularization Thesis: Criticism and Rebuttals", 1998.
- XVI.** "New Images of Christian Community", The Oxford History of Christianity, Oxford University Press, 1993.
- XVII.** "Reflections on a Many Sided Controversy", Oxford, Clarendon Press, 1992.
- XVIII.** "Religion and the Churches in Contemporary America", Religion in America, Boston, 1968.
- XIX.** "Scientology: An Analysis and Comparison of its Religious System and Doctrines", Los Angeles.
- XX.** "The Social Sources of Sectarianism", Oxford, 1990.
- XXI.** "Historical Lessons in the Study of Sects and Cults", Handbook of Cults and Sects in America, 1993.
- XXII.** Encyclopaedia Britannica, Encyclopedia of the Social Sciences, and Encyclopedia of Religion adlı eserlere katkı sağlamıştır.

XXIII. Twentieth Century, Sunday Times, Observer, Spectator, Texas Quarterly, Archives de Sociologie des Religions, Criminal Law Review, Education Today ve Amerika ve İngiltere’de sayısız sosyoloji süreli yayınına katkıda bulunmuştur.

XXIV. Annual Review of the Social Sciences of Religion kurucu üyelerinden ve Journal for the Scientific Study of Religion Avrupa editörlerinden.

5. BRYAN RONALD WILSON VE SEKÜLERLEŞME

5.1. Sekülerleşme Tezi Hakkındaki Görüşleri ve Katkıları

Klasik sekülerleşme teorisinin sıkı bir taraftarı olan Bryan Wilson (1992a), teorinin bireysel inancı değil sosyal yapıyı ve sosyal düzeni kapsadığını tekrar tekrar vurgular. Wilson'a göre, sekülerleşme dinin sosyal fonksiyonunun zayıflaması anlamına gelmektedir. Dinin önceden yaptığı gibi artık yasama ve yargı erkini meşrulaştırmadığı zaman, çocukların sosyalleşmesinde daha az rol oynadığı zaman, kültürel yaşam üzerinde daha az egemenlik kurduğu zaman ve dünyada meydana gelen olayları yorumlamada kullanılmadığı ya da daha az kullanıldığı zaman sekülerleşmeden bahsetmek mantıklıdır (1966: 120). Sosyal sistemin işleyişinde din daha az önemli bir hâle gelmişse sekülerleşmenin görülmesi mümkündür.

Bryan Wilson, modern Britanya'da din adamlarının sayısındaki düşüşün dinin sosyal öneminin gerilemesi ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir (1992a). Çok önceleri toplum üzerinde dinin çok büyük etkisinin ve saygınlığının olmasından dolayı bu durum ister istemez dinî mesleklere de yansımıştır. Bundan dolayı, mesleki seçimlerde dinî meslekler hep ön sıralarda yer almıştır. Daha özgür yaşam anlamında sıkıntıları da beraberinde getirmesine rağmen dinî mesleklere ilginin çok olması sadece Britanya ile sınırlandırılmamalıdır. Artan ilginin başta modernleşme olmak üzere farklı birçok sebepten ötürü azalması, sadece Britanya'da değil dünyanın birçok ülkesinde farklı oranlarda görülen bir durumdur. Bazı sosyologlar farklı görüşler ileri sürse de, Wilson bu durumu sekülerleşme göstergesi olarak ifade etmektedir.

Wilson, modernleşmenin beraberinde tüketim toplumlarını meydana getirdiğini ve toplumlar içerisindeki bireylerin din olgusunu da bu şekilde tüketilecek bir eşya kategorisine koyduklarını ve bu nedenle de gündelik yaşamda dinin marjinalleştiğini vurgulamıştır (1979). Birey, toplum içerisinde karşılaştığı inanç sistemlerinin analizini yaparak, değerlendirme kriterlerini kendi süzgecinden geçirerek yapısına en uygun olanı seçme yoluna gitmeye başlamıştır. Alışveriş esnasında marketlerde, ihtiyaç duyulan ürünün farklı fiyatlarda birçok çeşidinin olması gibi inanç sistemlerinin de toplum nezdinde farklılık gösteren özelliklerinin yanı sıra bireyler üzerinde her bir inanç kodunun ayrı ayrı getirisini ve götürüsü olması sıkça gündeme gelen bir durumdur. Geleneksel olandan vazgeçebilmesi için kendisine birçok alternatif sunulan birey, seçmiş olduğu inançtan bir süre sonra vazgeçebilir duruma gelmiştir. Tüketim arttıkça marjinalite artıyor ve sonuç itibarıyla kolayca gözden çıkarılabilir duruma düşen dinin prestiji toplumsal anlamda azalma gösteriyor.

Orta Çağ'dan beri toplum üzerinde egemen güç olan kilisenin, bu gücünü ve önemini modernleşmenin artması sonucu zaman içinde yitirmeye başlamasını ve yeni felsefi veya dinî hareket olarak adlandırılan grupların sayısal anlamda artmasını sekülerleşmenin kanıtı olarak gören eski paradigmanın önde gelen savunucuları arasında Bryan Wilson da bulunmaktadır. Sekülerleşme tezinin çıkış noktası olarak söylenebilecek olan Kilise'nin her türlü varlığına el konulması, olanaklarının kısıtlanması ve temel fonksiyonlarının başka kurumlara aktarılması her açıdan dinin öneminin azalmasına yol açmıştır. Bu durum sadece Kilise bağlamında düşünülmemelidir. Gerek geleneksel dinlerin gerek yeni dinî hareketlerin ibadet ettikleri, ritüellerini uygulamaya koydukları mekânların da bu kapsamda değerlendirilmeye alınması evrensellik adına gerekli bir durumdur. Bununla birlikte bu tartışmalar ekseninde sıklıkla söz konusu olan Kilise, sadece somut fiziki mekân, bina

anlamında kullanılmamaktadır. Bu anlamın da yüklenildiği durumlar olmakla birlikte daha çok kurumsallaşmış resmi din anlamına gelen kullanımı ön plana çıkmaktadır.

Kutsal inancın birey üzerinde çok güçlü etkisi olduğunu hâl böyle olunca da toplum üzerindeki etkisinin kaçınılmaz olduğunu savunan Wilson, din–sekülerleşme ilişkisini doğrusal (lineer) bir dönüşüm bağlamında değerlendirmiştir. Dinin toplum üzerindeki etkisi sadece insanları değil kurumları da kapsamaktadır. Fakat bu etkinin modernleşme ile birlikte zayıflamaya başladığını ve zamanla baskın konumda olan dinin diğer kurumlardan etkilenecek zayıf konuma düşeceğini ifade eden Wilson (1966: 14) bu tezini istatistiksel verilerle de desteklemeye çalışmıştır. Bu bağlamda dinin toplumsal öneminin azalması geri döndürülemez ve durdurulamaz bir olay olarak değerlendirilmektedir. Özellikle son yıllarda bazı sosyologların değindiği gibi dinî bir canlanmanın görülmesi bu görüşe göre imkânsızdır. Din adına döngüsel bir hareket söz konusu olduğunda dinden uzaklaşan toplumun ya da bireyin sonraki süreçte tekrar dine gereken önemi atfetmesi gerekmektedir. Fakat Wilson, bu durumun kesintisiz olarak devam edeceğini, modernleşme, teknolojik gelişme ve kentleşme ile birlikte dinin doğrusal hareketini sürdüreceğini ifade etmiştir.

Modernleşen toplumda ahlakî değerlerin çöküş içerisinde olmasını gözlemleyen Wilson, insanların bu eksikliği giderebilmesi için dine ihtiyaç duyabileceklerini de savunmaktadır. Sekülerleşme tezine yanlış anlamlar yüklenmesi bu görüş ile açıklık kazanmaktadır. Bu paradigma üzerinde yorumlamalar yapılırken dinin zamanla bireyin ve toplumun yaşamından çıkacağını yani yok olacağını dile getiren sosyologların aksine Wilson dinin toplum için gerekli olduğunu, toplumsal bütünlüğün sağlanması adına var olması gerektiğini dile getirmiştir. Aidiyet duygusunun had safhaya gelmesinin, insanların kurtuluş için aşkın bir olguya gereksinim duymasının, bireyin yalnızlığını ortadan kaldıracak yeni dinî oluşumlara ihtiyaç duymasının dinin işlevselliğini açık hâle getirdiğini vurgulayan Wilson dinin gerekliliğini de vurgulamış olmaktadır (1982: 49).

Bryan Wilson, sekülerleşmeyi dinî düşünce, pratik ve kurumların sosyal öneminin kaybolmasına yol açacak bir süreç olarak tanımlamaktadır. Sekülerleşmenin bir süreç olduğuna vurgu yapan bu tanım ile aslında vurgulanmak istenen toplumsal değişimdir. Sürecin tanıklık ettiği gelişmeler sonucu toplumlarda değişimin görülmesi kaçınılmazdır. Bu değişim fırtınası kapsamında dinler, dinî pratikler de nasiplerini almaktadırlar. Etkileşime girdiği toplumun tarihi ve kültürel şartlarına göre din, bu değişim ve gelişimlere farklı tepkiler gösterebilmektedir. Kimi zaman yeni dinî hareketler gibi geleneksel olandan kopma şeklinde kimi zaman ise geleneksel olana aşırı bağlanma sonucu radikalleşme ile görünürlük kazanabilmektedir. İstatistiksel anlamda vermiş olduğu rakamsal değerlerle Wilson (1976b), bütün kanıtların doğaüstüne olan inancın azalmasını ve doğaüstü olanın modern insanın gündelik yaşamına önemli bir etkisinin olduğu fikrinin reddini ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Bryan Wilson'a göre sekülerleşme; mülkiyetin, gücün, amellerin (aktivitelerin) ve hem açık hem de gizli fonksiyonların doğaüstücü çerçeve içinde işlev gören kurumlardan deneysel, rasyonel ve pragmatik kriterlere göre işlev gören (genellikle yeni) kurumlara doğru kaymasının görüldüğü bir süreçtir. Bu süreç, bireyselleşme ve dinin artan bir şekilde daha zayıf ve daha küçük birimlere doğru bölümlere ayrılması da dâhil olmak üzere farklılaşmayı (diğer kurumların bir zamanlar dinin elinde bulundurduğu rolleri üstlenmesini) kapsayabilir. Bu tanım ile sekülerleşmeye kurumsal açıdan yaklaşan Wilson, aslında bir bakıma bireylerin rasyonelleşmesine de vurgu yapmaktadır. Kutsala, doğaüstüne geçmişten gelen bir düşkünlük sergileyen insanoğlu, rasyonelleştikçe daha pragmatik davranışlara eğilim göstermeye başlamakta ve yaşamında dinî olguların etkisini azaltmaktadır. Bu durum, daha çok bireyin dini kendi

içinde yaşaması şeklinde izah edilebilecek bireyselleşme, bireysel özerklik görülmesi ile de sonuçlanmaktadır. Benzer şekilde kurumlarda da görülmekte olan bu durum özellikle önemini yitirmeye başlayan din kurumunda küçülme ve bölünme ile sonuçlanmaktadır. Dinin ya da dinî kurumların yüklenmiş olduğu fonksiyonlar farklı kurumların bünyesinde kendilerine yer edindiği için dinî kurumların bünyesinde bölünme ve zayıflama görülmeye başlamıştır.

Bryan Wilson seküler eğlence endüstrisinin geleneksel kilise hizmetlerini yavan ve çekici olmayan şekilde görünür kıldığını ifade etmiştir. Örneğin; futbol, müzik, sinema gibi seküler eğlencelerin ya da boş vakit değerlendirme aktivitelerinin insanlara dinî olmayan farklı bir dünya sunduğunu dile getiren Wilson, dinin toplumsal önemini yitirmesinin modernizm ile dünyevi olan şeylerin kutsallaştırılmasının postmodernizm ile açıklandığını, bunun da dinî canlanma olarak değerlendirilen olgunun ardında yatan motivasyonlardan birisi olduğunu vurgulamıştır.

Wilson'a göre (1966: 84) klasik sekülerleşme teorisi ne ayrılıkçı bir özelliğe sahiptir ne de din karşıtı bir söylem ile yönlendirilir; bununla birlikte sadece çağdaş din katılımcıları ve gözlemcilerini dinin etkisi, önemi ve statüsünde uzun dönem gerilemenin acımasız gerçekleriyle yüzleşmeye davet eder. Bu önemli bir ayrımdır: sekülerist bir kimsenin ileri süreceği din karşıtı bir gündemi vardır, sekülerleşme teorisini ise otoriteyi ve dinin sosyal önemini etkileyen kültürel dönüşümlerin analitik bir izahatını sağlamayı amaç edinir.

Sekülerleşme tezi telaffuz edilmeye başlandığı andan günümüze çok farklı yorumlara, anlam yüklemelerine maruz kalmıştır. Eski paradigma, yeni paradigma ve hatta eskinin yenisi şeklinde yaklaşımlar bile olmuştur. Kimi sosyologlar din olgusunun değişime uğrayacağını, kimileri ise tamamen ortadan yok olacağını iddia etmiştir ve hâlâ etmektedirler. Tschannen'e göre (1991: 402), sekülerleşme paradigması asla yok olmayacak varsayımı ile ayakta kalmaktadır. Bu görüşü destekler nitelikte Wilson (1985) "The Inherited Model" (miras kalan model) ifadesini sosyoloji literatürüne kazandırmıştır. Sekülerleşmeye atıfta bulunarak kullanmış olduğu bu ifade ile Wilson'ın dinin geçmişten günümüze varlığını koruduğunu ve muhtemelen de bunu devam ettireceğini vurgulamak istediği anlaşılmaktadır.

Bryan Wilson (1966: 14) sekülerleşmeyi dinî düşüncenin, pratiğin ve kurumların sosyal önemlerini kaybettiği bir süreç olarak tanımlamıştır. Avrupa'da sekülerleşme; kentleşme ve sanayileşmenin yoğun bir şekilde görüldüğü toplumların beraberinde getirdiği sosyal değişimlerin sonucu olarak algılanır. Bu tanımlara yöneltilen eleştiriler ise şöyledir: (1) Dinî kurumların sosyal öneminin çok yaygın olduğu zamanlarda dinin bir "altın çağ" yaşadığı kabul edilir. Oysaki böyle bir dönemin olduğuna dair açık bir kanıt yoktur. (2) Batıl inanç ve sihrin delilini göz ardı ederek, modern toplumda rasyonel ve seküler inancın varlığını abartır. Bu durumda kutsal olarak değerlendirilen olgular yok sayılır. (3) Bu tanım, özellikle Hare Krishna, Divine Light Mission ve Meher Baba gibi oryantal dinlerden kaynaklanan hareketler olmak üzere gençler arasında tarikatların yaygınlığının nedenini açıklayamaz. Sekülerleşme tezine karşı dinî canlanma anlamında sıkça kullanılan yeni dinî hareketler oluşumu kısa zaman içerisinde birçok taraftar edinmektedir. Bu teze karşı duranlar: 'Eğer sekülerleşme süreci yaşanıyorsa yeni oluşumlar bu kadar çok taraftar edinemezlerdi.' tezini ortaya atmaktadırlar. (4) Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da siyasi bir güç olarak organize olmuş/kurumsallaşmış Hıristiyanlığın önemini hafife alır. Ülke yönetimlerinde görünmeyen güç konumundaki din birçok bölgede hâlâ bu siyasi etkinliğini kullanmaktadır. Sekülerleşmeye antitez olarak öne sürülen bu görüş Wilson tarafından kabul edilmemektedir. Bu tarz siyasallaşmış dinlerin gerçek dinleri yansıtmadığı

görüşündedir. (5) Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, Siyonizm'in, militan İslam'ın ve radikal Katolikliğin varlığı, modernleşme ve sekülerleşme arasında gerekli bir bağın olmadığını ileri sürer. Dinî anlamda aşırılıklara gönderme yapan bu oluşumların modern olduğu söylenebilecek ülkelerde de görüldüğü bundan dolayı da modernite ile sekülerleşme arasında bir ilişkinin olmadığı vurgulanmıştır. Benzer bir şekilde, Wilson'a göre bu oluşumlar din maskesi altında farklı amaçlara hizmet eden siyasi ağırlıklı oluşumlardır. (6) Dinin dar bir tanımını kabul ederek, sekülerleşme ile Hıristiyanlıktan arındırmayı (de-Christianization) eşit sayar. Sekülerleşmenin tek bir din üzerinden tez hâline getirilmesi özellikle son zamanlarda ortaya atılan evrensellik görüşü ile örtüşmemektedir. Birçok farklı bölgede birçok farklı inanç üzerinde inançsal zayıflamanın görülmesinin muhtemel olduğu yapılan çalışmalarla da kanıtlanmıştır. (7) Modern toplumlarda aşkın ya da kutsal olanın önemini benliğe isnat eden süreçler vardır; bu süreçler görünmez bir din inşa ederler. Bu tartışmaların tam anlamıyla üstesinden gelinmezken, dinin, toplumsal yaşamın egemen bir özelliğinden ziyade kişisel bir tercih hâline geldiğini modern toplumlarda dinî mezhep ve pratiklerin çeşitliliği gösterir. Modern İran'da olduğu gibi, din, sömürgeciliğe karşı ideolojik mücadelelerde bir rol üstlenirken, uzun vadede toplumun modernleşmesi sekülerleşmeye yol açar. Buna rağmen, sekülerleşme süreci farklı sanayi toplumlarında ve Fransa, İtalya, Hollanda gibi bazı Avrupa ülkelerinde değişkendir, Hıristiyanlığın hâlâ önemli bir rol üstlendiği görülür. Bu nedenle, sekülerleşmeyi anlamak kapitalist toplumların kültürünün her türlü analizi için önem taşımaktadır (Abercrombie vd., 1984).

Bryan R. Wilson'a göre, sosyologlar sekülerleşmeyi; sosyal alanın, zamanın, olanakların, kaynakların ve çalışanların kontrolünün dinî yetkililer yoluyla azalmaya başladığı ya da kayb olduğu ve deneysel yöntemlerin ve bu dünya ile ilgili amaç ve hedeflerin diğer dünya ile ilgili ya da doğüstü amaçlara doğru yönlendirilen aksiyonun ritüel ve sembolik kalıplarını yerinden ettiği çeşitli süreçleri vurgulamak için kullanmışlardır (1987: 159). Aslında bu tanımlamalarda sekülerleşme sürecinin başlama sebeplerinden birisi olarak dinî yöneticiler, din adamları da gösterilmektedir. Geçmişten günümüze dinin gücünü bir baskı aracı olarak kullanan din adamları, bireylerin sosyalleşmesini engellemiş, rasyonel düşünme şansını ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucu olarak da dinî inançlardan beklediğini bulamayan bireyler yeni oluşumlara sıcak bakmaya başlamışlardır. Böylelikle, dinî yöneticiler istemeden de olsa insanların dinden uzaklaşmalarına sebep olarak sekülerleşme sürecine katkı sağlamışlardır.

Wilson (1979: 277), David Martin'e karşı olarak, sekülerleşmenin ideolojik bir boyutunun olmadığını ve olmaması gerektiğini, gündelik yaşam şekline ve pratiklere yeni bir biçim ve düzen veren bir düşünce şekli olarak, başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünya üzerindeki bütün coğrafyalarda, dinin etki gücündeki azalmayı anlatmak için kullanıldığını, din ve toplum etkileşiminde ortaya çıkan bu değişimin açık bir şekilde taraftarı olmadığını vurgulamıştır. Wilson etki gücü azalan dinin modernleşme ile ortaya çıkan tüketim toplumunda bir bakıma dinî çoğulculuğa yol açtığını, bireylerin de bu alternatifleri değerlendirerek çıkarlarına en uygun olan inancı seçtiklerini dile getirmiştir. Toplumsal yapıda gördüğü bir değişimi dile getiren Wilson, siyasi baskı altında ideolojileri yansıtan dinî inançların, felsefelerin kesinlikle gerçek dinlerle ilgilerinin olmadığını da belirtmiştir.

Wilson, Comte gibi toplumların dinsizleştiğini ve dinsizleşen toplumun en doğru noktaya ulaştığını, sekülerleşmenin bir toplumu daha huzurlu ya da daha mutlu yapacağını iddia etmez. Sekülerleşme paradigması toplumların sekülerleştikçe daha ileri bir düzeye kavuştuklarını ileri sürmez. Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkinliğinin

ve egemenliğinin daha az görüldüğü toplumların de facto olarak sekülerleşmenin daha az görüldüğü dindar toplumlardan daha refah, daha huzurlu ve daha gelişmiş olduğu savını ortaya atmak, daha seküler toplumların daha mutlu, daha huzurlu ya da daha yaşanılabilir toplumlar olduğunu savunmak sosyal bilimciler için çok anlamlı değildir. Aksine, sekülerleşme paradigmasının en popüler savunucularından olan Wilson sekülerleşmenin daha ilerici olmadığını, hatta huzursuzluğa neden olabileceğini ifade ederek sorunları şu şekilde dile getiriyor:

"Bu gelişmeler [modernleşme ile gelen Sanayileşme ve şehirleşme] anti-sosyal davranışlarda ve suça yönelik davranışlarda artış eğilimi gösterir. Ahlâki olarak ciddi bir kırılmanın yaşandığı bu süreçlerde, değişimler kaçınılmaz olarak kamu düzenini etkiler ve kamu düzeninin bozulmaması için daha baskıcı yöntemlerde artış görülür. Modern hükümetler, hatta modern liberal devletler kamu düzenini kontrol altında tutmak için çeşitli yöntemler tasarlarlar: mobese kameralar, elektronik kelepçeler, 3 kere işlenen ciddi suçlarda cezanın artırımı, göçmenler için vize istenmesi, zorunlu askeri eğitim, devletin hoşgörüsüzleşmesi vb." (Wilson, 2000: 46).

Wilson, sekülerleşme tezini açıklarken yalnızca toplumsal düzeyde gerçekleşen değişim ve dönüşüme değil, ayrıca örgütsel anlamda toplumun temel yapısında görülen değişim ve dönüşüme de vurgu yapmaktadır (Wilson, 1982: 148-149). Sekülerleşme teorisinin önemli savunucularından olan Bryan Wilson (1976a: 19-21) modernleşme karşısında önce dinî kurumların, sonra dinî pratiklerin ve en sonunda da dinî bilincin sosyal anlamını kaybedeceğini söylemiştir. Modernleşmeyle birlikte kilisenin bir postane gibi algılanmaya başladığını ifade eden Wilson'a göre kilise artık modern toplum insanının gözünde sadece ihtiyaç duyulduğunda gidilen, oradan ayrılınca da bir dahaki ihtiyaca kadar uğranılmayan bir kurum hâline gelmiştir. Wilson postane örneğini sekülerleşmenin delili olarak verir. Oysa sekülerleşme tezini tenkit edenlere göre, postaneye gitmemek haberleşme ihtiyacının yok olduğunu göstermez; bilakis bireysel haberleşme şekillerinin icat edildiğine delalet eder. Fakat insanların Kiliseye gitmelerinin dindarlıkları yanında birbirinden farklı birçok sebebinin olabileceğini bu iddiayı ortaya atan sosyologlar gözden kaçırmaktadırlar. Sözelimi; yalnızlık duygusu yaşayan bireylerde psikolojik bir durum olan aidiyet duygusu baş gösterir. Bu yalnızlık duygusundan kurtulmak isteyen bireyler kendilerini bir gruba dâhil etmek isteyebilirler. Bu gruplar birçok toplumda görüldüğü üzere dinî özellikteki gruplar olabilmektedir. Bu şekilde, dindar olmadığı hâlde dinî bir grubun üyesi olan insanların sayısı özellikle Batı toplumlarında azımsanmayacak kadar çoktur.

Bryan Wilson'ın sosyoloji literatürüne kazandırdığı kavramlardan biri de 'içsel sekülerleşme'dir. Bireylerin düşünce bakımından sekülerleşip dinî yanlarını da muhafaza etmeleri içsel sekülerleşme anlamına gelmektedir. Bireysel dindarlıktaki artış ile birlikte kutsal olarak kabul edilen olgulara daha rasyonel yaklaşılması, dinî pratiklerin akıl yoluyla yeniden anlam kazanması, sihirselsel-aşkın unsurların geride bırakılması, öteki dünyadan ziyade bu dünya merkezli bir yaşam sürülmesi içsel sekülerleşme niteliklerini ortaya koymaktadır. Dinde görülen canlılıkla birlikte sekülerliğin veya sekülerleşmenin dinî bağlılığı yüksek olan bireylerin zihniyetini, dinî düşünce ve görüş algısını, anlayışını köklü bir biçimde seküler olana dönüştürdüğü, başka bir deyişle sekülerleştirdiği, dinî bir canlanmadan bahsedilse de gerçekte dinin yüklendiği anlam ve işlevlerinde sekülerliğin gerçekleştiği, yaşamlarında dini rehber edinen bireylerin seküler bir düşünce yapısı elde ettikleri, bir çeşit içsel sekülerleşme sürecine girildiği Wilson'ın ortaya attığı, farklılığını kanıtlayan görüşlerinden birisidir (1982: 46).

Kurumlar açısından ele alındığında içsel sekülerleşme, dinî kurumların varlıklarını devam ettirmekle birlikte sahip oldukları temel dinî niteliklerinde bir zayıflama olarak görülmektedir (Wilson, 1982: 152). Wilson (1966: 110), kiliseye devam konusunda güvenilir bulgular olsa bile, dinî anlam yüklenen pratikler ile ruhanilik arasında çok küçük bir ilişki olabileceğini–kiliseye gitmenin bölgesel topluluklarda sosyal ağ oluşturma ihtiyacını giderebileceğini ya da kiliselerin uyum sağlama konusunda daha seküler bir yapıya bürünmüş olabileceğini vurgular.

Bryan Wilson sekülerleşme tezine açıklama getirirken Amerikan ve İngiliz toplumlarını ve dinlerini ele almış, kıyaslama yoluna gitmiş fakat sekülerleşme tezinin de evrensel olduğunun unutulmaması gerekliliğini dile getirmiştir. Din sosyolojisi literatürüne katkı anlamında bu farklı yorum göz önünde bulundurulmalıdır. Doğal olarak sekülerleşmenin amaçsal (teleolojik) kavramında, tabiatı gereği din sadece bünyesinde barındırdığı bütün ciddi dinî içeriği boşaltarak modern bir toplumda çok iyi gelişebilir. Bu düşünce ile Wilson, Amerika’da görülen yüksek dindarlığa açıklama getirmeye çalışmıştır. Kilise bağlılığında görülen zayıflama ve ruhban sınıfının öneminin azalması üzerine yapmış olduğu analizler sonucunda, modernleşmenin iki tür sekülerleşmeye yol açtığını vurgulamıştır. İngiltere’de insanlar kiliseleri terk etmişler, Amerika’da ise kiliseler kendilerini seküler değerlere tabi kılarak popülerliklerini devam ettirmişlerdir. Wilson’a göre Amerika’nın yaşamış olduğu din gerçek bir din değildir. Kıtaya yayılmış çok da derinliği olmayan sekülerleştirilmiş bir kalıntı olarak görmektedir bu dini. Bundan dolayı da Amerika’nın farklı bir şekilde de olsa en az İngiltere kadar seküler olduğunu, özellikle Amerika’nın dininin seküler olduğunu söylemiştir. ‘Popüler dinî fikirlerin anlamsızlığı-amaçsızlığı’ tabiri ile de Amerika’daki kiliselerin başarısına açıklama getirmeye çalışmıştır (Brown ve Snape, 2010: 205-218).

5.2. Wilson’a Göre Sekülerleşme (Wilson ve Sekülerleşme Teorisi)

Yöntem bakımından Wilson (1966: 122), ilk olarak ‘Christendom’ (Hıristiyanlık Dünyası) fikrinin kabulü ile sekülerleşme teorisini yorumlamaya başlamıştır. Kilise ve toplumun bir arada oluşu, daha sonra ikisinin birbirinden kademeli olarak ayrılması ve son olarak da dinin sosyal öneminin azalması Wilson’ın tezine temel dayanak oluşturan düşüncelerdir. Sekülerleşme teorisini destekleyenlerden biri olan Bryan Wilson (1992a), teorisinin sosyal yapı ve sosyal düzen ile alâkalı olduğunu, bireysel inanç/din ile ilgili olmadığını defalarca vurgular. Wilson’a göre, sekülerleşme dinin sosyal fonksiyonunun zayıflaması anlamına gelir. Dinin artık eskiden olduğu gibi siyasi iktidarı ve yasama erkini meşru hâle getiremediği, çocukların sosyalizasyonunda daha az rol oynadığı, kültürel yaşam üzerinde daha az egemen olduğu ve dünya ile ilgili olayların yorumlanmasında kullanılmadığı zaman sekülerleşmeden bahsetmek makul bir hâl almaktadır. Kısaca, sekülerleşme sosyal sistemin fonksiyonu için önemini daha da azalması anlamına gelmektedir.

Wilson sekülerleşme sebeplerinden olan yapısal farklılaşmanın, dinin sosyal dönüşümünde görüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre, İngiliz resmi dininin sosyal önemini azalması, toplumda devam eden yapısal farklılaşmanın gelişen süreci ile bağlantılıdır. Dinin yerleşmiş sosyal kontrol düzeni içerisinde önceki fonksiyonlarını kaybetmesi, kurumsal düzeyde sosyal önemini azaldığını gösteren bir işarettir. Dinin önemi siyasi alan, eğitim ve sosyal refah olmak üzere birçok alanda azalmıştır (Chambers, 2005: 256).

Bryan Wilson sekülerleşme sürecini hem tarihsel hem de kültürel olguları göz önüne alarak değerlendirmeye çalışmıştır. Ona göre sekülerleşme belirtileri toplumdan

topluma değişiklik göstermektedir. Bunun sebebi olarak o toplumun tarihsel ve kültürel geçmişinin büyük önem taşıdığını ifade eden Wilson, sekülerleşme belirtileri nasıl toplumdan topluma farklılık gösteriyorsa sekülerleşme sürecinin etkileri ve sonuçlarının da toplumdan topluma farklılık göstereceğini dile getirmektedir. Farklı toplumların farklı inançları, buldukları farklı ortak noktaları, farklı dinî kurumları olabilir. Sonuç olarak bütün bu kültürel değerler sekülerleşmenin belirtilerini ve sonuçlarını farklı toplumlarda farklı şekillerde görünür kılabilir (Wilson, 1998: 48).

Wilson'ın yapmış olduğu sekülerleşme tanımı, sekülerleşmenin genel hatlarıyla toplum organizasyonunda, kültürde ve müşterek düşünce tarzında görülen değişikliklerin yaşandığı temel bir sosyal süreç olması ile ilgilidir. Wilson'a göre; sürecin, anlam ve önem bakımından bir kısmının diğerlerine daha üstün olabileceği birçok belirleyicisi olabilir fakat temelde dinin, toplumun bütün fonksiyonlarını etkilemesi ya da kontrol etmesi derecesiyle süreç etkinliğini ortaya koymaktadır. Bununla ilgili olarak Karel Dobbelaere, sekülerleşmenin bir 'dinî patoloji' meselesi olmanın çok ötesinde bir şey olduğunu belirtmiştir. Sekülerleşmenin daha çok modern toplumdaki gündelik yaşamın meşruiyeti ve entegrasyonu için kilise dininde kurumsallaşmış değerlerin azalan ilgisi/ilişkisi ile ilgili olduğunu dile getirmiştir (Dobbelaere, 1981: 49).

Wilson'a göre toplumsal oluşumun üç bölgesinde meydana gelen değişim sekülerleşme tezinin odak noktasını oluşturmaktadır: 1. Toplumsal sistemde otorite yörüngesinde görülen değişim, 2. Bilgi mahiyetinde meydana gelen değişim ve 3. Toplumsal işleyiş rollerinde rasyonel prensiplere göre davranış sergilemesi beklenenlerin talebindeki artış. İlki, daha çok siyasi erk ile ilgili bir durumdur. Hükümeti oluşturan siyasi gücün dine bakışı sekülerleşme ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında uygulanan siyaset din işleriyle devlet işlerinin birbirine karıştırılmaması düşüncesi üzerineydi. İran'da ise din direkt olarak lideri ile birlikte yönetimde söz sahibi olabilmektedir. Ayrıca dinî kurumlar ve yöneticilerin sahip oldukları yetkilerin el değiştirmesine de gönderme yapmaktadır. İkinci olarak, bilimsel bilginin artışından söz etmek mümkündür. Son olarak, bireylerin yaşamlarını rasyonalite doğrultusunda yönlendirmeye başlamaları, rasyonalitenin sistemin olmazsa olmaz bir parçası hâline gelmesi sekülerleşmenin görünürlüğü anlamına gelmektedir.

Wilson'a göre sekülerleşme bir süreçtir ve bu nedenle de sürüp gitmektedir. Birey bilincinden ve yerel kiliseye olan bağlılıktan daha geniş kurumlardaki dinin güç ve egemenliğine doğru devam ettiği düşünülen sekülerleşme, bireyler için, bilim ötesi alanlar ve ilgiler için harcamış oldukları zaman, enerji ve kaynaklarının azalması anlamına gelmektedir. Zamanla, dinî anlayışın yerini bilimsel, rasyonel ve araçsal yönelimler almaktadır (1982: 149). Bireyin ötesinde Wilson sekülerleşmeyi, 'dinî kurumların bozulması' ve 'dinin bir zamanlar sahip olduğu aktiviteler ve fonksiyonların kontrolünün dinî olandan seküler olana doğru kayması' olarak tanımlamaktadır.

Sekülerleşme tezi modernleşmenin geniş kavramsal çerçevesi içerisinde yer alır. Bu tez kapsamında, dinî zayıflama; rasyonelleşme ve toplumsallaşma gibi modernleşme özelliklerinin işlemesine cevaben öngörülür. Weber'i ve onun modernleşme sürecinin bir parçası olarak rasyonaliteye kayma vurgusunu takip eden Bryan Wilson (1982), modern insanın rasyonel ve bilimsel düşünme şeklinin, dinî düşünce şeklinin yerini nasıl alacağına, dinî olguların iyileştirme gücüne olan inançtan Tanrı'ya inanmaya kadar değişiklik gösteren dinî inancı nasıl zayıflatacağının altını çizmişti. Aynı zamanda, toplumsallaşma; tipik anlamda köy gibi küçük topluluklarda yaşamaktan büyük şehirlerde yaşamaya doğru bir dönüşüm ile toplumda büyük ölçekli bir genişlemeyi

gerektirir. Wilson'a göre tarıma dayalı küçük topluluklar dinî inanç ve pratiklere çok daha müsaittir. Modernleşme–sekülerleşme perspektifinden, modernleşme süreci boyunca daha az gelişmiş olarak görülebilecek insanların–başka bir deyişle; gençlere kıyasla yaşlıların, yüksek eğitim almışlara kıyasla daha az eğitim almış olanların, memurlara kıyasla çiftçilerin, köylülerin ve kentte yaşayanlara kıyasla kırsalda yaşayanların–dine inanan insanlar olmalarının çok daha muhtemel olduğu hipotezi ortaya konabilir. Bu nedenle de toplumlaşmanın yoğun bir biçimde yaşandığı yerlerde sekülerleşmenin de o yoğunlukta görülmesi beklenen bir sonuçtur.

Berger ve Luckmann (1966: 74) 'dinî anlam ve kurumların egemenliğinden toplumla ilgili sektörlerin gelişen özerkliğine' olarak yaptıkları sekülerleşme tanımlarında dinin azalan sosyal gücüne vurgu yapmaktadırlar. Wilson aynı konuyu genişleterek bireylerin düşünce ve davranışlarına da belirgin göndermeler yapmıştır:

Dinî kurumların varlıklarına ve olanaklarına politik güçler tarafından el konulması; dinin bir zamanlar sahip olduğu çeşitli fonksiyonların kontrolünün dinî olandan seküler olan kurumlara geçmesi; insanoğlunun bilim ötesi alanlara ayırmış olduğu zaman, enerji ve olanakların azalması; dinî kurumların zayıflaması; davranış bakımından, dinî ahlakî kuralların (büyü, sihir, dinî törenler ve dualara bağlı olmaktan yaygın bir şekilde manevî bakımdan ilham edilmiş ahlakî eğilimlere doğru çeşitlilik gösterebilen) tam anlamıyla teknik ölçütlere uyum sağlayan talepler ile yer değiştirmesi; olgusal tanımlama lehine toplum ve doğanın mitik, şiirsel ve sanatsal yorumlarından vazgeçilmesi; yargılayıcı ve duygusal eğilimlerin kavramsal ve pozitivist eğilimlerden dikkatli, titiz bir şekilde ayrılması (1982: 149). Bu tanım, dinin sosyal sistemdeki yerini, dinî kurumların sosyal saygınlığını ve bireysel inançlar ve davranışları kapsadığı için oldukça önemli bir tanımdır.

Wilson din ve dinin sosyal önemi arasındaki fark konusunda çok dikkatli davranmıştır. Dinin, bazı insanlar için hâlâ çok büyük önem taşıırken, muazzam bir sosyal önem taşıyor olması düşüncesinden vazgeçilebileceği ihtimaline de gönderme yapmaktadır. Din ve benzeri inançlar insanoğlunun varlığından günümüze varlığını koruyor ve belirli bir önem taşıyor olabilir, bu önem bilinmeyene karşı duyulan bir saygı anlamına da gelebilir. Fakat bu önem ve saygının değişim ve dönüşüm sonucu toplum ya da birey gözünde aynı derecede olması beklenemez. Değişimin durumuna, şiddetine göre değer kaybının yaşanması kaçınılmazdır. Bununla birlikte üç şeyin nedensel olarak bağlantılı olduğunu gösteren çok açık bir çıkarım söz konusudur: dinin sosyal önemi, dini ciddiye alan insanların sayısı ve herhangi bir kişinin dini ne kadar ciddiye aldığı. Resmi olarak seküler olan bir ülkenin nüfusunun büyük bir kısmının derinden dindar olan insanlardan oluşması mümkündür. Fakat dinin sosyal öneminin azalmasıyla dindar insanların sayıca azalması çok sık görülen bir durumdur.⁴ Bu durumda toplumsal bir kurumun öneminin azalması ile o kuruma bağlılığı söz konusu olan insanların bağlılıklarında zayıflama görülmesi her toplumda rastlanılabilecek bir olgudur.

Wilson *Religion in Sociological Perspective* (1982: 148) adlı eserinde son bölümü sekülerleşme ve bu tez ile ilgili hoşnutsuzluklara ayırmıştır. Bu bölümde sekülerleşmeyi tarihsel zamanın belirsiz bir döneminde görülen sosyal/toplumsal değişim süreçleri olarak tanımlamaktadır. İnsanoğlunun varlığından bu yana aralıksız olarak sekülerleşme süreçlerinin varlığından bahseden Wilson, özellikle gelişmiş Batı toplumlarında görülen şekliyle ilgilenmiştir. Bu tez ile Wilson'un amacı toplumsal değişimi belgeleriyle gözler önüne sermek ve her bir özgün olay için bazı açıklayıcı

⁴ Bryan Wilson, *Religion in Secular Society*, 1966: 26-31.

vasıta ortaya koyan genel bir yapıyı organize etmektir. Sekülerleşme; a) devlet ve ekonomide olduğu gibi dinî olmayan roller ve kurumların işleyişinde dinin azalan önemi, (b) dinî rollerin ve kurumların azalan saygınlığı, (c) insanların dinî pratiklerle ilişkisindeki azalma şeklinde açık bir durum olarak görülebilir. Sekülerleşme yalnızca toplumda meydana gelen bir değişim değil aynı zamanda temel organizasyonunda toplumun değişimidir.

Wilson'ı sekülerleşme tezini destekleyen diğer sosyologlardan ayıran bir özelliğini de: 'Dinî kurumların, aksiyonların ve bilincin sosyal önemini kaybetmesi bütün toplumun sekülerleşmiş bir bilince sahip olduğu ve bireylerin dinî ilgilerinden bütünüyle vazgeçmiş oldukları anlamına gelmez.' açıklamasında görebiliriz. Bu açıklamasıyla Wilson, modernleşme sonucu dinî inançların sayıca azalacağı ve varlıklarını koruyabilmek adına bir arada bulunmak zorunda kalacakları ve hatta zaman içerisinde yok olup gidecekleri fikrine sahip olan sosyologlardan ayrılmaktadır. Bu açıklamasının dinin, toplumsal yapının işleyişinde artık önemli bir unsur olmadığından daha fazla bir anlam içermeyeceğini vurgulayan Wilson, bir bakıma kamusal alanda yaşanan sekülerleşme sürecinin bireyi etkilemeyebileceğini ifade etmiştir (1982: 151).

Kültürel farklılıkların toplumların yapısına göre çeşitlilik gösterebileceğini ifade eden Wilson bunu kültürel yapısı doğası gereği farklı olan üç ülkeyi örnekendirerek vermektedir. İsveç'te bir hayli farklı gelirleri olan Kilise, finansal açıdan oldukça güçlüdür, fakat katılım son derece azdır. Kamu kaynaklarını yeteri kadar kullanamayan İngiltere'de ise katılım çok da düşük değildir. Kilise ve devletin kesin olarak birbirinden ayrıldığı Amerika'da ise katılım son derece yüksek ve bağışlar da cömertçe yapılmaktadır. Kiliseye-gitme ve kiliseye-yardım farklı toplumlarda farklı şekillerde tezahür edebilir ve beraberinde farklı sonuçlar doğurabilir. Elde edilen istatistiksel bilgilerin karşılaştırılmasının çok bir getirisi olmaz ama bu veriler kültür ve tarih olguları göz önüne alınarak değerlendirilirse o zaman durum başka olur. Çok fazla göç alan Amerika'da kiliseler toplumsal kimliklerin temel dayanak noktaları olarak görev yaparken, sekülerleştirici süreç kilisenin içerisinde görülmektedir ki dinî kurumlar da kalıcılıklarını devam ettirmektedirler (Wilson, 1982: 152).

Wilson sekülerleşme paradigmasını hem bireysel hem de toplumsal açıdan yorumlamaktadır. Sekülerleşmeyi daha küçük gruplar anlamına gelen cemaatin yapısal çöküntü ve bozulma geçirerek, daha büyük gruplar anlamına gelen cemiyete dönüşümü olarak görür. Wilson'a göre toplumsal sekülerleşme söz konusu olduğunda sosyal kontrol dinî ve ahlâkî yönden birey üzerinde büyük etkiye haiz olan karizmatik liderlerden karizma yerine bilimsel tekniği ve bürokratik gücü elde eden aktörlere ve liderlere dönüşüm değil ama değişim biçiminde kendini gösterir. Dinin birey ve doğal olarak toplum üzerindeki etkisinin rasyonalite ve modernite ile birlikte eskiye nazaran azalmakta olduğunu, düşünce ve eylemlere yansıyan değişimlerle dinî yaşamın yeniden inşa edilerek bireysel özerkliğin kazanılması ve dinî gruplara devam etme ya da üye olma rakamlarındaki düşüşün sosyolojik perspektiften dinin toplum ve birey gözünde değerinin azalmakta olduğunu göstergeleri arasında olduğunu ileri sürmüştür (1966: 22).

Wilson'a göre Sanayi Devrimi ile birlikte gelişme gösteren ülkelerde özellikle kiliseye devam olmak üzere dinsel pratiklere katılımında bir azalma vardır. Tarıma dayalı bir ekonomi modeli sergileyen geleneksel toplumdan kısmi makineleşmeyi yaşayan bir topluma geçiş insanların yaşam tarzlarında ve standartlarında değişikliğe yol açmıştır. Bu noktada bireylerin dinî inanışlarında görülen değişim asıl ele alınması gereken olgudur. Wilson özellikle İngiltere'de bu değişimin ibadet edilen yerlere katılımı ve bu tür yerlere bağlılığı olumsuz yönde derinden etkilediğini ifade etmiştir. Dinin toplumsal

hayattan çekilmesi olarak da söylenebilecek olan bu durum istatistiksel anlamda dinin öneminin azaldığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle de Wilson sekülerleşmenin sanayi toplumunun sonuçlarından birisi olduğunu dile getirir. Sanayileşme ile birlikte şehirleşmenin de yaşandığı ve şehir hayatına dâhil olan bireylerin hem genel yaşam tarzlarında hem dinî yaşantılarında büyük değişimler deneyimlediği unutulmamalıdır.

Wilson'ın temel tezlerinden birisi de bilimsel gelişmelerle birlikte dinsel inançlarda zayıflama görülmesidir. Akıl, deney ve araştırma yoluyla elde edilmeye başlanan bilgi sayesinde insanlar sorgulamaya başlamıştır. Bilimsel aklın gelişim göstermesi, daha önemli hâle gelmesi geleneksel olarak tabir edilen dinlerin durumunu tehlikeye sokmaya başlamıştır. Bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeyi doğurduğuna dair iki görüş Wilson tarafından ortaya atılmıştır. Bireyin rasyonalitesinde görülen artış bilimsel gelişmelerle kendini daha belirgin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Aslında burada etkileşim durumu söz konusudur. Rasyonel düşünce bilimselliği, bilimsellikte rasyonel düşünceyi tetiklemektedir. Rasyonalite artınca bilimsel düşünce gelişim göstermekte, bilimsel düşünce gelişmeleri doğurduğunda da rasyonalite artmaktadır. Gündelik yaşamında rasyonel düşünce ve bilimsellik yaşamaya başlayan bireyin dine daha az ihtiyaç duyması ileri sürülen fikirler arasındadır. Ayrıca teknolojik gelişmelerin bireyin kutsala olan ihtiyacını daha kısıtlı bir hâle getirdiğini ifade eden Wilson, din ve bilim, din adamı ve bilim adamı arasında bir çatışmanın olmadığını da dile getirme ihtiyacı hissetmiştir (1966: 64). Bu dünyaya olan eğilimin artmasının temel sebepleri arasında rasyonalite ve ampirik olguların hayatımıza güçlü bir şekilde giriş yapmaları gösterilebilir. Böylelikle dinsel güdülerin etki alanı giderek azalır ve kutsala olan inançta ve ihtiyaçta azalma görülür. Dinî kurumların öneminin azalması, işlevlerinde de gerilemeye yol açmıştır. Artık bu dinî kurumların görevlerini farklı kurumlar üstlenmeye başlamıştır. Toplum gözünde artık kiliseler statü olarak önceki parlak dönemlerinden çok uzaktadır. Yeni üye sağlayamadığı gibi bünyesinde barındırdığı mevcut üyeleri de muhafaza edememektedir. Doğaüstüne olan merak, bilimsel gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının farklılaşmasıyla azalmış ve bilim aracılığıyla her şeyin bilinen bir hâl alacağı görüşü hâkim görüş hâline gelmiştir.

Modernleşme sadece dinin karşısında olanları değil bizzat dini de etkisi altına almıştır. Bunun en güzel örneğini kilise içinde görmek mümkündür. Katı kurallara sahip olan dinî kurumlar bu kuralları yumuşatmak ve hatta bazılarında vazgeçmek zorunda kalmıştır. Değişim kaçınılmaz olarak içsel anlamda kilise ve benzeri kurumlarda gerçekleşmiştir.⁵ Örneğin modernite göstergesi olarak belirtebileceğimiz kitle iletişim araçları dini yayma çalışmaları esnasında etkili bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Dinî yönünü muhafaza eden fakat aynı anda modernitenin getirilerini kabul eden ve benimseyen Kilise kendisini bu değişim süreçlerine adapte etme eğilimi göstermiştir. Hatta ayinlerde kadınların da yer almalarına müsaade ederek değişimin açık bir şekilde kabullenildiğini göstermiştir.

Yeni dinî ve felsefi hareketler, mezhepler, cemaatler, tarikatlar ve benzeri birçok yeni oluşumlar dinî anlamda zayıflama belirtisi olarak algılanmıştır. Bu tür yeni oluşumlardaki üye sayısı arttıkça resmi dinî kurumların üye sayısında düşüş gözlemlenmektedir. Bununla bağlantılı olarak Wilson, toplumun çok çeşitli fonksiyonları olduğunu ve aynı zamanda yaşam süresince, düğün töreni, vaftiz töreni ve bunlara benzer sosyal ritüellerle bireylerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verebilmek için dinin belirli rolleri olduğunu ileri sürmüştür. Dinî bir grubun söz konusu bu fonksiyonları etkili bir biçimde taşıyor olduğunu da belirtmiştir. Toplumsal

⁵ Bryan Wilson, *Contemporary Transformations of Religion*, 1976: 2-4.

yaşantıda ahlakî prensiplerin ve inanç sistemlerinin farklılığı, dinî yapıların sosyal kontrol üzerindeki etkinliğini azaltacak olmasının muhtemel olduğu Wilson tarafından ifade edilmiştir (1966: 51). Bireylerin psiko-sosyal ihtiyaçları olduğunu ve bu zamana kadar bu ihtiyaçların din tarafından karşılandığını, bilimin ve rasyonelleşmenin bu ihtiyaçları daha etkili bir biçimde karşılaması durumunda ise dine olan talebin yok olacağını Wilson 60'lı yıllarda söylemiştir.

Wilson'ı karşıt görüşü destekleyenlerden ayıran bir özelliği de 'Yeni Dinî Hareketleri' sekülerleşme göstergesi olarak kabul etmesidir. Kilisenin modernleşme ile hükmünü kaybetme pozisyonuna düşmesi sonucu insanlar doğaüstü inançları için yeni arayışlar içine girmeye başlamışlardır. İnsanoğlu bu dünyaya odaklansa da sürekli olarak bir iman durumu söz konusu olmuştur. Bu, din olabileceği gibi çok farklı şeyler de olabilmektedir. Geleneksel olandan umduğunu bulamayan insan piyasaya sürülen ve kendi düşüncelerine uygun olanlardan birisini seçerek hem yoksunluğunu giderir hem aidiyet duygusunu tatmin eder hem de rasyonel bir seçim yapmış olur. İlginç olan ise Peter Berger ve aynı görüşte olan diğer sosyologların aynı parametreyi dinî canlanma göstergesi olarak kabul etmeleridir. Onlara göre ise yeni dinî oluşumlar dünyanın her yerinde görülmekte ve giderek çoğalmaktadır. Her birinin üye sayısı her geçen gün artmaktadır. Bundan dolayı da toplumda sekülerleşmeden ziyade dinî bir canlanma vardır. Bu dünya her zamankinden daha dinî bir mekân hâline gelmiştir.

Sekülerleşme sürecinin çok uzun zamandan beri dünya üzerinde yaşanmakta olduğu tezini reddedenler genellikle 'bir zamanlar' bir inanç çağının olduğunu ifade eden sekülerleşme hipotezine karşı çıkarlar. Wilson ise bütün ataları eşit derecede dindar olmasalar da bağlılıklarının resmi ve bazılarının da kilise kurallarına uyma şeklinde olduğunu ama dünyalarının Hıristiyan dünyası ve dinî aktivitelerinin kendiliğinden oluştuğunu, yukarıdan onlara baskı ile dayatılmadığını Peter Laslett'in *Kaybettiğimiz Dünya* adlı eserinden alıntı yaparak ifade etmiştir (Laslett, 2004: 392).

Sosyal düşünürler dinin modernleşme ve laikleşme güçleri karşısında varlığını devam ettirmesini beklemiyorlardı. Weber, Durkheim, Simmel gibi din sosyolojisinin kurucuları ve Wilson, Hadden ve Berger gibi sonrakiler, laikleşmenin sadece dinin devletten ayrılması düzeyinde (objektif laikleşme) değil, bilinç ve kültürden silinmesi düzeyinde (sübjektif laikleşme) de başarılı olacağını umuyorlardı. Onların bakış açısına göre, dünya artan oranda ve kaçınılmaz olarak daha rasyonelleşmiş, aydınlanmış, kutsallıktan arınmış ve büyüden çözülmüş hâle gelecekti. Doğaüstüne olan bağlılık ve körü körüne inançtan bilimsel ve deneysel olana; ölümden sonraki yaşamdan ziyade mevcut yaşam vurgusuna; hayat üzerine alınacak kararlarda geçmişe bağlılıktan planlanmış geleceğe yönelik zihniyete; kaynağı doğaüstüne dayanan bilgiden pratik bilgiye; dogmalaşmış ve dayatılandan hür iradeye bırakılmış yararlanılabilir önerilere; rastlantısal ve ilahi olan karizmatik oluşlardan sistematik, yapılaşmış, planlanmış insan yönetimine geçiş... (Wilson, 1985: 23-24). Bütün bunlar Wilson'ın sekülerleşme modelini oluşturan düşüncelerdi.

Sonuç olarak, özellikle Batılı sosyal bilimci, akademisyen ve uzmanlar, modernleşme, bilimsel ilerleme ve laikleşme ile birlikte, dinin sekülerleşme tezi çerçevesinde, zorunlu olarak diğer sosyal kurumlardan ayrılacağını, dinsel inanç ve yaşayış biçimlerinin özel/bireysel bir niteliğe bürüneceğini, dinsel otoritenin itibardan düşerek alanının daralacağını ve dinsel doktrinlerin liberalleşeceğini öngörmüşlerdi (Dobbelaere, 1998: 27-43; Chaves, 1994: 749-74; Hadden, 1987: 587-611; Wilson, 1966: 39). Bu çerçevede dinin önemini ve değerini kaybedeceği; gündelik hayat ve bireysel kimlik düzeyinde dinsel duygu ve düşüncelerin, dinî teşbih ve mecazların yavaş yavaş ortadan kalkacağı; böylece dinin tamamen unutulmaya yüz tutacağı ya da kişiye

özel hâle geleceği veya en iyi ihtimalle aşkına yönelik soyut ibadetlere münhasır kılınacağı düşünülüyordu. Ancak dinsel duygu, inanç ve yaşam biçimlerinde yaşanmakta olan düşüşler kadar, dindarlık ve dinsel canlanma belirti ve eğilimlerinin de var oluşu ve laikleşme sürecinin daimi bir kararsızlığa girmesini hatta tersine dönmesini mümkün kılan "de-secularization" (kısaca; kutsalın önem kazanması) yönünde yükselen bir temayülün gözleniyor olması (Keane, 2000), sosyal bilimcileri hem klasik teorilere hem de güncel olgulara ters düşmeyecek yeni seküleşme (neo-secularization) perspektifleri geliştirmeye yöneltmiştir. Modernleşmenin dinin ortadan kalkmasını gerektirmediği, belki diğer sosyal kurumlar gibi biçimsel bazı değişimler geçirmesi sonucuna yol açtığı değerlendirilmiştir. Sekülerleşme teorisinin, bu ıslah edilmiş ve gözden geçirilmiş hâliyle, kayda değer çok verimli gözlemler içermekle birlikte doğruluğu, güvenilirliği ve kullanılabilirliği üzerindeki tartışmalar, hâlâ yoğun bir şekilde devam etmektedir (Yamane, 2007: 109- 122).

5.3. Toplumsal Değişim ve Din

Farklılaşma ile aynı anlama gelen değişim, var olan bir şeyin yerine bir başkasının, yeni ve gelişmiş olduğu düşünülenin geçmesi, bir durumdan diğerine geçilmesi, eski olanın yerine yeni olanın gelmesi, eskinin yok olması anlamlarına gelmektedir. Eski olanın yok olması kendiliğinden gerçekleşen bir durum değildir. Etkilediği alanın çok geniş olması düşünüldüğünde bu değişimin ya da değişimi sağlayan oluşumların çok basit süreçlerle de izahı mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, toplumları derinden etkileyen bu süreç içerisinde Reform ve Rönesans hareketleri, Aydınlanma Çağı, Sanayileşme, kentleşme, teknolojik gelişmeler ve modernleşme sayılabilir.

Bilindiği üzere toplumsal anlamda görülen değişimler en çok toplumsal kurumları etkilemektedir. Aile, ekonomi, siyaset, din, eğitim gibi kurumlar değişimi zorunlu olarak ve etkili bir şekilde hisseder. Kurumların yapısını kökten değiştiren ve etkileyen en önemli etken olarak uzmanlaşma söylenebilir. Değişimi yaşayan toplumda görülen ve hızla her alanda etkisi hissedilen uzmanlaşmanın, toplumsal kurumların bünyesinde barındırdığı birçok sosyal fonksiyonu sekülerleştiren doğrudan bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Bruce, 2002a: 8). Modernleşme ile birlikte rasyonalitenin de etkisi ile günümüzde her bir kurum için farklı uzmanlaşmış kurumlar işlev görmektedir. Uzmanlık gerektiren meslekler yetiştikçe ve yeni bilgi ve beceri oluşumları üretildikçe dinî meslekler yerini bunlara bırakmak zorunda kalmıştır. Toplumun temel yapı taşlarından olan aile kurumu; toplumsal birlikteliği ve kaynaşmayı sağlayan, otokontrol ile davranışları düzenleme işlevi olan din kurumu değişimler sonucu en çok etkilenen iki kurumdur. Eğitim, sağlık, sosyal yardımlaşma ve sosyal kontrol gibi fonksiyonlar bir zamanlar bütünüyle dinî kurumların egemenliği altında iken, seküler yapılar tarafından eğitilen ve geçerli kılınan dinî olmayan meslekler tarafından uygulanır hâle gelmişlerdir. Sekülerleşmeye yol açtığı iddia edilen rasyonelleşme yapısal ve fonksiyonel farklılaşmayı gerektirir. Uzmanlaşmış roller ve kurumlar olarak sosyal yaşamın bölümleri, daha önceleri bir rol ya da kurum tarafından yerine getirilen belirli özellik ve fonksiyonları kontrol etmek için yaratılırlar (Parsons, 1964: 376). Çeşitli değişimleri yaşayan toplumlar bu değişimleri ilk önce düşünce yapısında özümserler. Geleneksel dinin yaptırımlarından bunalan birey daha özgür ve rasyonel bir düşünce yapısıyla daha örgütsel bir toplumsal yapı oluşturma yoluna gider. Bunun sonucunda da daha önce dinî egemenlik altında olan yaşam artık modernitenin doğurduğu farklı kurumların egemenliğine ve yönetimine girmiştir.

Toplumsal değişim yeni toplumsal rolleri beraberinde getirmiştir. Sadece dine yüklenen sorumluluklar artık başka kurumların uzmanlarına devredilmiş durumdadır. İnsanlar artık tedavi görmek için hastaneye, eğitim görmek için okula gitmeye başlamışlardır. Sağlık ihtiyacını bu işin uzmanı olan doktordan, eğitim ihtiyacını da yine bu işin uzmanı olan öğretmenden almaya başlamışlardır. Yeni sosyal rollerin çoğalması ve artan sosyal mobilizasyon ile ahlakî ve doğaüstü düzenin geleneksel entegre olmuş organik ve komünal kavramları parçalara ayrılmaya başlamış ve topluluklar birbiriyle mücadeleye girişen sosyal gruplara bölündüğü zaman, o toplumun dinî anlamda kabul edilmiş olan görüşü de parçalanmaya başlamıştır (Bruce, 2002a: 9). Marx'ın sınıf oluşum teorisinde vurguladığı üzere (Giddens, 1973: 35-45), toplumsal fonksiyonlar yoğun bir biçimde farklılık gösterdikçe, insanlar da bölünür ve birbirlerinden ayrılırlar. Başka bir deyişle, yapısal farklılaşmanın akabinde toplumsal farklılaşma görülür. Modernleşme ile büyük bir görünürlük kazanan ekonomik gelişme şimdiye kadar görülmemiş oranda iş ve yaşam koşulu çeşitliliğine yol açmıştır. Yeni sosyal sınıfların oluşumu da sınıf çatışmalarına yol açmıştır (Bruce, 2002b). Bunun en belirgin örneği işçi sınıfı oluşumunda görülebilir. Tarıma dayalı kırsal yaşam süren insanlar en başta iş imkânı olmak üzere birçok farklı sebepten ötürü kentlere akın ettikçe kentlerdeki nüfus yoğun bir biçimde artış gösterir ve artan bu nüfusa yönelik iş imkânları çoğalır, yeni ve büyük fabrikalar kurulmaya başlanır. Böylelikle hem yeni bir sınıfın oluştuğu hem de kentleşmenin yaşandığı süreç içerisinde toplumsal değişim canlı bir şekilde tasvir edilmiş olur.

Toplumsal değişimin yaşandığını inkâr etmenin mümkün olmadığını ifade eden Wilson toplumun değişen yapısı bağlamında, dinî inançlardaki canlanmanın etkilerinin sosyal anlamda daha az önemli hâle geldiğini; toplumsal kurum ve organizasyonların ve bireyler arasındaki ilişkilerin dinî coşkunluğun etkilerinden değişmez bir şekilde daha iyi korunduğunu gözlemlemiştir (1982: 153). Geleneksel topluluk ilişkileri içerisinde insanların birbirlerine daha samimi duygular beslemesinden dolayı başta dinî olanlar olmak üzere geçmişten taşınan değerler bireylerin gözünde daha bir önem taşımaktaydı. Değişimi özümsemek zorunda kalan toplumların bireyleri adına söz konusu bu değerler yine dinî olanlar neredeyse ilk sırada olmak üzere değer ve önem kaybına uğramaya başlamıştır. Uzmanlaşan, örgüt mantığını daha iyi kavrayan, iş bölümünü yaşama uyarlayan ve bölümlere ayırabilen insanların artık kutsallık algıları farklılık göstermeye başlamış ve kutsal olarak değer verdikleri şeyler çoğalmıştır. Topluluktan toplumlaşmaya geçiş ile özetlenen toplumsal değişim, Wilson'a göre dinin üstlenmiş olduğu görevleri başka kurumların devralması ve bunun sonucunda da dinin öneminin azalmaya başlaması ile özetlenebilir.

Modern olmanın ne anlam ifade ettiği ile ilgili belki de en önemli boyut, bilinçli olarak yaşam koşullarımızı ve toplum yapısını değiştirebileceğimiz fikridir. Günümüzdeki kaygımız gönülsüz değişimlerle baş etme ya da bilinçli bir değişim planla(yama)ma kaygısıdır. Bu bağlamda değişimin bilinçli ve planlı şekilde uygulandığı kurumun din olduğu ve daha resmi ve organize olmuş görüntüsü olan kiliseler aracılığıyla hiçbir zaman 'yeni' olanı sunmadığı her zaman eski ve ebedi olanı ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Wilson, 1976a). Modern insan rasyonel düşünce yapısına sahip olan insandır. Rasyonel düşünen, bilimselliği özümseyen insan da kararlarını bilinçli bir şekilde alır. Bu bağlamda değişimin gerçekleşmesine bilinç ve planı dâhil eden insanlar modernitenin gerekliliklerini yerine getirmiş olmaktadır.

Wilson'a göre din gelenek ve göreneklerin beslendiği bir kaynak olduğu kadar en yüce ve soylu biçimde ifade edilen sosyal değerlerin de koruyucusudur. Bundan dolayı dinî değişim kültürel değişim ile aynı anlama gelmektedir. İnsanlar neye

inanacakları ve inandıkları şeylerle ilgili ne yapacakları hakkında yeni seçimler yaptıkça, bir duygu yoğunluğu ve patlaması yaşarlar. Wilson'a göre en büyük değişim budur ve kendiliğinden oluşan bu süreçte insanların tanrılarını terk ettiklerini, bazen yeni tanrılar edindiklerini ve bazen de eski tanrılarını yeni yöntemlerle bağlı kaldıklarını ifade etmiştir (1976a).

Dinî anlamdaki dönüşümün kendine özgü ve kapsamlı olduğunu ifade eden Wilson, dinin değişime uğramadığı hiçbir dönemin olmadığını fakat geçmişteki değişimin yavaş ve hissedilmez olduğunu söylerken son 20-30 yıldır değişimin yoğun bir biçimde her yerde hissedildiğini ve toplum üzerinde bu değişimin etkilerinin rahatlıkla görülebildiğini ifade etmiştir (1976a). Geçmişte değişimin yavaş olması ve bundan dolayı çok açık bir biçimde hissedilememesinin temel sebeplerinden ve aynı zamanda toplumsal değişimin altında yatan nedenlerden birisi de teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişmesidir. Bu görüşü destekleyen Wilson, bu gelişmelerin geleneksel toplumdan kopuşu hızlandığını, dolayısıyla modern topluma geçiş için bir aşama olduğunu vurgulamaktadır. Toplum üzerinde büyük bir etki yaratan bu değişim başta din olmak üzere bütün toplumsal kurumlara tesir etmiştir. Bu noktada toplumsal değişime örnek teşkil edebilecek ve bu değişimin dinî anlamda etkisini ortaya çıkarabilecek yeni dinî oluşumlar, dinî kurumların içsel dönüşümü, bireysel dindarlık Wilson'a göre değişimin göstergeleri arasındadır. Özellikle yönelimin diğer dünyadan bu dünyaya doğru değişmesini örnek göstermiştir.

5.4. Toplumsal Dönüşüm ve Din

Var olan bir şeyin biçiminde ya da görünüşünde meydana gelen farklılık, söz konusu olgunun özellikle içten başkalaşmasına, yapısının ve niteliksel özelliklerinin değişmesine sebep oluyorsa dönüşüm anlamı yüklenmektedir. Değişim ile dönüşüm arasındaki fark; dönüşümde eski-yeni anlamında bir durum yoktur. Eski olan ya da var olan durum ya da olgu varlığını, yapısal değişikliğini muhafaza ederek devam ettirmektedir. İçsel bir farklılaşmanın görüldüğü bu durum dışta meydana gelen değişmelere karşı içten bir tavır alma ve ona intibak sağlama hâlidir. Bir toplumun, kendi dışında gerçekleşen değişimlere uyum sağlamak amacıyla kendi içinde yapmış olduğu değişimlere dönüşüm denebilir.⁶

Bryan Wilson *Religion in Secular Society* (1966: 78) adlı eserinde genel bir sekülerleşme sürecinin sonucu olarak kiliselerin hızlı bir gerileme/düşüş içinde olduğunu istatistiksel verilerle ortaya koymuştur. Geleneksellikten kopuşun açık bir örneğinin gözler önüne serildiği bu eserde toplumsal dönüşümün en belirgin olarak kiliselerde görüldüğü ifade edilmektedir. Eskiden beri varlığını koruyan kiliselerin temel yapılarında aynı zamanda yönetici kesimin düşünce yapısında da büyük dönüşümlerin yaşandığı ve bunun da genel anlamda rasyonelleşen ve bilinç düzeyi artan bireyler sayesinde olduğu vurgulanmıştır. *Contemporary Transformations of Religion* adlı eserinde ise Hıristiyanlığa vurgu yaparak dinin Ortodoks teolojik içeriğine rağmen Amerika'da varlığını koruduğunu ileri sürmüştür. Wilson, Hıristiyan inanç ve pratiklerin bir tüketim toplumunun baskın/hâkim yaşam tarz ve değerleriyle bağdaşmasından dolayı Amerika'da Hıristiyan inanç ve pratiklerin son derece önemli olduğunu vurgulamıştır (MacIntyre, 1970: 112-30).

Toplumsal dönüşüm kutsal güçlere dayanan dinî değerlerin özellikle dünyevi olanlara geçmesidir. Dinî inanç ve kurumların yer değiştirmesi doğal olarak

⁶ Collins Cobuild *English Dictionary*, 1995: 1780.

farklılaşmadan bütünüyle farklıdır. Yer değişikliği durumunda, dinî inanç ya da deneyimin bizzat kendileri kutsal içerikten insani içeriğe doğru yön değiştirmiştir. Toplumsal değişmeye sebep olan her türlü gelişme beraberinde toplumsal farklılaşmayı da getirmiştir. Geleneksel bir din algısı olan insan zamanla, teknolojik ve bilimsel gelişmelerle, rasyonalite ile özümsemiği, benimsediği kutsal anlayışına yeni anlamlar yükleyerek eski üzerine yeni yorumlar katmaya, geçmişi bütünüyle reddetmeyen insan kutsal olarak gördüğü geçmişteki değerleri yeni anlamlarla değişime uğratarak kültürel farklılaşmayı yaşamaya ve alışılmış olandan kopuşla birlikte toplumsal farklılaşma varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Modernleşme, Sanayi Devrimi, teknolojik gelişmeler, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması toplumsal bilinci yüksek bir noktaya taşımaya başlamıştır. Toplumsal yaşamda etkileri kuvvetli bir şekilde hissedilen bu gelişmeler özgür düşüncüyü de beraberinde getirmiş ve doğaüstünden beklentilerin azalmasına ya da beklentilerin farklı noktalara kaymasına neden olmuştur (Wilson, 1966: 57).

Meredith B. McGuire, toplumsal dönüşümü, toplumdaki çeşitli kurumların birbirlerinden ayrışması ve her bir kurumun belli bir alanda uzmanlaşmış fonksiyonlar sergilemesi olarak tanımlamıştır (McGuire, 2008). Bundan dolayı din artık topluma yayılmış olarak görünmez aksine dinî aktivite uzmanlaşmış bir etki alanında işlev görür. Dobbelaere (1981) ise farklılaşmaya laikleşme boyutundan yaklaşır ve geleneksel kutsal kozmosun yerini bireyselleşmiş ve bölümlere ayrılmış kurumsal ideolojilerin alması olarak tanımlar.

Talcott Parsons toplumsal dönüşüm için; sosyal sistem içerisindeki bir birimin ya da yapının, sistem adına karakteristik özelliklerinde ve fonksiyonel öneminde farklılık gösteren iki ya da daha fazla birime ya da yapıya dönüşmesi açıklamasını yapmaktadır. Burada vurgulanmak istenen dinin çeşitli sosyal alanlar üzerine olan etki ve kontrolünün sınırlı hâle gelmesidir. Dâhili ya da harici kontrol artık dinî ya da ahlakî bir mesele olmaktan çıkmıştır (Wilson, 1976: 20). Fakat din sosyal değerlerin temeli ya da bireylerin özel yaşamlarında güç yöneticisi olarak devamlılığını sürdürebilir.

5.5. Aydınlanma

Batı toplumlarında 17. yüzyılda temelleri atılan ve 18. yüzyılda meyveleri toplanan, rasyonalite ve bilimselliği düşünce bazında eski, geleneksel, değişmez kabul edilen ön yargılardan, varsayımlardan ve ideolojilerden bağımsız kılmayı ve yeni teknik, düzenli bilgiye yönelik benimsemeyi içselleştirmeyi hedefleyen düşünsel platformdaki gelişimi kapsayan dönem 'Aydınlanma Çağı' olarak adlandırılır. Tanrı, insan-akıl ve doğa kavramlarının birbiriyle etkileşimi sonucu yeni bir sentezin ortaya atılması ile böyle bir çağdan söz etmek mümkün hâle gelmiştir. Rönesans ve Reform hareketleri Aydınlanma Çağını başlatan en önemli ön gereklilikler arasındadır.

Bu süreçte, merkezinde kutsalı barındıran toplumsal yapı, işleyiş ve düzenlemeler yerini rasyonalite ve bilimselliğe ya da bunların arayışına bırakır. Daha genel anlamıyla Aydınlanma, çok eskilerden beri süregelen geleneksel dünya görüşü yerine rasyonalite ve bilimselliğin temellendirdiği yeni bir dünya görüşünün geçmesi olarak belirtilir. Bu çağda hedeflenen amaç; aklın ve bilimin süzgecinden geçirilen doğruların egemen olduğu ve bilimin ışığında sürekli gelişen entelektüel bir dünya ve kültürün oluşmasını sağlamaktır. Böylelikle, bu durum bireyi gelenekselliğin boyunduruğundan kurtararak daha özgür ve daha mutlu bir yaşam sürmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda sekülerleşme ise Aydınlanma olarak adlandırılan bu sürece temel olmuş olan bir yönelimdir (Gökberk, 1999). Bireyin ön plana çıkması, özgürlük,

eşitlik gibi değerlerle insani değerlerin artması Aydınlanma Çağının en önemli özelliklerindedir.

Aydınlanma; bilginin bilimsel temellere dayandığı, yeryüzünün teknik ve uzmanlık ile kontrol edildiği ve yönetildiği, deneyselliğin, bilimselliğin ve rasyonalitenin gelenekselliğin önüne geçtiği bir dünya görüşü ortaya çıkarmıştır (Wilson, 1982: 149). Dinin toplum içinde yüklendiği bazı gizil fonksiyonlar vardır. Toplumlaşma süreci bu gizil fonksiyonların açık hâle getirildiği bir süreçtir. Bu gizil fonksiyonlar yerine, modern toplum; ilişkilerini ve sorunlarını rasyonel ve teknik prosedürleri uygulayarak düzenlemeye başlamıştır. Aydınlanma ile birlikte bu fonksiyonların daha açık hâle gelebilmesi mümkün kılınmış ve sonuç olarak sekülerleşme süreci varlığını göstermiştir. Bu bağlamda Wilson (1976):

1. Sosyal kontrol yasal prosedürlerle ve kesin bir biçimde teknik araçlarla sağlanır.
2. Sosyal bütünlük ve uyum sözleşmelerde, anayasalarda ve haklar bildirgelerinde düzene konulur. Bunların ötesinde, kurumsal yaşama ortak katılım, işsizlik sigortası sistemlerinden kredi oranlarına, yasal düzenlemelerin altyapıları ile sağlama alınır.
3. Politik faaliyetler artık Tanrı tarafından meşru hâle getirilmez: “Halklar” adına yapılan seçimler ve manifestolar artık politik uygulamaları ve programları meşrulaştırma gücünü elinde bulundurur.
4. Bütün açıklamalar artık kati surette bilimsel terimlerle yapılır. Dünya gerçeklerini açıklamak üzere bütünüyle bilimsel ve rasyonel olan bilgisini kullanan uzmanlara artık dönmüştür. Açıklanamayan şey artık “gizem” değil, “henüz çözülmemiş problem” olarak algılanmaktadır.
5. Modern toplum, duyguların muazzam baskısı altında evrildi fakat artık görülen şey,-yaşamın diğer alanlarını (özellikle iş ile ilgili) dışarıdan gelen duygu etkisinden kurtarabilmek için (mümkün olduğu kadar) “kontrol altına alınmış” çevrelerde duygusal dışavurumu toplu eğlence olanakları ile harekete geçirmek-duygusal yaşam adına zaman dilimleri ve olayların yeniden düzenlenmesidir.

5.6. Sanayileşme

Sanayi devrimi özellikle 18. yüzyılda meydana gelen yeni buluşların toplum üzerinde yapmış olduğu etki ve değişim ile önem taşır hâle gelmiştir. Çıkış noktası Birleşik Krallık olan Sanayileşme Devrimi buhar gücü ile çalışan makineler ile makineleşmeye geçişin sağlanması, taşıma ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler, Aydınlanma hareketinin getirdikleri, kapitalizm gibi etkenlerle vücut bulmuştur.

Yeni bir sınıfın doğması (işçi sınıfı), yoğun nüfus artışı, kentleşme, bilimselliğin artması gibi etkenler toplumsal yapının değişim göstergeleri arasında yer alır. Tarım ile uğraşmayı bırakıp kentlere göç eden ve yeni bir sınıf hâline gelen işçi sınıfının çalışması için çok büyük fabrikaların kurulması, bu fabrikalar içerisinde belirli bir kurumsal düzenin hayata geçirilmesi, talebin artması sonucu eğitim kalitesinin artması ve beraberinde eğitim seviyesinin yükselmesi, sağlık sektöründe meydana gelen gelişmeler, kitle iletişim araçlarının çeşitlilik göstermesi ve teknolojik anlamda yeniliklerin olması toplumların değişim yaşamalarına neden olarak gösterilebilir. Temel aile yapısında da temel değişimlere sebep olan bu gelişmelerle birey ve toplumun düşüncesinde farklılaşma görülmeye başlamıştır. Bu farklı düşünce tarzından en çok etkilenen kurumun başında da din gelmektedir. Geleneksel inanç şartlarından modern konuma geçiş yapan bireyin din ile ilişkisi temelden sarsılmaya başlamıştır.

Sekülerleşme teorileri için Sanayileşmenin farklı bir yeri vardır. Sanayileşme derecesi ile sekülerleşme süreci birbirine yakından alakalı iki olgudur. Aralarındaki ilişki basitlikten uzaktır. Söz gelimi; Amerika Birleşik Devletleri en üst düzeyde sanayileşmiş ülkelerden birisidir fakat bilindiği kadarıyla en seküler ülkeler arasında değildir. Aynı durum Japonya için de geçerlidir. Sekülerleşme, Sanayileşme ve modernleşme sürecine katkı yapan, ya da bu süreç ile ilgili olan karmaşık sosyal değişimin sonucu olarak görülmektedir.

5.7. Modernleşme

Modernleşme, 16. yüzyılda Avrupa'da başladığı düşünülen ve daha sonra tüm dünyada etkisi hissedilen ve toplumsal yaşamı ifade eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde toplumların yapılarında önemli değişimler olur. Coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi, Aydınlanma hareketi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, şehirleşme, eğitim, kitle iletişim araçlarının çoğalması gibi önemli sonuçlar doğuran ve toplumları derinden etkileyen olaylar yaşanmıştır. Bu gelişmelerin etkisi sadece belirli coğrafi alanlarla sınırlı kalmamış; etkileri giderek tüm dünyaya yayılmıştır.

Modernleşme ile Aydınlanma birbirine bağlı iki olgudur. Felsefi görüş anlamında Aydınlanma temelli olan modernleşmede rasyonel akıl ve insan merkez konumdadır. Teknolojik gelişmelerin de modernleşme üzerinde büyük etkisi olduğu unutulmamalıdır. Kısaca hem Aydınlanma hem Fransız Devrimi hem de Sanayi Devrimi modernleşmenin görülebilmesi için gerekli olan ön koşullar olarak ifade edilebilir.

Temel sav, modernleşmenin din için problemler yarattığıdır. Modernleşme çok yönlü bir kavramdır. Birçok olguyu bünyesinde barındırır. Sanayileşme, köylerden kasabalara – şehirlere göç ile birlikte kentleşme, küçük toplulukların yerini alan büyük toplumlar, bireyciliğin ve eşitlikçiliğin artması, hem sosyal organizasyonlarda hem de düşüncede rasyonelleşme... Bütün bunlar modernleşmenin dinamikleri arasında gösterilebilir (Bruce, 2002a: 2).

Wilson modernleşmeyi özellikle toplumsal farklılaşma bakımından değerlendirir. Geleneksel dünyadan modern dünyaya geçişi fonksiyonel uzmanlaşma ile izah etmeye çalışır (Kirman, 2005). Artık roller değişmeye başlamıştır. Özellikle dinin ve dinî kurumların sahiplendiği roller artık farklı kurumlar tarafından üstlenilmiştir. Modernitenin özgürleştirici yönü bir tarafa, Wilson'a göre ortak değerlerin erozyona uğraması şüphesiz yaşamı daha mutsuz kılacaktır. Birey bazında modernizm genel anlamda olumsuzluk ifade etmektedir. Modernizm teorilerinde dinin insanları etkileme gücü ve fonksiyonları ihmal edilmiş ve bir dinî inancı benimseme veya bir dinî harekete katılma olumsuz bir yaşantı içine girmekle eşdeğer tutulmuş ve eleştirilmiştir (Kirman, 2005).

Modernleşme kültürel farklılaşmaya yol açmıştır. Kültürel farklılık ise üç farklı şekilde kendini göstermiştir: Mobilizasyon ile bir yerden başka bir yere giden insanlar beraberlerinde dillerini, ahlakî öğretilerini, dinlerini ve sosyal değerlerini de götürmüşlerdir. Yeni grupların devlet içerisinde baş göstermeye başlamasıyla ulus devletlerin yaygınlaşmaya başlaması kültürel farklılıkların bir arada yaşamasına olanak tanımıştır. Modernleşme, sosyal sınıfların çoğalması ile kültürel çoğulculuğa neden olmuştur. Ulus devlet birleşik ortak bir kültür yaratma çabası içine girdikçe, artan dinî çeşitlilik ile uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

Modernleşmeye bakış açısı ile ilgili olarak önemli bir konu da 'Batılılaşma' kavramı ile bir arada kullanılır olmasıdır. Modernleşme ile Batılılaşma ifadelerini birbiri

yerine kullanan düşünürler yok değildir. Bu konudaki düşüncesi Weber'in görüşü ile benzerlik gösteren Wilson (1985) modernleşmeyi küresel, evrensel, tüm dünyayı içine alan bir olgu olarak algılamaktadır. Belirli bir coğrafya ya da zaman ile ilgili bir durum olmadığını ileri sürmektedir.

5.7.1. Rasyonelleşme

Rasyonelleşme insanların düşünce ve davranış şekillerindeki değişiklikleri içeren bir süreç, aklın ön plana çıktığı bir olgudur. Weber ve daha sonra da Berger rasyonelleşmenin köklerinin Yahudi ve Hıristiyanlığa dayandığına vurgu yapmışlardır. İnsan olan ile olmayan, ampirik olan ile doğüstü olan arasında keskin ayrımların olmadığı, bütün evreni kuşatan kozmik bir düzen varken 16. ve 17. yüzyıllarda Protestan Reformasyon hareketi dünyayı mitolojik unsurlardan arındırmış, Tanrı'nın ritüel ve kutsal manipülasyonunu saf dışı bırakmış ve ahlakî rasyonelleşme sürecini yeniden canlandırmıştır (Bruce, 2002b: 6). Doğüstüne verilen önemin azalmasına karşın aklın ön plana çıkması yine rasyonelleşme ile ifade edilir. Aydınlanma döneminin akılcı felsefesiyle ortaya çıkan kavram, büyü, doğüstü ve dinle ilgili fikirlerin toplumsal değerinin azaldığı, bilim ve pratik bilginin egemenliğinin söz konusu olduğu bir süreci niteler (Kirman, 2005).

Wilson sekülerleşme teorisine gönderme yaparken, Hıristiyanlık inancının dışında yer alan modernite, bilim ve teknoloji, Sanayileşme ve kentleşme gibi değerlere yoğun bir şekilde odaklanır. Rasyonalitenin gelişmesini ise sekülerleşme teorisinde merkezi bir rol oynadığı yönünde değerlendirmektedir. Fakat rasyonalite olgusunun Hıristiyanlık içerisinde olmadığını diğer birçok teorisyenin de bildiği gibi biliyordu. Bu noktada bilimsel bilgi ve yöntemler devreye giriyordu. Gelişen bilimsel bilginin topluma uygulanması ile elde edilen rasyonalite sonucunda sekülerleşmenin izlerine rastlanmaktaydı.

Wilson rasyonelleşmeyi iki farklı bağlamda değerlendirir. Ona göre, rasyonelleşme sekülerleşmeye yol açan bir faktör olduğu kadar, rasyonelleşmeyi ortaya çıkaran ve gelişmesini sağlayan da sekülerleşme olgusudur. Wilson'a göre rasyonelleşme, dinî yapının/otoritenin toplumsal kontrolü yitirmesi kadar, toplumsal ilişkilerin hemen hemen her katmanında bürokratik bir mekanizmanın da tesis edilmesi anlamına gelir. Rasyonelleşmenin bütün bir toplumsal yapıda yol açtığı değişim, dinin toplumsal kurumlardan farklılaşması, toplumun dinin vesayetinden kurtulması; dünyanın yorumlanması ve anlamlandırılması işini sosyolojinin ve bilimin üstlenmesi; çoğulcu bir dinî yapının oluşması; toplumsal kurumların giderek dünyevileşmesi; dinî uygulama ve bağlılıklarda gerileme görülmesi ve bireylerin inançsızlıkla karşı karşıya gelmesi gibi örneklerde görmek mümkündür (Tschannen, 1991: 399).

Wilson'a göre bilimsel ve teknolojik gelişmeler bireylerin rasyonalitesini artırmakta, daha rasyonel bir düşünce tarzının gelişmesine vesile olmaktadır. Rasyonel düşünce bireysel eylemden üretim süreçlerine kadar bütün bir toplumsal eylem zincirinde rasyonel davranışı gerekli kılmaktadır. Bu durum, bütün toplumsal pratiklerde standartlaşmayı ve rutinleşmeyi de beraberinde getirmektedir (1982: 47). Rasyonel düşünce sonunda gelişen bilimsel devrimlerin egemenliğiyle toplumun zamanla örgütlenmesini ve meşruiyetini kilisenin otoritesinden, her biri özerk ve kendi iç rasyonel normlarına uygun bir şekilde işleyen kurumlara devretmesi nedeniyle dinin bu süreçteki konumu sosyolojik incelemeyi hak etmektedir (Wilson, 1982: 3). Genel anlamda din rasyonelleşme karşısında değer kaybetmiştir. Fakat Wilson'a göre bu durum dinin bütünüyle yok olacağı anlamına gelmemektedir.

Gerçek ulus devletlerin rasyonelleşme dereceleri farklılık göstermektedir. Britanya gibi yavaş yavaş gelişme gösteren ülkeler tarihsel kalıntıları devamlılık gösterdiğinden dolayı Amerika Birleşik Devletleri ya da Rusya gibi bilinçli bir biçimde organize olmuş ülkelere daha az rasyonel tutarlılık ortaya koyarlar. Wilson'a göre toplumsal organizasyon rasyonelleşme sürecinin sonucudur ve çoğunlukla rasyonel toplumsal sistemin topluluk düzeninin yapıları yerine geçmesi zaman alır. Sistem, yeni teknikler ve planlanmış prosedürler benimsendikçe ve kurumsallaştıkça daha etkili bir biçimde rasyonelleşir. Aslında teknoloji rasyonaliteyi kapsar. Makine ve elektronik araçlar son derece rasyoneldir (1982: 156).

Rasyonel düşüncenin artması ve bilimselliğin entegrasyonundan sonra dünyada karşılaşılan problemlerin çözümü için artık din adamlarına değil, ekonomistlere, fizikçilere, siyaset bilimcilere, psikologlara, sosyal danışmanlara ve doktorlara müracaat edilecekti (Wilson, 1976). Wilson'ın da belirttiği gibi: 'İnsanoğlu daha rasyonel olmuş olabilir ve düşünceleri daha gerçekçi olmuş olabilir, fakat belki de bunlardan çok daha önemlisi kendilerini rasyonel davranışlara maruz bırakan rasyonel organizasyonlarda devamlılık arz eden bağılıklarıdır' (1966: 7).

5.7.2. Bireysel Özerklik

Toplumsal farklılaşma sonucunda, karmaşık ilişkilerin yaşandığı modern toplumlarda değişimden en çok etkilenen kurumların başında din gelmektedir. Sekülerleşmeyle birlikte din, geçmişten kalan fonksiyonlarını yitirmeye başlamış, kendi özel alanına çekilmiş, bireylerin tercihine sunulabilen bir olgu haline gelmiştir. Yapısal farklılaşma ve ekonomik gelişme ile sağlanan elverişli durumlarda ancak gelişme gösterebilen bireysel özerklik ise eşitlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Tanrı katında eşitlik, hukuk önünde insanların nezdinde eşitliğe, eşit yükümlülükler de eşit haklara dönüşmüştür. Ekonomide kullanılan terimlerle anılmaya başlayan din artık talebe göre üretilir hale gelmiştir. Birey dinî inancı ile baş başa kalmıştır. Bundan dolayı da dinî anlamda bireysel özerklik söz konusu hale gelmiştir.

Genel anlamıyla bireyin kendisini ön plana çıkarırken diğer bireyleri önem bakımından arka plana atması şeklinde tanımlayabileceğimiz bireyselleşme aslında din söz konusu olduğunda anlam farklılığına yol açmaktadır. Geleneksel dinden çeşitli sebeplerle kopan insan kendisine sunulan yeni dinî oluşumlar içinden istediğini seçerek bir bakıma bireysel özgürlüğünü kullanmış oluyor. Dinin özelleşmesi olarak da adlandırılan bu durumun sosyal ilişkileri zayıflattığı, insanları birbirlerine karşı yabancılaştırdığı ve kalabalık içinde yalnızlık duygusuna sebep olduğu düşünülmektedir.

Claude Lévi-Strauss tarafından kullanılan 'Bricolage' kavramı, din sosyolojisi alanında ilk olarak Thomas Luckmann tarafından kullanılmıştır. Dinin özelleşmesi, bireyselleşmesi anlamına gelir: İnsanlar inanmak istediklerini, dinî pratiklerini ve ahlakî seçeneklerini titizlikle (pick and choose) seçerler. Bu fenomen ayrıca "religion à la carte" diye de adlandırılır çünkü insanlar kiliselerin dayattığı 'menü'yu göz ardı ederler: Kendi dinî görüşlerinde, farklı dinlerden, batıl inançlardan, halk inanışlarından ve buna benzer inançlardan karışımlara yer verirler. Sonuç olarak, farklı inanış sistemlerini bünyesinde barındıran yeni bir dinî oluşum meydana gelir. Bireylerin kişisel dinî sistemlerine entegre edilen inanışlardan oluşan bir yamalı bohça inanç ortaya çıkar (Luckmann, 1979: 121-137).

Bireysel düzeyde sekülerleşme tamamıyla kişiselleşmiş ve özelleşmiş bir din ile sonuçlanır. Adını bir dine veren Sheila Larson bunun en iyi örneğidir. Allah'a

inandığını, ama fanatik bir dindar olmadığını, kiliseye en son ne zaman gittiğini hatırlamadığını belirten Larson, kendi dininin sadece kendi naçiz düşüncesi olduğunu, bunu da “Sheilaism” ile ifade ettiğini belirtmiştir (Bellah vd., 1985: 221). Daha yakın bir zamanda, eski mankenlerden Cindy Crawford dinî özelleşmeyle ilgili Sheilaism’i hatırlatan kısa ve öz bir açıklama yapmıştır: " Ben dindarım fakat kendime göre. Hep bir Cindy Crawford dinimin olduğunu söylerim – kendi dinim."⁷ Yine bireysel dinî özerklik için bir kimsenin ahlakî, dinî görüşlerini herhangi bir kilise ya da sinagogdan bağımsız olarak dile getirebilmesi gerekliliğini birçok sosyolog dile getirmiştir (Bellah vd., 1985; Greer ve Roof, 1992; Wuthnow, 1994).

Wilson’a özgü tabir ile “privatization”–özelleşme dini zayıflatır. Din daha çok özelleştikçe kurum olarak nasıl bir geleceği olacağı onun en çok özelleşmiş kurum formu olan cemaatlerde (sect) kendini gösterecektir. Birbirine bağlı topluluklar olan cemaatler dinî ve sosyal kimliğe de önem vermektedirler. Yeni toplumsal sınıflar, dini yorumlama gücünü artık kendilerinde görmeye başlamışlardır (1966: 41). Eğitim ve statü etmenleri de dinî tercihleri etkileyebilir ve dinî eğilimler de eğitimsel kazanımlara ve mesleki seçimlere yön verebilir (Sherkat ve Wilson, 1995: 993-1026). Fakat genel anlamda bireyler üyesi oldukları dinî grupların yönlendirmelerine ve yaptırımlarına maruz kalmaktadır.

Wilson’ın öğrencilerinden R. Wallis, inanç sistemlerinin bölünme eğilimleri bakımından büyük farklılıklar gösterdiğini 1979 yılında vurgulamıştır. Bazı dinler gerçeğin tek olduğunu belirtirken diğer bazıları kurtuluşa ermenin birden fazla yolu olduğu konusunda hemfikir görünmektedirler. Katolik ülkelerde sosyal ve yapısal farklılaşma sonucu dinî kültürün bölünmesi, dinî geleneği takip eden ve tamamen karşı olanlar arasında keskin bir bölünme şeklinde olma eğilimindedir. Protestan Reformasyon ile oluşan din ise tam tersi bir durumu yansıtmaktadır. Zira insanoğlu ile Tanrı arasındaki otorite kaynağı olarak din kurumu bütünüyle ortadan kalkmıştır. Reformasyonun sonucunda daha saf bir hâl almış ve daha da güçlenmiş tek bir Hıristiyan Kilise ortaya çıkmamıştır. Aksine, birbiri ile mücadele halinde olan çok sayıda bakış açısı ve kurum vücut bulmuştur. Protestan ülkelerde, sosyal farklılaşma dinî elementler ile seküler elementler arasındaki radikal bölünme şeklinde değil baskın geleneklerin hizipleşmesi şeklinde baş göstermiştir. Gelenek, adet-alışkanlık, öğrenmeye saygı, bireysel dindarlığa takdir bütün hepsi bölünme eğilimini dizginlemiş fakat hizipleşmeyi engelleyememiştir (Bruce, 2002a: 10-11).

Bireysel özerklik söz konusu olduğunda bireylerin yeni dinî oluşumlara katılımı ile ilgili sorgulamalar da önem kazanmaktadır. Geleneksel inançlarından vazgeçip akıl yoluyla kabûl ettikleri yeni inançlarını tercih etme sebepleri de farklılık gösterebilmektedir. Fakat genel anlamda dinî tercihler ya da seçimler üzerine üç tür sosyal etkinin varlığından söz etmek mümkündür: (a) duygudaşlık/karşıduygu (sympathy/antipathy) (b) örnek koyma/gösterme ve (c) yaptırım (Sherkat ve Wilson, 1995: 154). Türkiye’de en etkili olanın duygudaşlık olduğu söylenebilir. Benzer duyguları paylaşan insanlar aynı düşünceyi devam ettiren dinî gruplara daha kolay üye olabiliyor. Ayrıca bu noktada aidiyet duygusunu da eklemek faydalı olacaktır. Yalnızlık duygusu yaşayan bireyler de kendilerini bu tarz dinî oluşumların ellerine bırakabiliyorlar ve bu grupların yaptırımlarına maruz kalabiliyorlar.

Kamusal ve özel alan tartışmaları ile birlikte “bireysel dindarlık” ile “örgütlü, organize din” kavramları da tartışılır hale gelmiştir (Kirman, 2005). Toplumlar modernleştikçe organize olmuş/kurumsallaşmış dinin sosyal önemini kaybedeceği,

⁷ C. Crawford, Görüşme, 17 Ağustos 2009.

sekülerleşme tezinin dayandığı noktadır. Paradigmayı savunanlar rasyonalizm, çoğulculuk, Sanayileşme, şehirleşme gibi (sadece birkaçı) modernleşme göstergelerinin, modern dinî pratikleri hem bölümlere ayırdığını hem de özelleştirdiğini vurgularlar (Berger, 1967; Wilson, 1976b; Martin, 2002; Dobbelaere, 1981; Wallis ve Bruce, 1992; Chaves, 1994; Bruce, 2002a). Din ve dinî pratikler sosyal alandan çekilerek bütünüyle bireyin özel yaşamında kendine yer edinir. Bunun yanı sıra devlet, ekonomi, bilim gibi alanlar dinin etkisinden kurtularak her biri ayrı bir bölüm ya da alan oluştururlar.

Bireyselci din anlayışının gelişmesi din kurumunun olmaması sonucu bireylerin kendi karar mekanizmalarını devreye sokmalarına yol açmıştır. Bu bağlamda sekülerliğin ortaya çıkışı, kültür çevrelerine göre farklılık arz etmekte ve sadece bir tek sekülerleşme sürecinden değil, sekülerleşmelerden bahsedilmesine olanak tanımaktadır (Wilson, 1982: 152).

Bir Hıristiyan işadammının rasyonel tavrını dinî hayatına yansıtmasının bir sonucu olarak, dinin sekülerleşmeye başladığına tanık olunmaktadır (Wilson, 1966: 43-4). Bireylerin 'dinî düşünce' yapısındaki değişiminin bir sonucu olarak Batılı birey, dünyayı deneysel ve rasyonel bir bakış açısıyla değerlendirip eylemde bulunduğu ve belki de daha da önemlisi, rollerin rasyonel pragmatik yaklaşımlarla belirlendiği bir ortamda, eylemlerinde dinî motivasyonlara giderek daha az yer verdikleri görülmektedir (Wilson, 1966: 10). Böylece birey, bilimsel ve kurumsal faaliyetlerde hâkim rasyonel ilkeleri zamanla kendi yaşamına indirgeyip içselleştirmek suretiyle çevresinin ve eylemlerinin anlam ve içeriğini dönüştürmüştür (Wilson, 1982: 43).

Önceki dönemlerde yaşanan dindarlığın ahlakî değerlerinin şu ankinden çok farklı olduğunu, modernleşme ile birlikte teknolojik gelişmelerin bireyin yaşamını derinden etkilediğini, bunun sonucu olarak artık tanrının müdahalesinin olmadığını ifade etmek mümkündür. İnsanın rasyonel düşüncesinin öncelikle kendi dünyasına şekil vereceğini ve bu noktada dinin geri plana itilerek kişisel inancın ön plana alınacağını Wilson vurgulamıştır (1976b: 7).

Sekülerleşme paradigmasının temel unsurlarından birisi de bireyin farklılaşma, çoğulculuk ve toplumlaşmaya karşı vermiş olduğu tepkidir. Var olan çeşitlilik ile bireyin kendi inancını uzlaştırması, bireyin bütün dinlerin bir ölçüde aynı olduğuna inanarak yeniden entegrasyonu sağlamaya çalışması ile ilgili bir durumdur. Bu bağlamda farklılaşma insanlardan sadece tek bir dünya içerisinde değil her birinin kendi değer ve yargıları olan birçok dünya içerisinde uyumlu bir biçimde yaşamasını istiyor. Netice itibarıyla, özelleşme ile çok sesliliğin, çoğulculuğun da görüldüğü söylenebilir.

Wilson dinin popüleritesi ya da öneminde görülen gerileme ile özelleşmenin birbiri ile yakından ilgili olduğunu belirtmiştir. Modernleşmenin kamusal yaşam alanları sınırları içerisinde kurumsal otoritenin değerinin düşmesine neden olduğunu ve bireylerin özel dünyalarına çekilmelerine yol açtığını ifade eden Daniel Bell, Wilson'un bu ilişkilendirmesine karşı çıkmaktadır. İnançların kapsam ve karakterlerinde belirli ve elzem bir değer kaybının olmadığını dile getirmektedir (1976b: 427). Wilson kurumsallığa gönderme yaparken Bell, bireysel inanca gönderme yapmaktadır. Değer kaybına uğrayan din bireylerin dinî inançlarını özelinde yaşamalarına sebep olmuştur. Bu da dinî olguların önem kaybettiğine işaret eder. Öte yandan bireylerin inançlarını içlerinde yaşamaları doğrultusunda din değer kaybetmez, sadece özel alanda varlığını sürdürmeye devam eder.

Dinin özelleşmesi, inançları kuvvetlendiren sosyal desteğin büyük bir kısmını yok eder, farklı yaşam tarzlarının muhafazasını çok zorlaştırır, Hıristiyanlığı (inancı) yayma güdüsünü zayıflatır. Wilson'a göre özelleşme dini zayıflatır. Bu noktada sekülerleşmenin görünürlüğü bireyin inancını sorgulamayı gerektirmez. Aksine, özel

alana doğru yönelen inançlar daha özgür bir şekilde ifadelerini bulurlar ve topluma yansımaları bu şekilde gerçekleşir. Bu yansıma süresince bireyin inancının gündelik yaşantısına etki etme ya da etmeme derecesine bakılır ve böylelikle sekülerleşme derecesi hakkında fikir sahibi olunur.

5.7.3. Çoğulculuk

Çoğulculuk, bir toplum ve devlet yapısı içerisinde çeşitli dinî grup veya mezheplerin yer almasını, aynı zamanda aynı millet veya kültüre mensup kişilerin farklı din veya mensubiyeti ve bundan kaynaklanan sosyal süreçleri de ifade eden bir kavramdır (Günay, 2000: 249). Çoğulculuk çeşitli dünya görüş ve değer sistemlerinin bir arada barış içinde yaşamaları anlamına gelmektedir. Sekülerleşme ve çoğulculuk birbiriyle ilişkilendirilmiş olsa da, tarihsel bakımdan birbirlerinden bağımsız geliştikleri ifade edilmiştir (Berger, 2014b: 78).

Çoğulculuk kavramı özellikle 1950’li yıllardan sonra toplumsal değişimin hız kazanmasıyla birlikte yeni dinî oluşumların ortaya çıkması sonucu dinî anlamda anılmaya başlamıştır. Geleneksel anlayışla her türlü değer kendisine önceden yüklenmiş olan birey zamanla bireyselliğini ön plana çıkarınca bu yüklü değerleri yeniden yorumlamaya başlamıştır. Değişen ve sürekli gelişen dünyada beklentiler de değişime uğramış fakat geleneksel olarak tabir edilen din bu yeniliklere bireysel anlamda cevap veremeyince birey de beklentilerini yeni dinî hareketler olarak adlandırılan oluşumlarda aramaya başlamıştır. Sayıları hızlı bir şekilde artış gösteren bu hareketlerin görüşleri bireyler için farklı anlamlar ifade etmektedir. Bu noktada birey kendisi için en uygun olanı seçme şansını kullanarak seçimini yapar. Görecelik içeren bu durum beraberinde hoşgörü kavramını da doğurmuştur. Sonucunda, yeni dinî oluşumlar baş göstermeye başlamış, bilimsel faaliyetler ve çoğulculuk, kutsal şemsiyeyi ortadan kaldırmış, artık geç dönem modern toplumda giderek artan bir şekilde geçersiz kabul edilmiş, sekülerleşme moderniteye eşlik eden kaçınılmaz bir süreç olarak ‘dinin gerilemesi’ni gündeme getirmiştir. Böylece, “dinin toplumsal düzen içindeki konumu, dinî örgütlerin yapısı ve bireylerin dinî yönelimleri değişime uğramıştır” (Wilson, 1982: 149).

Fikirler evrensel anlamda paylaşıldıkça inandırıcılıkları artar. İnanan insanlar diğerleri kendileriyle aynı fikirde değiller diye yenilgiyi kabul etmek zorunda değiller. Toplumun içsel bölünmesinin sebep olduğu farklılığın sekülerleştirici etkisi ya iç mobilizasyondan ya da devletin dışı doğru olan genişlemesinden daha mükemmeldir. Arkadaşların ya da benzer kimselerin görüşlerinden ziyade yabancıların görüşlerini göz ardı etmek çok daha kolaydır. Tek bir açık sesin vermiş olduğu vahiy ile bu sesin Tanrı’nın sesi olduğuna inanmak kolaydır. Çok daha farklı ve fazla ses söz konusu ise arkasındaki vermeye çalıştığı şeylere bakma eğilimi ağır basmaktadır. Çoğulculuk ile birlikte birçok insanın farklı düşünme ve inanma şekillerinin olduğu akıldan çıkarılmamalıdır (Bruce, 2002b: 18).

Sekülerleşme süreci esnasında farklı inançların oluşması kültürel çoğulculuk anlamına gelmektedir. Özellikle din söz konusu olduğunda çoğulculuk yerine hâkim durum tekelcilik ise genelin dışına çıkan, farklı inanca sahip olan insanlar azınlık durumunda kalarak toplumsal baskı görebilirler ya da inançlarını ya da inançsızlıklarını özgürce yaşayamazlar. Bununla birlikte bireyler için farklı seçeneklerin var olması toplum tarafından genel anlamda kabul gören ana inanç için güç ve prestij kaybına sebep olmaktadır. Dinî zayıflama ile dinî çeşitlilik doğrusal orantılıdır. Özellikle günümüzde İslam inancı içerisinde patlak veren sözde İslami cemaatler, tarikatlar farklı bir canlanmaya örnek olarak gösterilebilirler. Fakat bu tür oluşumların ana yapıya olan

etkisi ya da etkisizliği, onun gücüne ve saygınlığına olumlu ya da olumsuz katkısı çelişkili konular arasında yer almaktadır.

5.7.4. Yeni Dinî Hareketler

Kıta Avrupası'nda 16. yüzyıldan itibaren sanat, kültür ve bilim başta olmak üzere hayatın pek çok alanında bir zihniyet değişim ve dönüşümüne işaret eden Rönesans ile kilise otoritesine başkaldırı ve protesto hareketlerini bünyesinde barındıran Reformasyon ve coğrafi keşifler önemli ve kapsamlı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler insanın evren ile ilişkisini, dünya ve din algısını (seküler ve kutsal anlayışını) ve tanrı ya da kutsal inancını değiştirmesine ve yeniden tanımlamasına yol açan yeni bir anlayış doğurmuştur (Kirman, 2010: 16-17). Bu yeni anlayış beraberinde yeni dinî hareketler diye adlandırılan oluşumları doğurmuştur. Bu bağlamda, yeni dinî hareketlerin, dinî, felsefî ya da ruhanî modern toplulukların oluşturduğu ve bulunduğu toplumdaki egemen dinî inanç çevresinde şekillenen oluşumlar olduğu söylenebilir. Geleneksel dinî inançlardan ayrılan en önemli yanı modern olarak algılanmalarıdır. Alışılmışın dışında olabilecekleri gibi büyük bir inancın bir parçası da olabilmektedirler. Üye sayıları çok az olanların yanı sıra milyonlarla ifade edilen yeni oluşumlara da rastlanabilmektedir.

Bryan Wilson yeni dinî hareketleri eski dinlerden ayıran ve dünyanın başka herhangi bir yerinde belirgin bir şekilde görülebilecek olan birçok özellik belirlemiştir. Wilson tarafından altı çizilen modern yeni dinî hareketlerin en can alıcı özellikleri arasında kendi ruhsal gelişimlerini idare etmede laik insanların merkezi rollerine ve din adamlarının rollerinin öneminin azaltılması sonucuna yükledikleri önem yer almaktadır (Clarke, 2006: 82). Yeni oluşumların tamamı modernleşmenin ve rasyonelleşmenin getirilerinden olan çoğulculuk ve hoşgörü kavramlarından yararlanarak görünürlük kazanma şansını yakalayabilmişlerdir. Toplumsal anlamda değer kaybeden din ile birlikte din adamları da aynı olumsuzluğa maruz kalmışlardır. Geleneksel din adamları yerine de karizmatik liderler ön plana çıkarak bu eksikliği giderme adına çeşitli yöntemler kullanarak yeni dinî oluşumları meydana getirmeye başlamışlardır.

Modern iletişim araçlarını kullanma konusunda, organizasyon ve yönetimde daha seküler yapıları uygulamaya koyması adına modern yeni dinî hareketler eskilerden farklı olduklarını ortaya koymaktadırlar. Toplum olarak bir din üzerine odaklanma yerine örgütlenme modern yeni dinî hareketlerin çok daha farklı olmasını sağlamaktadır. 'Scientology' de dâhil olmak üzere, birçok yeni dinî hareket kendi tarzlarını, dünya görüşlerini, organizasyonlarını, uyumlarını ve amaçlarını daha geniş toplumlarda yansıtırlar ki Wilson bu tarz hareketleri "Sekülerleşmiş Dinler" olarak tanımlamaktadır (Clarke, 2006). Bunun sebebi olarak da modernitenin getirmiş olduğu bütün teknolojik ve bilimsel yenilikleri kullanmada ve uygulamada bir sakinca görmemeleri söylenebilir.

İleri düzeyde sanayileşmiş ve modernleşmiş Batı toplumlarında ortaya çıkan ve bu toplumlarda da hızlı toplumsal ve kültürel değişimlere yol açan yeni dinî hareketlerin Yoksunluk teorisinin analizini yapmada çok derin etkileri vardır (Wilson, 1966: 42 ve 1970). Geçmişten gelen geleneksel dinî inancı devam ettiren insanlar gelişmeler karşısında inancı ile yaşadığı dünyanın gerçeklerini uyumlu hale getirememekte bağdaştıramamaktadır. Bunun sonucunda da kendisini toplumun diğer üyelerinden olumsuz yönde daha farklı görmeye başlamaktadır. İkna edilmeleri diğer yaş gruplarına göre daha kolay olduğu için yeni dinî hareketler gençler üzerinde bu düşüncelerini uygulamaya koymaktadırlar. Genel anlamda hem maddi hem manevî hem de psikolojik

açından yoksunluk duygusunu yaşayan insanlar bu yeni oluşumlarca problemlerine çözümler sunulmak üzere üye olmaya davet edilirler. Bu şekilde üye sayısında artışa giden oluşumlarda görünürlük kazanmış olur.

Bryan Wilson yoksunluk teorisi eleştirisinde sefil bir yaşam süren fakat cemaatlere katılmayanların kolayca bulunabileceği gibi; sefil bir yaşam sürerken cemaatlere katılan çok sayıda insanın da olduğunu ifade eder. Wilson çok çeşitli cemaat tiplerinin birbirinden farklı üye araştırma-bulma yöntemleri olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, bireylerin yaşam tarzlarını değiştirmeyi hedefleyen cemaatler, modern, bireyci ve kısmen sekülerleşmiş toplumlarda yayılma eğilimi gösterir. Yakın bir gelecekte dünyada belirgin değişiklikleri öngören yenilikçi ve mucize tabanlı cemaatler modernite ile sancılı bir tanışma yaşayan geleneksel toplumlarda yayılma eğilimi gösterirler. Wilson aynı zamanda cemaat üyeliğinin basit açıklamalarının olabileceği varsayımlarına karşı da uyarıda bulunur (Furseth ve Repstad, 2006: 148).

1960 ve 1970'li yıllarda yeni dinî oluşumların çokluğu karşıt görüşteki sosyologlar için sekülerleşme teorisinin doğruluğunu sorgulayan "kanıtı" oluşturmuştur (Hadden, 1987: 603-5). Birçok din sosyoloğunun, büyüün bozulmasının modern Batı toplumlarının gelişmesini beraberinde getirdiği görüşünde hemfikir olmalarına rağmen, bu yeni dinî yaşam formları dinî mukavemetin ve insan yaşantısının merkezi konumunda yer almasının altını çizmiştir. Çok çeşitli dinlerin varlığı, "büyüsü bozulan topraklarda çatlakların baş göstermeye başladığı" gerçeğini vurgulamaktadır (Partridge, 2004: 40). Baskın gelenekler içsel sekülerleşmeye maruz kalmaya başlamıştır. Stark ve Bainbridge'e (1996: 121) göre; sekülerleşme kendi kendini sınırlayan/kısıtlayan bir süreçtir; yerleşik dinler otorite ve önemlerini kaybettikçe yeni din formları onların yolunu takip ederler. Fakat Bryan Wilson ve Steve Bruce tam tersini iddia ederler. Wilson'a göre 'Yeni Dinî Hareketler' yeniden canlanma belirtisi olmalarından ziyade sekülerleşmenin daha ileri belirtilerindedirler. Her iki yazar da yeni dinî hareketlerin ölen atalarının çok önemsiz kalıntılarından biraz daha fazlasını temsil ettiklerini ileri sürerler.

Bryan R. Wilson, dinî grupları sosyolojik perspektiften tahlil etmek için J. M. Yinger (1980) ve P. Berger gibi bazı sosyologların tatmin edici bulduğu 'church-sect' (Kilise-Mezhep) dikotomisini ve hatta buna bazen ilave açıklayıcı olarak dâhil edilen 'cult' (kült) kavramını da yeterli bulmaz. Ona göre, 'sect-cult' ya da 'denomination-sect' gibi cemaat, tarikat, fırka benzeri karşılaştırmalar da yetersizdir. Yeni dinî oluşumların birkaç dikotomi içine sığdırılmayacağını belirten Wilson, bu oluşumların dinî yönelim ya da öğretileri bakımından sınıflandırılmasının sosyolojik açıdan üç çeşit engele sebep olabileceğini savunmaktadır. Birincisi, farklı bir kültürel geçmişe sahip olan dinî oluşumları bu tarz bir sınıflama ile karşılaştırmalı olarak inceleme imkânını sınırlamaktadır. İkincisi, yeni dinî hareketlerin sadece karizmatik liderleri sürekli el üstünde tutulurken bu oluşumların yönetim ve işleyişinde görev alan diğer önemli karakterler her zaman ikinci plana itilir. Üçüncüsü, dinî karakter taşıyan bu sınıflamalar yeni dinî oluşumların zamanla değer koyucu olarak damgalanmalarına sebep olabilir (Wilson, 1970: 363). Wilson, yeni dinî hareketlerin çokluğunun, kilisenin otorite kaybının göstergesi olduğunu, üye sayılarındaki artışın ise, kendi kapalı dünyalarında yaşamalarından dolayı, toplumsal etkileşime bir katkı sağlamayacağını belirtmiştir.

Bryan Wilson'ın vurguladığı gibi, modern dinî hareketler genellikle kendi dinî bürokrasileri ve kariyer merdivenleri olan büyük ölçekli ulusal ve uluslararası gruplarla bütünleşmiş olurlar (Furseth ve Repstad, 2006: 149). Bu hareketlerin gündeme getirdiği temel husus, insanların davranışlarını şekillendirmek ve insanları bir araya getiren

bağlar oluşturmak suretiyle dinin yeniden yaşam alanlarında yer bulması olmuştur (Wilson, 1982: 134).

Wilson, yeni dinî hareketlerin ortaya çıkması ile eski dinî grupların ve görüşlerin terkedilmediğini, Hıristiyan geleneğini devam ettirmeye çalışan eski oluşumların özellikle eğitimsiz, az eğitilmiş ve daha çok yaşlı insanlardan oluştuğunu yeni grupların ise eğitim düzeyi yüksek, genç ve orta yaş insanlardan oluştuğunu ifade etmektedir (1976a: 61). Yeni ortaya çıkan sınıfların kurulu düzenden bağımsızlaşmaları değil, aksine topluma adaptasyonlarını sağlamada dinî kurumların, yani cemaatlerin önemli bir katalizör etkisi olduğu görülmektedir. Şehirli sınıflarla birlikte ortaya çıkan ve Weber'in 'bir eylemin istenmeyen sonucu' ilkesine uygun olarak görülebilecek cemaatler, sekülerleşmeye giden süreçte önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Wilson'a göre "cemaatler, yeni ortaya çıkan sınıfların işlerini kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda, sekülerleşme sürecini de temsil etmiştir" (1966: 47).

Toplumsal düzeyde modernleşme sonucu meydana gelen değişimler ve gelişmeler dinî yapıyı derinden etkilemekte ve değişime uğratmaktadır. Dinî anlamda görülen bu değişim ise toplum kültürünün değişime uğramasına sebep olmaktadır. Özünde çoğulculuk, hoşgörü, rasyonalite, bilimsel gelişmeler gibi kavramların bulunduğu kültürel değişimler ise beraberinde yeni dinî oluşumları getirmektedir. Yeni dinî hareketlerin temel özelliklerinden birisi de, Wilson'a göre, dinî değişim kültürel değişime işaret ettiğinden ve kültürel değişimle kendileri vücut bulduklarından dolayı mevcut kültüre karşı olmalarıdır (1976b: 67).

Wilson'a göre bu yeni dinî hareketler toplumsal dengenin var olmadığı zamanlarda ortaya çıktıkları için kalıcı olmaları sürekli bir tehdit ile karşı karşıyadır. Mevcut topluma uyum sağlama problemleri yaşarken aynı zamanda uyum sürecini kolaylaştıracak etkili vasıtalarla sahip değillerdir (1976a: 78). Ayrıca, oluşturdukları grupların toplumsallaşmasını sağlamada çok fazla eksiklikleri bulunmaktadır. İnsanlar zaten çeşitli toplumsal problemler yaşadıkları ya da mevcut durumdan haz etmedikleri için böyle bir oluşuma dâhil olmaktadır. Dâhil oldukları bu topluluklarda da istedikleri, hayalini kurdukları yaşam tarzına sahip olamamaları durumunda yaşadıkları hüsrana sonucu çok rahat bir biçimde bu grupları da bırakabilmektedirler. Üye kaybının çok kolay ve sık yaşandığı yeni oluşumların varlıklarını devam ettirebilmeleri bu bağlamda tehlikeye girmektedir.

Wilson, yeni dinî hareketler bünyesinde yer aldığını söyleyebileceğimiz mezhepsel hareketlerin (sectarian movements) sekülerleşme ile bağlantısına da değinmiştir. Mezhepsel hareketleri; dünyadan çekilen, dünyaya meydan okuyan ve dünya ile uyum içerisinde olan hareketler olarak inceleme altına almıştır. İlk dönem Metodizmi gibi, insanları Hıristiyanlığa çekerek dünyayı dönüştürme girişiminde bulunan ana yol kilisesinden sapmış mezheplerin kurumsallaşma sürecine daha çok maruz kaldığı ve onların tarikat yolundaki nihai dönüşümlerinin toplumdan çekilen mezheplerden daha hızlı olduğu Wilson tarafından ortaya konulmuştur. Bu noktada Wilson mezhepsel analizi daha genel sekülerleşme teorisi ile birleştirmiştir. Kilise üyeliğindeki düşüşün ve kilise otoritesinde görülen bozulmanın geçici olarak sadece mezhepsel coşkunluk ile dindirilebileceğini ve modern dünyada tarikatlaşmanın gerçekte 'Evrensel Kilisenin' kapsayıcılığındaki düşüş anlamına geldiğini belirtmiştir (1966: 41).

5.7.5. Büyüsü Bozulan Modern Toplular

Alman sosyolog Weber, henüz modernleşmenin görülmediği dönemde toplumsal yaşamın, geleneksel dinden ya da kutsal olarak adlandırılan varlık ve sembollerden meydana gelen doğaüstü, gizemli ve mistik olan değerlerle “büyülenmiş” bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Bu nedenle de bu yapının rasyonaliteden ve bilimsellikten uzak olması beklenir. Modernleşme, Aydınlanma, kentleşme, Sanayi Devrimi, rasyonalite ve teknolojik gelişmeler toplumsal ve bireysel olmak üzere yaşanan bütün ilişkiler üzerinde egemenlik kurarak bu büyüün bozulmasına sebep olmuştur. Büyünün bozulması ve yaşanan gelişmeler en çok ekonomi alanında etkisini göstermiştir. Bu etki sonucunda zenginin daha zengin fakirin ise daha da fakir hale geldiği kapitalist düzen oluşmuş ve toplum yapısı bütünüyle bu düzen üzerine şekillenmeye başlamıştır. Weber, serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu bu yeni düzende, bireyin kapitalist dünya kurallarına uymak zorunda kaldığı demir bir kafes içinde olduğunu belirtir. Bir başka ifadeyle kapitalist düzen, birey üzerinde baskı uygulamaya başlamış ve artık düzen bireye değil; birey düzene uyum sağlamak zorunda bırakılmıştır. Sonuç olarak, toplum ve kurumlar üzerinde dinin önemi yok olarak büyü tamamen kaybolmuştur.

Topluluğu değil toplumu, birey yaşamının dayanak noktası haline getiren sosyal gelişme, sosyal düzenin devamı ve sosyal bilginin kaynağı olarak dini önceki fonksiyonlarından yoksun bırakmıştır. Din bütünüyle yok olmamış; kurumlar devamlılığını sürdürmüş, bilinçlilik kolayca ortadan kalkmamış, dinî bireyler ve gruplar kalıcılık göstermiştir. Yeni dinî hareketler ortaya çıkmış ve din modern toplum sistemlerinde işlevini ara bir yerde gerçekleştirir olmuştur. Modern sosyal organizasyonun devamlılığı üzerine varsayımlar seküler varsayımlardır. Üretim ve tüketim süreçleri, aktivitelerin düzenlenmesi, kontrol mekanizmaları, bilgi dağılım metotları bütün hepsi önceden din tarafından güçlü bir şekilde koşullandırılan, modern toplumda ise artık pratik, rasyonel, ampirik kurullarla organize edilen işlevler haline gelmişlerdir (Wilson, 1982: 155).

Geleneksel hayat anlayışında din yaşamın tamamını kapsayan bir karaktere sahiptir. Özellikle kurumsallaşan ve organize olan din birçok toplumda seyri değiştirecek bir gücü vardır. Modernleşme ve rasyonelleşme ile birlikte üzerindeki baskıyı atan birey daha özgür ve rasyonel bir düşünce tarzı geliştirir. Dinî alanda da bu konforunu kullanma hakkı kazanan birey kendi içinde kendi dinini yaşamaya başlar. Başka bir deyişle toplumlar modernleştikçe büyüler de bozular. Bu bağlamda organize olmuş, resmi dinle bağlarını koparan insanlar ihtiyaç duydukları kutsal ile ilişkilerini farklı yollarla gidermeye çalışmışlardır. Davie'nin (1994) ortaya attığı “ait olmadan inanma” kavramı bu durumu çok güzel bir biçimde örneklendirmektedir.

Toplum içerisinde büyük saygınlığı ve etkinliği olan din görevlilerinin eğitimci olma, değer koyucu ve koruyucu olma, tedavi etme gibi görevleri zamanla yok olmuştur. Bu görevler başka kurumların mensupları tarafından üstlenilmiştir. Sonuç itibarıyla din adamları toplum gözünde önemini yitirmiştir (Wilson, 1976b: 19). Ayrıca toplumsal problemlerin çözümü için akılcılık düzeyi artan insanlar din adamları yerine bilim adamlarını tercih eder olmuşlardır.

Sekülerleşme süreci boyunca, tam tersi olabileceği gibi, birçok insan dinden ve dinî pratiklerden uzaklaşabilir. İnanıldığı değerlerde zayıflama görülen insanların sayısında artış görülebilir. Başka bir deyişle, yaşadığı dünyanın büyüünün bozulması bireyin dine olan inancını zayıflatabilir, önem derecesini daha alt sıralara düşürebilir. Buna rağmen bireyin dinden bütünüyle koptuğu, artık tamamıyla hayatından çıkardığı

gibi yanlış bir kanıya varılamaz. Zira böyle bir bilgiye henüz ulaşılmamıştır ve ulaşılma olasılığı da yok gibidir.

İnsani gelişmişlik düzeyinin parametreleri olarak tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçişi, hizmet sektöründeki artışı, okur-yazarlık oranındaki yükselişi, barınma koşullarının daha sağlıklı ve konforlu hale gelmesini, daha fazla boş vakte sahip olmayı, ortalama yaşam süresindeki artışı, bebek ölüm oranlarındaki azalışı, sağlık alanındaki olumlu gelişmeleri, iletişimin hızlanmasını ve daha demokratik bir yönetim şeklini sayan Norris ve Inglehart (2003), insani gelişmişlik düzeyi arttıkça dinî değerlerin, pratiklerin ve inançların erozyona uğrayacağını ifade etmişlerdir (Inglehart ve Norris, 2003: 126-140).

5.7.6. Dinî ve Seküler Pratikler

Toplumsal bütünlüğü sağlaması adına dinin belli başlı fonksiyonları vardır ve hatta bazı din sosyologlarına göre din toplumda çimento görevi görmektedir. Topluluk yerini topluma bırakmaya başladıkça dinin sosyal fonksiyonlarında da zayıflama görülmeye başlanmış ve bu fonksiyonlar başka toplumsal kurumlar tarafından üstlenilmiştir. Wilson'a göre diğer kurumlar tarafından üstlenilen ya da zamanla önemini yitiren bu fonksiyonlar şunlardır:

1. Din, doğaüstü düzene referans ile meşrulaştırılan bir sosyal kontrol aracıydı. Toplumsal sistemlerdeki kontrol, ahlakî iknalardan teknik gerekliliklere dönüşerek doğaüstü mefhumlara bağlı olmaktan vazgeçmiştir. Bilimsel gelişmeler, işbölümü, uzmanlaşma gibi değişimlerle birlikte dayatılan konumunda bulunan dinin toplumsal kontrol aracı olma görevi zayıflamaya yüz tutmuş ve hatta el değiştirmiştir.
2. Din insanoğlunun sosyal yaşantısının karakterini şekillendiren gördüğü değerler için doğaüstü meşruiyet sağlayarak sosyal bütünlüğün sağlanmasına hizmet ederdi. Din ortak değerlerin "somutlaştırılmasına" yardımcı olurdu. Toplumsal birliktelik ve uyum için olmazsa olmaz bazı değerler vardır. Bu değerlerin korunması ve kuşaktan kuşağa aktarılması görevi eskiden beri din kurumunun üzerindedir. Zamanla bu görevini de seküler pratiklere devretmek zorunda kalmıştır.
3. Din grup amaç ve aktivitelerini meşrulaştırır, takip edilecek politikaları belirler ve yapılacak mücadelelerde izlenecek yolları tespit ederdi.
4. Din fiziksel ve sosyal dünyaya anlam yükleyerek evrenin yorumlanmasını sağlardı, insanoğlunun yaşamına anlam ve amaç yüklerdi. Varoluşsal anlam insanoğlunun eskiden beri sorguladığı ve anlamaya çalıştığı bir olgudur. Bu dünya ile ilgili olan problemler bir dereceye kadar anlam kazanırken öteki dünya ile ilgili bilinmeyenler her zaman ilgi çeken konular arasında yer almıştır. Bu noktada devreye giren din insanoğlunu aydınlatma görevini üstlenmiştir. Fakat akıl ve bilinç artarak birey yaşamına girdikçe seküler pratiklerin dinî pratiklere karşı egemenliğinden bahsetmek kaçınılmaz olmuştur.
5. Din insanoğlunun neşe, korkuyla mücadele etme, büyük üzüntü duygusunu yenme gibi ifade edebileceği durumları ve yöntemleri salık vererek duyguların ifade edilmesine olanak sağlardı. Bu fonksiyonu ile grup yaşamının kesintiye uğramasının, ritminin bozulmasının önüne geçerdi. İnsani duygular sosyal yaşam için en büyük potansiyel tehlikeye sahip olduğundan din duyguların bütün ifadelerinin yönetimi ile ilgilenirdi (Wilson, 1976a: 259-276).

Sonuç olarak, geleneksel anlamda toplumun her kesiminde yoğun bir şekilde uygulama alanı bulan dinî pratikler zamanla yerini seküler pratiklere bırakmıştır. En basit örneğiyle; aile kurumu içerisindeki birey sayısına bakıldığında durumun açık bir şekilde seküler pratikler lehine döndüğü görülebilir. Dinî bir yönü olan ve aile kurumunun devamlılığını sağlayan üreme-çoğalma eskiye nazaran azalma göstermektedir. Daha kaliteli eğitim, daha kaliteli bir sağlık hizmeti, daha refah bir hayat kısaca daha yaşanılır bir dünya gibi sebeplerden ötürü tercihlerin bu yönde değerlendirildiği söylenebilir. Bu ve buna benzer birçok gösterge toplumlarda seküler pratiklerin birey yaşamına çıkmamak üzere girdiğinin belirtileridir.

5.7.7. Kentleşme

Sosyolojik anlamda kentleşme, 19. yüzyılda özellikle Sanayileşme süreci ile birlikte şehir alanlarının genişlemesini ve kültürel olarak şehrin değerlerinin benimsenmesini ifade eden bir modernlik göstergesi olarak değerlendirilir. Temel değerleri bireycilik, toplumsal örgütlenme, gelişmiş işbölümü, yüksek düzeyde bir coğrafi ve toplumsal hareketlilik ve toplumsal yönden güçlü bir karşılıklı bağımlılık olarak belirtilebilir (Kirman, 2011: 308).

Ekonomik hayatın tarımsal üretim odaklı olan kırsaldan kentlere doğru olmasının temelinde ekonomik kaygılar yatmaktadır. Sınırlı bir alanda sadece toprak ile geçimini sağlayan insanlar nüfus artışı sonucu yetersizliği yaşamaya başlayınca iş imkânlarının hem çok, hem de çeşitli olduğu kentlere göç etmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra insanların en doğal hakkı olan eğitim alma hakkı bir diğer etkidir. Çok daha fazla ve kaliteli eğitim sunan kentler insanları çekmektedir. Ayrıca istediği zaman sağlık hizmeti almada sıkıntı yaşayan bireyler kentlerde böyle bir sorunun olmadığını, kaliteli bir sağlık hizmetini kentlerde rahatlıkla temin edebileceğini bildiğinden dolayı kentlere yerleşerek hem kentleşmeye hem de kent nüfusunun artmasına vesile olmuşlardır.

Oldukça karmaşık toplumsal ilişkiler ve birbirlerinden farklı kültürlere sahip olan topluluklar, üretim araçlarına sahip olmak ya da onları yönetmek için birbirleriyle rekabet hâlinde olan farklı çıkar grupları çok yakın tarihlere ortaya çıkmışlardır (Wilson, 1976a). Bu tür gruplar kentlerde her gün rastlanabilecek özellikte olan gruplardır. Kırsalda daha samimi olan ilişkiler farklı kültürel arka plana sahip insanlardan oluşan kentlerde çıkar ilişkilerine dönüşmüştür. Böylelikle kültürel yozlaşmanın yaşandığı kentler değerlerin önemsizleşmesine neden olmuştur.

Kentleşmemiş bölgeler ile dinin toplumsal gücü arasındaki doğru orantılı ilişkiyi Wilson şu şekilde özetlemektedir: Din, kırsalda topluluğun yaşamına yön verecek güçtedir. Çatışmalar, savaşlar, kan davaları ve dinî motifler ile desteklenir. Topluluğa ait değerler din sayesinde kutsallaşır, meşrulaşır, tek doğru hâline gelir. Din, topluluğun kolektif amaçlarını ve bu amaçları gerçekleştirmek için kullanacakları yöntemleri meşru hâle getirir. Eğitim, sağlık, doğa olayları gibi konularda belirleyici role sahiptir (1976a: 259-276).

Wilson'a göre kentleşme ile birlikte kaybolan fakat kırsal yaşamda varlığını devam ettiren dine ait bazı fonksiyonlar şu şekilde özetlenebilir:

a. Din, toplum yaşamına değil ama topluluk yaşamına hâlâ yön vermektedir. Kırsal yaşamda kutsal olan değerler önem taşımaya devam etmektedir.

b. Din, kırsal yaşamda topluluğun sürekliliği ve uyumluluğu için gerekli olan birbirine bağlılık duygusunu güçlü kılan bir unsurdur. Gelenek, örf, âdet, görenek gibi kutsal olarak algılanan topluluk değerleri din vesilesi ile vazgeçilmez bir hâle getirilir.

c. Din, kırsal yaşamda topluluğun hedeflediği amaçları ve bu uğurda kullandıkları yöntemleri meşru bir hâle getirir. Türkiye'nin doğu bölgesinde sıkça karşılaşılan kan davaları bile din sayesinde topluluk gözünde sakınca oluşturmaz.

d. Din, kırsal yaşamda sadece bireyler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda topluluğu ilgilendiren bütün olaylarda başvurulacak temel kaynaktır. Başta doğa olayları olmak üzere eğitim, sağlık, ekonomi gibi konularda da referans kaynağı dindir.

e. Teknolojik gelişmelerle kentlerde görülen çoğulculuk kavramının daha fazla alternatif sunmasının dinin gücünü azalttığını ifade eden Wilson bu etkinin kırsal yaşamda görülmemesinin sebebi olarak mobilizasyonun olmamasını göstermektedir (1976a: 267-268).

Ferdinand Toennies'te cemaat-cemiyet şeklinde filizlenen düşünce Wilson'da topluluk-toplum şeklinde olgunlaşmıştır. Toplumsal gelişmeler sonucu 'topluluk' (community) olarak adlandırılan ve kırsalda yaşamını sürdüren küçük grupların 'toplum'un (society) parçası hâline geldiklerini ifade eden Wilson'a göre, modernleşme ile artış gösteren kent yaşamının özünü topluluk değil, toplum oluşturmaktadır.

Topluluk ile toplum arasındaki temel farkın 'çeşitlilik' ve 'çoğulculuk' olduğunu ifade eden Wilson'a göre toplum içerisinde çok farklı etnik, politik ve dinî gruplar bulunabilirken topluluk içerisinde bu farklılıklar açık bir biçimde ifade edilememekte, çok renklilik sağlanamamaktadır. Görece farklı ekonomik ve sosyal statülere sahip olan bireyler kentlerde kendilerine sunulan alternatifler arasından kendilerine uygun gördükleri her türlü 'hizmeti' kırsal yaşamdaki bireylere göre daha özgürce yaşayabilmektedirler. Kısaca, kent yaşamının kırsal yaşama göre daha 'çok sesli' olduğu Wilson tarafından ifade edilmektedir (1976a: 259-276).

Sanayileşme ve şehirleşme uzun vadede geleneksel topluluğu zayıflatır, dinin yayılmadığı temelleri zedeler. Kısa vadede ise dinî yapılara bağlılıkta artan bir ilişki içinde olabilirler. Kısaca ifade etmek gerekirse, modernleşme, sosyal değişimin çok hızlı görüldüğü dönemlerde sosyalleştirici bir araç olarak dine yeni bir rol kazandırır (Bruce, 2002a: 36). Kentleşmenin yoğun olduğu bölgeler aynı zamanda görece olarak sekülerleşmenin de yaygın olduğu yerlerdir. Aksine henüz kentleşmemiş bölgelerde semavi dinlerin veya halk inanışlarının toplumsal alandaki güçlerinin yüksek olması tesadüf değildir.

Sekülerleşme teorisine karşı çıkışların birçoğu şehirleşme ve din arasındaki ilişki üzerine yapılır. Birçok sebepten ötürü seküler değerlerin şehirlerde yayılması, gelişmesi beklenir. Rasyonalite, bilim, teknoloji ile şehirlerin uyum içinde, birbirleriyle ilişkili olması umulur. Yine modernitenin nitelikleri şehirler tarafından yansıtılır. Şehirlerin kırsal alanlardan ve diğer yerlerden daha az dindar olduğu ile ilgili iddia üzerine çok fazla çalışma yapılmıştır. Finke ve Stark (1988) şehirlerde dinî katılımın kırsala göre çok daha fazla olduğu sonucuna varmışlardır. Buna sebep olarak da şehirlerde kiliselere ulaşımın daha kolay olması ve daha çok alternatifin bulunması gösterilmiştir. Başka bir deyişle, arz durumu daha büyük katılımları sağlamaktadır.

5.7.8. De-Sacralization – Kutsallıktan Arındırma

Bu terim Bryan Wilson tarafından sekülerleşme sürecinin bir unsuru olarak kullanılmıştır. Geleneksel dinî yapıdan farklı ve modernitenin getirileriyle zenginleşmiş yeni kimliklerin oluşması anlamına gelen sakralizasyon ile zıt anlam içeren de-sakralizasyon, Batılı ülkelerde dinin güç, popülerite ve ikna etme gücünde görülen genel kaybın önemli bir parçası kutsalın ve doğaüstünün, bu dünya ile ilgili olan rasyonel düşünme yöntemleri ile yer değiştirmesidir. Geleneksellikten gelen alışkanlık ile birçok

şeye atfedilen kutsallık artık aklın ve bilimin ardında kalmaya başlamış ve bu da toplumun her kesimine hâkim bir görüş hâline gelmeye başlamıştır. Örneğin; eğitim alanında din adamlarının yüklenmiş olduğu, bireyin eğitimi ve korunması gibi görevler artık öğretmenlere; sağlık alanında doğaüstü, gizemli ya da sihirsel güçlere terk edilen hastalar artık alanında uzmanlaşmış doktorlara emanet edilir olmuştur.

Bu bağlamda kutsallığın toplumda görünürlük kaybetmesinin Aydınlanma ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Geleneksel gücün etkisinde kalan bütün mevcut kurum, ilişki, inanç ve düşüncelere karşı genel bir eleştiri anlamı taşıyan Aydınlanma, bu dönemdeki düşünürlerin bütünüyle bu hareketin getirilerini özümsemeleri ve kutsal olana karşı olmaları ile sekülerleşme göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Din ve din adamları da dâhil olmak üzere toplumsal anlamda değer taşıyan bütün kurumlar bu aydın topluluğun etkilerine maruz kalmıştır. Yanlış olduğu düşünülen siyasi yönetimler dahi bu müdahalelere maruz kalıyordu. Bütün coğrafyalarda benzer etki görülmesi de Fransız İhtilali örneğinde olduğu gibi etkisinin güçlü bir şekilde tüm dünyada hissedildiği tepkiler de yok değildir. Bütün toplumsal değerlerin kutsallıktan arındırılarak aydın bir toplum olunabileceği düşüncesine sahip olan düşünürler doğal olarak sekülerleşme tezini de destekler nitelikte hareketler sergilemişlerdir.

5.7.9. Toplumlaşma

Sekülerleşmenin önemli bir göstergesi olarak toplumlaşmadan (societalization) bahsetmesi Bryan Wilson'un Weber'den ilham aldığı açık bir delildir. Kişisel bağlılık sadakat ve güven bağları, görece kısıtlanmış rollere göre işlev gören insanlar arasındaki dolaylı ilişkiler ve sınırlı iletişim ile yer değiştirmiştir. Kişisel bağlar yerini soyut uzman sistemlere bırakmıştır. Bu gelişme kendi içerisinde sekülerleştirme etkisini barındırmaktadır, çünkü din geleneksel olarak insanlar arasında sadakat bağları ve küçük cemiyetlere dayanmaktadır (Wilson, 1982). Dinin içeriği bu toplumlaşmadan da etkilenir. Bu kadar az kişisel bağlarla bir toplum içerisinde cismani Tanrı inancını korumak ve sürdürmek zorlaştığından din özel bir mesele hâline gelir. Dünya görüşleri ve ahlakî esaslar olarak dinî geçerlilik ve dinî ilgi için alan, özel sektör ve eğlence tercihleriyle sınırlıdır ve politika, hükümet ve dinin birbirinden bağımsız kalması gerekliliği yaygın bir inanç hâline gelir. Din aynı zamanda bireyin inançlarının özel bir mesele olarak kalması gerekliliği konusunda da ısrarcı davranır ve bireysel dindarlığı etkilemek adına diğer bireylerden, gruplardan ya da sosyal kurumlardan gelen herhangi bir teşebbüs kişinin özel yaşamına müdahale olarak alınır (Wilson, 1976b: 86).

Wilson'a göre modern dünyanın neredeyse her yerinde küçük ölçekli toplumlar güçlerini büyük ölçekli organizasyonlara kaptırmışlardır. Çoğu zaman yerel cemiyetin yaşamı ile meşgul olan din, o toplumun aşınması ile muzdarip olur ve ulusal televizyon, spor, politika ve diğer toplu eğlence formları ile rekabet/mücadele edemez. Bu durumu 'societalization' – toplumlaşma olarak adlandırmakta ve bunun önemli bir sosyal eğilim oluşturacağını iddia etmektedir. Topluluk ilişkileri güven, sadakat, bağlılık, büyüklere saygı gerektirir. Bireyler uzmanlaşmış rollerden, sergilenen performanstan daha fazla önem taşımaktadır. Toplum ise kişiler üstü rol ilişkilerine, becerilerin düzenlenmesine dayanır. Oysa toplulukta, bireyin görevleri doğaüstü kaynaklardan elde edilen ahlak kavramları ile sağlama alınır (Wilson, 1982: 154-6).

Belirli bir bölgede ekonomi, politika, şiddet olayları ve sivil toplumun ahenk içinde olduğu tam gelişmiş toplumlara çok nadir rastlanır. Cinsiyet, sınıf ve etnisite sosyal sistemleri aynı bölgede basit bir şekilde birbirleriyle uyum içinde bulunmazlar. Genellikle farklı, geçici ve ruhani etki alanları vardır. Bu bağlamda 'societalization'

toplumlaşma kavramını ‘toplum’a doğru olan bir hareketin süreci olarak ifade edebiliriz. Bitmiş bir durumdan ziyade bir değişim sürecine atıfta bulunan bu kavram, sosyal ve politik düzenlemelerin uyumlu ve birleştirici bir düzenine doğru olan hareketi yakalamak için özlü bir şekilde Weber tarafından ortaya atılır fakat Wilson tarafından geliştirilerek sekülerleşme paradigmasının önemli göstergelerinden birisi hâline getirilir. ‘Bürokrasi, rasyonel bir biçimde düzenlenen “toplumsal aksiyon” a “topluluk aksiyon” unu aktarma aracıdır. Bu nedenle, iktidar ilişkilerini “toplumlaştırma” aracı olarak bürokrasi, birinci dereceden bir güç aracı olmuştur ve hâlâ da öyledir (Weber, 2014: 195). Fakat Weber bu kavramı daha öteye götürmek için çok fazla katkı sağlamamıştır. Bob Jessop ‘burjuva toplumlaşması’ olarak adlandırdığı birikim prensibine dayalı kapitalizmin gelişimini gözler önüne sermek için toplumlaşma kavramını kullanır (Smith, 2000: 158-9). Farklı biçimlerde pazar gelişimini, ekonomi ile ilgisi olmayan alanlarda ekonomi mantığının uygulanmasını, kapitalist ekonominin ekolojik baskınlığını ve ekonomi hakimiyetini (belki meşruiyete ya da dine karşı olarak) kullanır ve her durumda bütün muhalifleri ve karşı koymaları bertaraf eder (Walby, 2009: 70).

Burada toplumlaşma kavramı ekonomi, politika, şiddet ve sivil toplum alanlarının uyumluluğuna doğru yönelen bir eğilimi yakalamak için fakat bu hareketin herhangi bir belirli zamanda tamamlanacağı beklentisi olmaksızın kullanılır. Bu alanların verilen bir bölgede tam bir uyum içinde olması ‘toplum’ olarak adlandırılabilir. Fakat böyle bir topluma ulaşmak oldukça zordur. Her zaman bir toplumlaşma süreci vardır, başka bir deyişle, zamanla bir toplumun oluşumuna doğru nadiren tamamlanan bir hareket söz konusudur, çünkü genellikle böyle bir uyumun başarısı için rakip dayanaklar vardır. Birçok ülke birden fazla toplumlaşma projesini bünyesinde barındırır. Birkaç farklı şekilde olabilir, örneğin; ulus-devlet olacak bir ulus, Avrupa Birliği gibi baş gösteren bir egemenlik. ‘Batılılaşma, neo-liberalleşme, sosyal demokrasi, özel bir din. Her proje diğer alanların hizaya getirilebileceği bir odak noktası sağlar. Örneğin bir ulus kendisi için kendi değerleri pratikleri doğrultusunda ekonomik ve sivil toplumsal sistemlerin uyuşması adına politik şartları güvence altına alacak bir devlet oluşturma arayışına girebilir. Devletlerden çok daha fazla ulusların olmasından dolayı, birçok ulusun bu toplumlaşma gündemini asla tamamlayamayacak olması çok açıktır.

Sekülerleşme sosyal organizasyonun bizzat topluluk temelli olandan toplum temelli olan sisteme dönüştüğü süreç ile ilişkili olarak görülür. Burada geçen toplum kelimesi (society) hem sosyologlar hem de laik insanlar tarafından, daimi, sınırlandırılmış ve dâhili olarak düzenlenmiş, sayı olarak 200 olabileceği gibi 200 milyon da olabilecek insan topluluğu olarak aynı anlamda kullanılır. Burada Wilson, yerel toplum ile kişiler üstü toplumu, yani cemaat-cemiyet dikotomisini kendi tabiriyle “societalization” olarak tez hâline getirmiştir. Topluluğu, klanlar ya da köyler ile temsil edilebilecek, devamlılık gösteren, yüz yüze gruplar olarak ifade ederken toplum olarak anlamlandırdığımız “societal”⁸ kelimesini de geniş, kapsamlı, kişiler üstü ve politik olarak düzenlenmiş ulus devletler olarak tanımlamaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde, özellikle Batı tarihinde, yerel toplulukların daha geniş ilişkiler-akrabalıklar sistemiyle birleştiğini ve bu birleşmenin bütünsel insanlar (total persons)⁹ arasındaki anlaşmalarla değil toplumdaki rolleri ile sağlandığını ifade etmiştir. Başlangıçta, toplum sistemi (societal system), yerel toplumu ara sıra ve sınırlı bir biçimde etkileyen belirsiz politik bir gücün uzantısından başka bir şey olmuş olamaz.

⁸ Bryan Wilson (1982: 154).

⁹ Yaşamını toplum içerisinde sürdüren hem sosyal hem de ekonomik insan

Daha sonra bu güç toplumun her alanını etkileyen (eğitim, siyaset, ekonomi, yargı, boş zaman) yaygın bir dönüşüme uğramış ve yerel el sanatları, ürünler, diller ve gelenekler zamanımızda gittikçe önemini yitirir bir duruma düşmüştür. Bireylerin ve toplulukların karşılıklı bağımlılıklarının daha karmaşık ilişkilerden oluştuğu ve rol performanslarının rasyonel olarak açık bir şekilde ifade edildiği süreç toplumsallaşma (societalization) olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte insan yaşamı yerel olarak değil toplum olarak organize edilir. Bu toplumsallaşma sürecinin beraberinde sekülerleşme süreci başlar (1982: 154).

Toplumsallaşma, “yaşamın yoğun bir şekilde, bölgesel olarak değil toplumsal olarak bir ağ gibi sarıldığı ve organize hâle geldiği durum için Wilson’ın kullandığı bir terimdir” (1982: 154). Sosyal farklılaşma ve bireycilik küçük ölçekli topluluklara alttan gelen saldırılar olarak görülürse, toplumsallaşma da üstten gelen bir saldırdır. Birbirine kenetlenmiş, entegre olmuş topluluklar kademe kademe büyük ölçekli sanayi ve ticari kuruluşlara, büyük çapta tüzel bürokrasiler aracılığıyla düzenlenmiş modern devletlere ve şehirlere karşı güç ve varlık kaybettiler. Bu Toennies (1957) tarafından tasvir edilen klasik topluluktan topluma geçiş olarak adlandırılır. Durkheim’ı takiben, Wilson dinin gücünü halktan/topluluktan aldığını ifade eder. Topluluktan ziyade toplum bireyin yaşamının merkezi oldukça, din de erozyona uğrar ve aşınır.

5.8. Toplumsal Kurumlarla Sekülerleşme ve Din

Geleneksel dinin toplumun her kesiminde etkin bir güç olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de toplumsal kurumlar üzerindeki etkisi ve gücü modernleşme süreci yaşanmaya başlayana kadar kendini hissettirmiştir. Din, mevcut fonksiyonlarından bazılarını kaybetmiştir, fakat düşünüldüğü gibi din son bulmamıştır, varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bundan dolayı dinin çöküşünden değil, yer değiştirmesinden (Berger, 2014a: 22) ya da dönüşümünden (Stark ve Bainbridge, 1996: 279) bahsetmek gerekmektedir. Kilisenin ve devletin birbirinden ayrılması farklılığın sonuçlarından birisidir. Sekülerleşmenin anlaşılmasını kolaylaştıracak başka bir sonucu ise topluluk ve dünya görüşü arasındaki kırılmadır. Bu, sekülerleşme ile devletin din baskısı arasındaki önemli bir farktır. Özellikle Hıristiyan dünyasında yaşam boyunca uygulanması gereken her türlü olayın mutlaka Kilise ile bir bağlantısı vardı. Doğum, ölüm, evlilik gibi bireyin hayatında dönüm noktası olabilecek her türlü olay mutlaka kiliselerde düzenlenen törenlerle dinî anlam yüklenirdi (Bruce, 2002b: 17). Dinin yüklendiği bu fonksiyonların birçoğu seküler yapılara geçmiş ve sekülerleşmeyi görünür kılmıştır.

Tschannen (1991) sekülerleşme teorisinin özü olarak farklılaşmaya dikkat çekmektedir. Analizine göre, farklılaşma bütün sekülerleşme teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Farklılaşma toplumun birçok boyutu üzerine dinin sosyal önemini kaybetmesine neden olur. Söz gelimi eğitim sistemi üzerine olan etkisi artık eskiden olduğu kadar çok değildir. Modern toplumun gelişimi toplumsal kurumların farklılaşması ile karakterize olmuştur. Modernleşme sürecinde, “uzmanlaşmış kurumlar, tek bir kurum tarafından yürütülen ya da tek bir kuruma yüklenilen belirli fonksiyonları ya da özellikleri ele almak için ortaya çıkarlar ya da vücut bulurlar” (Wallis & Bruce, 1992:4). Son derece farklılaşmış bir toplumda, normlar, değerler ve dinî alan pratikleri, iş, politika, eğitim ve boş zaman gibi diğer alanlar üzerinde sadece dolaylı bir etkiye sahiptir (Wilson, 1976b). Bu nedenledir ki farklılaşma, dinî otorite kapsamındaki zayıflamaya yol açan etken olarak gösterilebilir, özellikle dinî kurumların diğer kurumsal alanlar üzerindeki etkisi neredeyse yoktur ya da sınırlıdır. Bryan Wilson,

modern İngiltere’de (Britanya) rahipler sınıfında görülen rakamsal düşüşün dinin sosyal öneminin azalmasıyla bağlantılı/ilişkili olduğunu ileri sürer (1992: 198).

Geleneksel toplum tiplerinde dinin sadece insanlar üzerinde değil hayatın her alanında son derece etkin ve etkili olduğu bilinmektedir. Modern toplumda ise kaçınılmaz değişimlerle gelen yenilikler sonucu kutsal kabul edilen ile kutsal-dışı görülen arasında bir ayrımın gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kirman, 2005). Toplumsal yapıda görülen bu değişiklik geleneksel toplumlarda üst noktada olan dinin etkisinin, kendisinde bulundurduğu işlevlerin başka kurumlar tarafından üstlenilmesi sonucu azalmaya başladığının bir göstergesi olarak kabul görmüştür. Sekülerleşme olarak da adlandırılan bu süreçte, dinin form değiştirerek bireysel tercih konusu hâline gelmesi söz konusudur. Şu hâlde sekülerleşme sürecinde dinin fonksiyonlarında meydana gelen daralma veya genişlemeyi en açık şekliyle siyaset, ekonomi, eğitim din ve aile gibi çok çeşitli toplumsal kurumlarda gözlemlemek mümkündür.

Bilimin sekülerleşme üzerine olan etkisini ortaya koyduktan sonra Wilson, bu konuda bilim ile yarışacak olan olgunun teknoloji olduğunu belirtmiştir. Genel anlamda uygulanabilir olma özelliği taşıyan dinin karşısına bilimi de yanına alan teknolojik gelişmeler çok güçlü bir şekilde çıkar. Kutsal olduğu düşünülen birçok olgu dinî yönleriyle toplumsal alanın her köşesinde geçerliliğini ve etkinliğini sürdürürken bilimsel-teknolojik gelişmeler bu gücün etkinliğini azaltmaya başlamıştır. Özellikle hastalıkların iyi edilmesi, ürün kalitesinin artırılması, sosyal beklentilerin karşılanması, kaza-bela gibi kötü olaylardan kaçınılması gibi olaylarda başvuru merci konumunda olan dinin ya da kutsal olguların gücü ve etkinliği Wilson’a göre, teknolojik gelişmeler sonucunda azalmıştır. İnsanların dine müracaat ettiği olayları azaltan teknolojinin sekülerleşmeye neden olduğu Wilson tarafından ileri sürülmüştür. Bilimsel bilgi birikimi insanlara bir zamanlar gizemlerle dolu olan alanlarla ilgili bilgi verdikçe ve bu alanlar üzerinde uzmanlaşmalarına imkân tanıdıkça, dinî olana müracaat için fırsat ve ihtiyaç kademeli olarak azalmıştır. Buna mükemmel bir örnek İngiltere Kilisesinin 1348–49 yıllarındaki ‘Kara Ölüm’ ile 1980’li yılların sözde ‘gay hastalığı’ denilen HIV/AIDS virüsü için vermiş olduğu çelişkili cevapta görülebilir. İlkinde, Kilise, haftalarca oruç ve dua çağrısında bulunurken ikincisinde, bilimsel tıbbi araştırmalara daha fazla yatırım çağrısında bulunmuştur (Wilson, 2000: 134).

Arz-yönlü teorisyenler toplumdaki dinî talebin görece durağan/istikrarlı olduğunu ve dinî değişimin büyük ölçüde arz-yönlü değişimler tarafından idare edildiğini ortaya koydular (Stark ve Finke, 2000). Bununla beraber, dinî talebin durağanlığı sadece varsayılan olarak kaldı, ispat edilmedi. Ekonomik yaklaşım modelini uygulayan bazı akademisyenler, dinî pazar yapılarında meydana gelen değişimleri iyi bir şekilde anlamak için “hem arz hem de talep etmenlerini göz önüne almak” gerekliliğini ortaya koymuşlardır (Sherkat ve Wilson, 1995).

5.8.1. Din

Wilson’a göre modern toplumlarda din; önemi azalan, görece güçsüz, tam da farkında olmadan ve huzursuz bir şekilde mahkûm oldukları ruhsuz sosyal sistemin ara yerlerinde bulunan insanoğluna teselli sağlayan bir olgu olarak kalacaktır (1976b: 276). Din, kaynaklarını ve gücünü yerel görece değişmez grup ilişkilerinden oluşan toplumdan alır. Bireyler ve toplumlar için işlevini sürdüren din en kötü ihtimalle müşteri için, en iyi ihtimalle taraftarı için işlevlerini yerine getirir (1982: 155). Bunun yanı sıra Wilson dini kurumsal açıdan incelemeye alan sosyologlardan birisidir. Bryan Wilson gibi “Din, sosyal bir kurumdur.” yaklaşımıyla kurumsal anlamda

değerlendirmede bulunanlar mabetlere devam veya dinî kurumlara katılım gibi tamamıyla sosyal aktiviteleri dikkate alarak modernite ile birlikte dinin zayıfladığını iddia etmektedirler.

Avrupa’da bilim, sanat, felsefe, sağlık ve eğitimde baskın bir güç ve ifade aracı olan din, modernleşme ile birlikte, kırsalın şehre göçüşü, feodal kültüre sahip dışa kapalı küçük toplulukların farklı yaşamları içine alan toplumlara dönüşmesi, bireyciliğin yükselmesi, daha demokratik ve eşitlikçi bir yapının yaygınlaşması ve toplumsal kurumların rasyonelleşmesi ile toplumsal alanda güç kaybetti. Bu dönüşüm, yani modernleşmenin din için sorunlu alanlar yaratması, dinî kurumların, dinî düşünüş şeklinin ve dinî pratiklerin toplum üzerindeki gücünü azaltarak, dini tüketim toplumunda bir başka tüketilecek eşyaya, rahatlıkla değiştirilebilecek bir metaya dönüştürdü (Wilson, 1979: 277).

Wilson (1982) bazı araştırmacıların ilk toplumların dinden yoksun olduklarını ifade eden tezlerine karşı çıkmaktadır. İlk insanın doğaüstüne olan inancının yoğun olduğunu ve bunun her zaman ve her yerde mümkün olduğunu savunmuştur. Sekülerleşme tezini bu görüş üzerine oturtan Wilson toplumların eskiden daha dindar olduklarını ve her geçen gün dinden uzaklaştıklarını başka bir deyişle dinin sosyal öneminin günbegün azaldığını ifade etmektedir.

Wilson din ve toplum arasındaki ilişkiye farklı bir boyut kazandırmıştır. Durkheim’a göre din, toplumsal kimliği oluşturmada ve devamını sağlamada, inanç ile olan ilişkisinden daha çok ilgilidir. Ona göre din ve toplum ayrılmaz. Din, toplumun şeklini aldığı, bağlarını güçlendirdiği, duygusal bağların yenilendiği, sınırların belirlendiği ve kendini var ettiği bir yerdir. Son zamanlarda marjinallikle eleştirilen bu tanıma Wilson farklı bir açıdan yaklaşarak, bunun mevcut bir din tanımı olması bakımından değil, modernleşme sürecinde geçmişte neyin kaybedildiğini göstermesi açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. Geçmişle günümüzü kıyaslayarak modernleşmenin toplum üzerindeki etkisini ölçme imkânı vermesi bakımından bu tanımın gerekliliğini vurgulamıştır. O, birlik ve beraberlik bağlarının bozulması dinin gerilemesinin açıklık kazanmasına katkı sağlayacağını dile getirmiştir. Genel kanı olarak, toplumlar modernleştikçe, toplumsallaşma ve farklılaşma gibi etkenler/güçler yerel toplumsal bağları aşındırır ve süreç boyunca kilise-din kaderini belirler (Brown ve Snape, 2010: 40).

Büyük ölçekli sosyal sistemler içerisinde, dinî eğilimleri ortaya koyan dinî kurumlar, dinî alt-kültürler ve insanlar bulunacaktır. Wilson’a göre bunların tamamı geçmişten miras kalan olgulardır; tamamının sosyal organizasyonun “toplum-öncesi” evrelerinde kökenleri vardır. İçinde bulunduğumuz modern ulus devletler olarak adlandırılan toplumların da kökenleri geçmişe dayanmakta fakat geçirdiği evrimler sonucunda bu hâlini almaktadır. Söz konusu eski dönemlerde din önemli bir rol oynamaktayken sekülerleşme etkisi ile bu gücünden mahrum kalmaya başlamıştır.

5.8.2. Din ve Bilim İlişkisi

Bilimsel gelişmeler ve toplumsal aydınlanma sonucu bireylerin rasyonelitesinde artış görülmeye başlanmıştır. Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler de buna eklenince özellikle Avrupa’da bilim ve din arasında kaçınılmaz bir mücadele patlak vermiştir. Bilim adamlarının dine karşı vermiş oldukları savaşa karşı din adamları da kayıtsız kalmamışlardır. Fakat sayısız buluş ve bu buluşların sunulduğu birçok eserde artık dinin gücünün, etkinliğinin ve prestijinin azaldığı vurgulanmış bilim ile dinin bir arada olamayacağı, bilimsel düşüncenin doğaüstü ile uyuşmasının imkânsız olduğu

sürekli gözler önüne serilmiştir. Bununla birlikte asıl anlamıyla sekülerleşme teorisinin dini bilimden, bilimi de dinden uzaklaştırma gibi bir çabasının olmadığını birçok din sosyoloğu kabul etmiştir. Bryan Wilson ise birinin diğerini tehdit etmediğini, fakat bilimsel gelişmelerin sekülerleşme sürecini desteklediğini ifade etmiştir. Hayatın hızlı bir şekilde değişmesine yol açan teknolojik gelişmeler mutlak güce ya da herhangi bir kutsala duyulan ihtiyacı azaltmış ve bu olgulara ayrılan zamanı kısaltmıştır (1966: 64).

Bryan Wilson (1982: 87) modern bilimin sekülerleştirici bir etkisinin olduğunu vurgular. Uzunca bir süreç boyunca, ateist yorumların dinî yorumları yerinden ettiğini belirten Wilson bu durumun itirazları da beraberinde getirdiğini dile getirmiştir. Din genellikle bilimin dışındaki konularla ilgilenir. Bir insan öldüğü zaman vücuda ne olacağını kapsamlı biyolojik açıklaması bizim ölüm gerçeğini zorunlu olarak kabul ettiğimiz anlamına gelmez. Dahası yüzyıllar boyunca din ve bilimi ahenkleştirmek için çok sayıda teşebbüs olmuştur. Yine de bilimsel açıklamaların dinin uygulama alanlarını kısıtladığını göz ardı etmek zordur. Wilson (1982: 149) bireyler için, sekülerleşmenin “[bireylerin] bilim(sel) ötesi faaliyetlere ayırdıkları zamanlarının, enerjilerinin ve kaynaklarının miktar olarak azalması” ile sonuçlanacağını ve “bilimsel, rasyonel ve araçsal yönelim ile özellikle dinî bilinçliliğin kademeli yer değişimine” yol açacağını açıklamıştır. Bireyin ötesinde, Wilson sekülerleşmeyi “dinî kurumların bozulması” ve “dinin bir zamanlar bünyesinde barındırdığı dinî fonksiyonlarını seküler kurumlara devretmesi” olarak tanımlamaktadır (Dillon, 2003: 97).

Sekülerleşme teorisine göre bilimsel gelişmelerin sekülerleşmeye neden olmasının başlıca iki sebebi vardır. Birinci sebep, bilimsel gelişmeler ışığında artan rasyonel bilinç düzeyidir. İkinci sebep ise bilimsel gelişmeler nedeni ile ortaya çıkan yeni teknolojinin hayatın parçası olması ile beraber yaratıcıya ve dine ihtiyaç duyulan konuların ya hayattan tamamen uzaklaşması ya da tekrarlanma sıklıklarının azalmasıdır (Wilson, 1966: 28). Fakat yine de Wilson sekülerleşme teorisini anlatırken bilim ve dinin bir arada var olabileceğini, ikisinin karşılaşmasının birinin diğerine, özellikle de bilimin dine zarar vereceği anlamına gelmeyeceğini, farklı ve alternatif yönelimler olarak varlıklarını birlikte sürdüreceklerini açıkça ifade eder (1966: 43).

İnsanlık tarihi ile yaşıt olan dinin, bilim ile ilişkisi bu anlamda gelişmelerin yaşanmaya başladığı 16. yüzyıla rastlamaktadır. Dinin ve din adamlarının ağırlığının hissedildiği o dönemlerde bilim adamlarına karşı olumsuz tutum söz konusuydu. Pozitif bilimin zamanla bu boyunduruktan kurtulup eşit belki de daha baskın bir konuma geçmesiyle tutumlar değişti. İlk zamanlarda tam tersi bir durumdan bahsetmek mümkünken, başka bir ifadeyle bilimin ve bilimle uğraşanların dine karşı soğuk oldukları, mevcut yaşantımızda dinin yerinin olmadığı düşünceleri hâkimken, modernleşme ile birlikte bilimin önemi artmış ama iddia edildiği gibi din tamamen ortadan kalkmamış aksine önemini korumuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda, yanlış anlaşılan ve yorumlanan “dinî gerçek” ve “bilimsel gerçek” çatışmak yerine birbirlerinin varlığını kabullenip aralarında uzlaşmaya vardıklarına inanılmaktadır. Sekülerleşme tezinin, din-bilim çatışmasından kaynaklı bir olgu olduğunun ileri sürülmesine rağmen, Stark, böyle bir çatışmanın yaşanmadığını, doğa bilimlerinde adından söz ettiren bilim adamlarının dine karşı olmayıp aksine dinî yönlerini her daim muhafaza ettiklerini ifade etmektedir.

Teknolojinin, insanların dine başvurdukları durumların azalmasına yol açtığından dolayı Wilson tarafından sekülerleştirici bir etkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Değişimi bir zıtlık/karşıtlık olarak görmektense, bir “tali yol” olarak görmemiz gerekliliği Wilson tarafından vurgulanmıştır. Bilimsel bilginin günbegün artması insanlara bir zamanlar gizem dolu olan alanlarla ilgili bilgi sahibi olma şansı

tanımıştır. Dine başvurma ihtiyacı ve gerekliliği her geçen gün azalmıştır. Fakat şunu unutmamak gerekir ki bilim ve teknoloji insanların ateist olmasına yol açmaz; sadece insanların dine karşı olan ilgilerinin sıklığını, sürekliliğini ve ciddiyetini azaltır (Bruce, 2002a: 20). Bilim ve teknoloji ateist insanların çoğalmasına katkı sağlamamaktadır. Sadece insanların dine yönelme sıklığını ve ciddiyetini azaltır. Bilim ve teknoloji insanların sorunlarına bütünüyle çözümler sunamamaktadır. Bu nedenle dine ihtiyaç duyulmaktadır (Stark ve Bainbridge, 1996). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler kutsal bir varlığa inanmanın ve ihtiyaç duymanın önüne geçememiştir. İnsanlar bir yaratıcının varlığını her zaman bilir ve hisseder fakat eskiyle kıyaslandığında bilimsel gelişmeler ve teknolojik olanaklar nedeniyle kutsal olguya ihtiyaç duyma sıklığı azalır. Küreselleşmenin etkisi ile bütün coğrafyalarda çok kısa bir süre içerisinde görülen gelişmeler fizik ötesi durumlara açıklama getiremediği için kutsal olana duyulan ihtiyaç varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

5.8.3. Siyaset

Çok boyutlu sosyal bir olgu olan din, toplumsal yönetimde hep ön planda olma özelliği görülen siyaset üzerinde büyük bir etkisi vardır. Din siyaset üzerinde ne kadar etkiliyse siyaset de din üzerinde o kadar, belki de daha çok etkilidir. Özellikle dinî kriterlerle yönetilen ülkelerde din kurumunun yönetimin her kademesinde yer aldığı görülmektedir. Daha seküler ülkelerde ise siyaset ile dinin – en azından görüldüğü kadarıyla – birbirlerinden daha bağımsız olduğu görülmektedir. Modernleşme henüz görülmeye başlamadan önce siyasi yapıya sahip toplumların neredeyse tamamının Tanrı olarak adlandırabileceğimiz mutlak bir varlıkla yakından ve etkili bir ilişkisi vardır. Modernleşme ile birlikte siyasi erkin gücünü ve etkinliğini aldığı mutlak varlık ile olan bağı kesilir. Batı coğrafyasında temeli görülen bu gelişmelerden dolayı özellikle Kiliseler önceki etkinliklerini borçlu oldukları siyasi yapılanmadan uzak durmak zorunda kalır. Evrensellik özelliğinden dolayı zamanla, etkisi az ya da çok, birçok coğrafyada bu bağın zayıfladığı ya da koptuğu görülmüştür ya da görülecektir. Başka bir deyişle, her yerde olan din ya da dinî olgular modernleşme ile birlikte siyasi yaşantı da dâhil olmak üzere toplumsal yaşantılarımızda etkinliğini yitirmektedir.

Din ile siyaset ilişkisinden kaynaklanan üç farklı sistem olduğu söylenmektedir. Din ile devlet işlerinin bütünüyle birbirinden bağımsız olduğu ve birinin diğerinin işine müdahale edemediği laik olarak nitelendirilen devletlerin sistemi, devlet esaslarının ve yönetiminin dinî kıstaslarla belirlendiği ve yasalarının tamamen dine dayandığı devletlerin sistemi ve dinin, devlete bağlı olduğu ve devlet içinde örgütlendiği devlete bağlı din sistemi dünyada görülen yönetim sistemlerindedir.

Bazı gelişmelerin bireyi suça ve anti sosyal davranışlara yönelttiği ve bu durumun her geçen gün artarak devam ettiği Wilson tarafından ifade edilmektedir. Artan suç oranı ve davranış bozuklukları toplumsal ve kamusal yaşamı kötü bir hâle getireceğinden siyasi anlamda baskıcı yönetimlerde ya da yönetimlerin baskıcı uygulamaları işler hâle getirmelerinde artış görülmesi kaçınılmazdır. Modern hükümetler, hatta modern liberal devletler bile, bilgi depolama (fişleme), halka açık yerlerin izlenmesi, suçluların elektronik bir biçimde gözaltında bulundurulması, ‘three-strikes’ yasası (iki kere suç işledikten sonra üçüncü suçunda suçluya yargının ağır cezalar verebilmesini sağlayan yasa), göçmenlere vize işlemlerinin yeniden gündeme gelmesi ve vergilendirilmesi, zorunlu askerlik programları, devlet yönetiminin sıfır tolerans uygulaması ve bunun gibi araçları tasarlar ya da oluşturur (Wilson, 2000: 46).

Rasyonel ilkeler/kurallar sadece ekonomi sistemini ve bunun aracılığıyla kültürel alanı değil, aynı zamanda güçlü bir şekilde sosyal yaşamın siyasi yapısını da etkiler. Gerçekte, politik eğilim sosyal yaşamın birçok bölümünün ileri düzeyde zorunlu ve yenilikçi rasyonelleşmesinde ekonomik eğilimi takip eder (Wilson, 1982: 157). Yönetimi elinde bulunduranlar ile yönetimi ele geçirme mücadelesi içinde olanlar eğer bu süreç içerisinde dini emellerine alet etmeye çalışıyorlarsa din-devlet ilişkisi büyük önem taşır duruma gelir. Tekel altına alınmak istenen din toplumsal düşünce üzerinde büyük baskı üretmeye başlar. Bu noktada Türkiye’de de ilke olarak benimsenen laiklik din istismarının önüne geçmek için gerekli görülen bir olgudur.

Sekülerleşme ile ilgili savlar birbiriyle alâkalı gerçeklere dayanır. Bu savlar, seküler devlet örneğinde olduğu gibi dinî otoritelerin toplumumuzun yönetiminden sorumlu olanlar tarafından kabulüne ya da reddine bağlıdır. Ayrıca, toplumun kaynaklarının dinî amaçlara ne ölçüde ayrıldığına da bağlı bir durumdur. Son olarak, toplum kurumlarının dinî mi yoksa seküler amaçlarla mı organize olduğuna bağlıdır. Bu dayanaklar Wilson’ın Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere modern dünyanın büyük bir kısmının sadece göreceli olarak sekülerleşmiş olduğunu değil aynı zamanda daha da sekülerleşeceğinin muhtemel olmasına yönelik tersi kesinlik kazanıncaya kadar geçerli olan iddialarıdır. Modernleşme süreci ile ilgili olan yapısal değişiklikler bu savların arkasında yatmaktadır.

5.8.4. Aile

Modern dünyada, toplumsal olarak organize olmuş sistemlerde, topluluklar artık sosyal organizasyonun kaynağı olmaya son verirler. Bizzat toplumsal sistemlerde din insan ilişkilerinin hâkimi olma konumunu kaybeder ve sosyal organizasyon için son başvurma merci değildir artık. Sosyal düzenlemeleri, ilişkileri, gelenek-göreneklere meşrulaştırma gücü yoktur. Bu bağlamda uzmanlaşmaya yönelen toplumsal güç, bazı kurumların etkilenmesine yol açmıştır. Teknik olma – uzmanlaşmadan en çok etkilenen kurumların başında aile gelmektedir. Temel görevi türlerin devamlılığını sağlamak ve gençleri yetiştirmek ve onlara göz kulak olmak olan aile kurumu bireyler üzerinde etkisini büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştır.

Wilson’ın önemli olgularından olan toplumlaşma, aile kurumu için farklı bir öneme sahiptir. Özellikle çekirdek aile olarak ifade edilen aile kurumunda kendi içerisinde alt bölümlere ayrılma çok da mümkün görünmemektedir. Her türlü eylemi dinî bir anlam ile birleştirmeye çalışan aile, gelir ve gider kalemlerinin helal olup olmadığı, helal gıdaların tüketilmesine dikkat edilip edilmediği, ebeveynler arasındaki cinselliğin dinî boyutlarını, dinî anlama sahip olan özel günlerin aile içerisinde kutlanıp kutlanmadığı, bireylerin dinî pratikleri ne ölçüde yerine getirdiği modernleşme ile birlikte sorgulamaya başlamıştır.

Wilson, din ile aile kurumu arasındaki ilişkiye de vurgu yapmıştır. Ailenin ilgili olduğu dinî prosedürler eskiden olduğu gibi hâlâ vardır. Örneğin; hastaların iyileşmesi için dua etme, yaşlılara saygıyı teşvik etme, bir yakının ölümünü sabır ile karşılama, üstesinden gelmeye çalışma... Bunun yanı sıra dinin kullandığı kelimeler de aile ile yakından alâkalıdır. Örneğin baba, ana, kardeş... Bu kelimelere hemen hemen bütün kutsal kitaplarda rastlamak mümkündür. Ne zamanki bireyler yerellikten, yerel olmaktan uzaklaşır, o zaman sekülerleşme belirtileri görülmeye başlar (Wilson, 1982: 159).

Modernleşmenin aile kurumunda meydana getirdiği en önemli değişim geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçilmesidir. Toplumsal değerlerin nesilden nesile

aktarılmasının daha kolay olduğu ve değerlerin daha iyi muhafaza edilip aktarıldığı geniş aile yapılarının küçülmesi toplumsal yapının değersizleşmesine ve toplumsal değerlerin önem kaybetmesine olanak tanımıştır. Bununla birlikte görevi çocuklara bakmak ve ev işlerini idare etmek olan kadının işgücü hâline gelmesi toplumsal aile yapısının gelenekselliğini bozmuştur. Ataerkil bir aile yapısından – genel anlamıyla – eşitlikçi bir yapıya geçiş büyük bir değişim olarak hem aile yapısını he de toplumsal yapıyı etkilemiştir.

5.8.5. Ekonomi

Ekonomik davranış insan varlığının temel esaslarından birisidir. Hemen her türlü oluşum gibi ekonomik davranış da toplumsaldır ve diğer kurumlarla bir arada bulunması nedeniyle karşılıklı ilişki içindedir. Bu çerçevede din ve ekonomi kurumlarının karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri, dinin her kurumla olduğu gibi ekonomi ile de yakın bir ilişkisi olduğu bir gerçektir.

Inglehart (1989), bireysel ve toplumsal zenginlik arttıkça dinî coşkunluğun azalacağına vurgu yapmıştır. Birçok din sosyoloğu bu görüşe katılır. İnsanlar yaşam standartları yükseldikçe, zenginliği arttıkça, daha çok konfor elde ettikçe dinî yaşamdan gittikçe uzaklaşır. Hatta zengin bir kişinin ‘Tanrı’nın Krallığına’ girmesinin devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zor olacağı deyişi de oldukça yaygındır. Bu dünyadaki hayata ne kadar yoğunlaşırsanız öteki dünyadaki yaşamdan o kadar uzaklaşırsınız (Bruce, 2002b: 25).

Toplumsal kurumlar, asıl fonksiyonları merkezileştirilebilir olma derecesine göre farklılık gösterirler. Bazı kurumlar çalışma dengelerini topluluk içerisinde bazıları da toplum içerisinde edinirler. Sosyal gelişmenin izlediği yol, kurum işleyişlerinin odak noktasının topluluktan topluma dönüştüğü süreç hâline gelmiştir. Kurumlar merkezileşmiş ve rasyonel ölçekte kurum içi hiyerarşik bir düzen geliştirmiştir. Bu durum en açık şekilde ekonomi kurumunda kendini göstermektedir. Kalite bakımından daha yüksek olan işler daha merkezi yerlerde görülür ve daha önemli ve daha az önemli işler arasında hiyerarşik bir düzen, görevlerin rasyonel dağılımı söz konusudur. Lokal olan zayıf, sınırlı ve ilkel olur anlayışı hâkimdir. Daha güçlü ve gelişmiş olana ulaşmak için mutlaka daha merkezi yerlere ulaşmak gerekliliği kaçınılmazdır.

Rasyonel bir biçimde oluşturulan ekonomi rasyonel bir biçimde oluşturulan toplum tarafından takip edilir ve bu da modern ulusların bilinçli amacı olur. Özgür ekonomiye sahip endüstriyel ülkelerin daha seküler oldukları istatistiki olarak gösterilebilir durumdadır (Norris ve Inglehart, 2003). Ekonomik olarak bağımsız olamayan bir toplumun bağımsız bir siyasi ve sosyal yapısının olması çok zor bir ihtimaldir.

Ekonomide kapitalizmin egemenliği... Kapitalizmin etiği öbür dünya üzerine kurulu olan, yaşadığımız dünyayı geçici gören geleneksel toplum yapısıyla uyuşmadığını ifade eden Weber (2006), burjuva ahlâkıyla geleneksel toplumdaki dinsel öğretilerin uyuşmayacağını, bir kapitalistin başarısının ticarete uygun rasyonel kararlara bağlı olduğunu, bu kararların da seküler dünyaya ait olduğunu belirtmektedir. Kapitalist sistem, doğaüstü ya da kutsal şeylerin sistemin işleyişini yönlendirmesine pek imkân vermemektedir. Kapitalizm insanlara serbest piyasa ekonomisindeki başarılarının ruhani güçlerle kurdukları ilişki sayesinde değil, doğru zamanda doğru yerde ticaret için doğru kararları almakla ilgili olduğunu göstermektedir.

5.9. Wilson ve Sekülerleşme Tezine Destek Verenler – Karşı Çıkanlar

Bryan Wilson'ın ve genel anlamda sekülerleşme tezine karşı bazen itirazlar olmaktadır. Sekülerleşme kavramının içinde saklı olan süreç, önceden toplumların seküler olmadığını ya da çok daha az seküler olduğunu başka bir deyişle önceki toplumların daha dindar olduklarını kabul eder. İtirazların bir kısmı bu yöndedir. Wilson kısmen bunu kabul eder. Eskiden insanların yürekte dindar olduklarını, en etkili dönemlerinde Avrupa'daki kiliselerin içten gelen sapkınlık ve dıştan gelen putperestlik ile mağdur edildiğini, eski toplumların doğaüstü ile daha yakından ilgilendiğini ileri sürmektedir. Fakat Wilson, sekülerleşmeyi Hıristiyanlıktan arınma olarak algılamamaktadır. O, eski dindarlığı Hıristiyanlık olarak almamaktadır. Ona göre Paganizm Hıristiyanlıktan daha dindar idi. Bu bağlamda çok önceden Max Weber'in değindiği gibi Hıristiyanlığın bizzat kendisi sekülerleştirici bir özelliğe sahiptir (1982: 150-51).

Bryan Wilson sekülerleşme tezi ile ilgili olarak ortaya atılan bazı sürüncemede kalmış itirazlara açıklık getirmeye çalışmıştır.

İlk olarak; bu teze karşı çıkanlar, eğer dinî anlamda bir gerileme, düşüş yaşıyorsa, bu, eskiden daha dinî bir dönemin yaşanmış olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Eğer sekülerleşme tezi uzun süren bir süreç olarak algılanıyor ise o zaman yeteri kadar geriye gidildiğinde daha coşkulu bir din, sosyal yaşamda varlığını sürdürmüş olmalı düşüncesi sadece Hıristiyanlık dini göz önünde bulundurularak ortaya atılmış bir savdır. Wilson'a göre; sekülerleşme tezi sadece Hıristiyanlık ile ilgili bir kavram değildir. Tek bir dine mahkûm değildir. Ayrıca Hıristiyanlaştırma karşısı bir olgu da değildir.

İkinci olarak; Wilson dinin birçok formu olabileceğini vurgulamaktadır. Büyüye, kehanete, cadılığa, astrolojiye, ruhiyatçılığa, falcılığa ve buna benzer birçok şeye inanmaya izin veren çok farklı dinlerin varlığından bahsetmektedir. Toplumun şu an olduğundan çok daha fazla eskiden bu tarz olgulara, doğaüstü güdülere maruz kaldığını dile getirmektedir. Bu tarz batıl inançların aynı anda birçok farklı yerde bulunmasının kabulü genel anlamda bir inanç çağının yokluğuna delil olarak ileri sürülür (ki bu da ancak böyle bir çağ yalnızca Hıristiyan bir terim olarak alındığında). Bu durumda doğaüstüne olan inancı genel olarak ele alırsak, sadece Hıristiyanlık dinine has bir olgu olmaktan ziyade, o hâlde 'Asla bir inanç çağı olmamıştır.' tartışması bütünüyle geçersiz kalır.

Üçüncü olarak; tartışmaya katılan bazı sosyologlar sekülerleşme tezinin bütünüyle kiliseye katılımın istatistiksel verilerine dayalı olduğunu dile getirmektedirler. Kiliseye katılım, kilise üyeliği, vaftiz töreni, evlilik, cenaze ve buna benzer dinî olayların rakamları sadece tezin bir bölümü ile ilgili bilgi verir ve bu istatistiksel veriler sekülerleşme tezini desteklemeye ya da bu teze karşı çıkmaya yetecek kadar delil ortaya koymaz. Bu konu ile ilgili olarak Karel Dobbelaere 'Bireysel olarak dinî katılım ve dinî değişim ile ilgili ölçümler sekülerleşme belirleyicileri olarak kesinlikle kullanılamaz' diyerek durumu özetler bir ifade kullanmıştır. Sekülerleşme basit bir şekilde sosyal davranış kalıplarıyla değil toplumun organize olma prensipleri ve işleyiş yöntemleriyle ilgilidir.

Dördüncü olarak; Avrupa'da özellikle İngiltere'de, birçok insan herhangi bir kiliseye bağlı olmadan inançlarını yaşamaktadır, aynı zamanda birçok insanın herhangi bir inancı olmadan bir kiliseye bağlı olma durumu da söz konusudur. Bunun yanı sıra mezhepsel farklılıklar da işin içine girdiğinde 'kiliseye gitme' istatistiğinin ne kadar geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Beşinci olarak; dünyanın birçok bölgesinde yeni dinî hareketler görülmeye başlamıştır. Bu oluşumların birçoğunun eklektik öğretilere sahip felsefi hareketler olduğu bilinmektedir. Bu yeni dinî hareketlerin bir kısmı cemaat eksenli bir kısmı ise tam tersi bir görünüm sergilemektedir. Cemaat tabanlı olan hareketler üyelerinden tam bir bağlılık beklerken diğer oluşum daha esnek bir tutum sergiler ve üyelerinin yaşamlarını tahakküm altına almaz. Aynı toplumda yaşayan bu iki farklı grup örneğinden dolayı Wilson bu tarz oluşumların kesinlikle sekülerleşme tezini geriye döndürecek ya da yavaşlatacak nitelikte oluşumlar olmadığını vurgulamaktadır.

Altıncı olarak; sekülerleşme toplumun modernleşmesinde görülen bir süreçtir. Dinî fundamentalizm ise sekülerleşmeye cevap olarak vücut bulmuştur. Terörizm olayları gibi özellikle dinî fundamentalistlerin gerçekleştirdiği olaylar dünyanın hemen her yerinde görülebilen olaylardır. Din adına gerçekleştirilen bu olaylar sekülerliğin tezahürü olarak karşımıza çıkmakta ve modern dünyanın yarattığı problemlere seküler araçlar kullanarak uygun olmayan çözümler sunmaktadır (Wilson, 1998: 55-59).

Bryan Wilson tezini bütünüyle resmi dine dayandırmaktadır. İstatistiksel verilere dayanarak ortaya koymaya çalıştığı sekülerleşme belirtilerini resmi din üzerinden değerlendirmeye almıştır. Bu sebeple, tezini eleştirenler özellikle bu konu üzerine gitmişler ve bununla ilgili yeni kavramların ve ifadelerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Bu durum için Edward Bailey (1983) “örtülü din” ifadesini kullanırken, Thomas Luckmann da “görünmeyen din” (2003) ifadesini literatüre dâhil etmiştir. Bununla ilgili bir diğer bahsedilmesi gereken olgu ise Davie (1994) tarafından sunulan “ait olmadan inanma” düşüncesidir. Davie’ye göre insanların büyük bir çoğunluğu resmi anlamda bir kiliseye bağlı olmadan dinî inancını devam ettirmektedir. Bu durumda da bu insanların dinden uzaklaştığı anlamına gelen ifadelerin kullanılmasının yanlışlığı geçerlilik kazanmıştır.

David Martin 1960’lı yıllarda sekülerleşme kavramının ideoloji gibi kullanıldığını, bu nedenle bu kavramın din-toplum ilişkisini açıklamak için sosyoloji literatüründe kullanılmaması gerektiğini savunmuştur. Sekülerleşme kavramının bu dünya görüşünün savunusunu yapıyor olmasından dolayı bu kaniya vardığını ifade etmektedir. Ancak Wilson (1979) sekülerleşmeyi, modernleşmeyle ortaya çıkan tüketim toplumunda dinin bir eşyaya indirgenmesi olarak tanımlamakta ve sekülerleşme kavramının ideolojik bir tarafı olmadığını vurgulamaktadır. Gündelik pratiklere yön veren bir düşünce şekli olarak dinin Avrupa ve ABD’deki etki gücündeki azalmayı anlatmak için kullanıldığını dile getirmiştir (Ertit, 2014: 34).

Sekülerleşmeyi modern dünyada dinin yok olması olarak gören oldukça saygın din sosyologlarından Peter Berger (1997) sekülerleşme ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Bence, benim ve diğer din sosyologlarının 1960’larda sekülerleşme ile ilgili ifade ettiklerimiz hata idi. Bizim temel argümanımız sekülerleşme ve modernleşmenin bir aradalığı üzerine kurulu idi. Yani, modernleştikçe sekülerleşileceğini düşünüyorduk. Açıkçası o zamanlar çok da kötü görünmüyordu iddia ettiğimiz şey zira kimi kanıtlar vardı. Ancak şu anda ifade etmeliyim ki iddia ettiğimiz şey yanlıştı. Dünyanın çok büyük bir bölümü an itibarıyla seküler değil. Hatta oldukça dindar. Buna Amerika Birleşik Devletleri dâhil. Bunun tek istisnası ise Batı Avrupa. O nedenle günümüzde sosyolojideki en ilginç sorulardan biri “İran’daki fundamentalizmi nasıl açıklarız?” değil, “Batı Avrupa’da yaşanan sekülerliği nasıl açıklarız?” olmalı”.

1960’larda yazdığı *The Secular City (Seküler Şehir)* adlı kitabı ile sekülerleşme teorisyenlerinden olan Harvey Cox tıpkı Peter Berger gibi sekülerleşme teorisinin çöktüğünü zira dünyanın her köşesinde dinî canlanma görüldüğünü iddia etmektedir.

Rodney Stark ve Laurence Iannaccone (1994) ise dinin gelecekte yavaş yavaş yok olacağına inanmaktadırlar. Fizik kanunlarından bağımsız olarak evreni etkiledikleri iddia edilen doğaüstü varlıklara ve güçlere olan inanç azalacak ve sadece ilginç bir tarihsel anı olarak hatırlanacaklar. Bilimsel bilgilerin evreni açıklama gücü arttıkça doğaüstü güçlere olan inanç tüm dünyada ölmeye mahkûm olacaktır. Onlara göre bu süreç sekülerleşmeyi anlatmaktadır.

Jeffrey K. Hadden ise sekülerleşme kavramının kutsalı tamamen toplumun dışına ittiğini iddia ediyor (1987). Ona göre Aydınlanma döneminden bu yana birçok entelektüel dinin yok olmasını arzulamakta, dinin ilkel insanlara ait bir kavram olduğunu kanıtlamaya çalışmakta ve modernleşme ile birlikte dinin tamamen yok olacağını düşünmektedirler. Günümüzde ise sekülerleşmenin değil de-sekülerleşmenin tartışma konusu edildiği vurgulanıyor.

Peter Berger'e göre din yabancılaşmaya karşı bir siper görevi görmektedir. Böyle bir işleve sahip bir kurumun toplumsal temelde öneminin azalmasının mümkün olmadığını düşündüğünden sekülerleşme tezinin geçerliliğinden bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir (Hamilton, 2002).

Modern dünyada dinin yok olacağı tahmini özellikle 19. yüzyılda yazan teorisyenler tarafından yapılmıştır. Tylor, Frazer, Marx ve daha sonra Freud, çağdaş toplumun düşünce şekline egemen olmaya başladığı zaman dinin yok olacağı beklentisi içindeydiler. Bazıları ise geleneksel anlamda yok olacağını düşündükleri dinin doğaüstü olmayan formlarda tekrar vücut bulacaklarını düşünmekteydiler. Örneğin Comte rasyonel ve bilimsel temellere dayanan, Durkheim ise Fransız Reform hareketinin değerlerinde ortaya çıkan ve dinin yerine getirdiği görevleri üstlendiğine inandıkları yeni inançlar ortaya attılar.

Çok daha fazla teorisyen bu tür düşüncelere karşı çıkarak dinin, değişime uğrasa da geçmişte olduğu gibi günümüzde de modern toplumun bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Bellah, sekülerleşmenin bilimsel bir doktrin değil dinî bir doktrin olduğunu dile getirmektedir. Din önemli sosyal fonksiyonları yerine getirdiğinden, bundan sonra da kültürel kaygılarımızın merkezinde yerini alacaktır. Bellah ile birlikte birçok sosyolog da özellikle yeni dinî hareketler örneğini vererek dinî canlanmanın olduğunu, sekülerleşme yerine desekülerleşmeden bahsedilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Davie, 1994; Glock ve Bellah, 1976; Greely, 1972; Hadden, 1987; Luckmann, 2003; Martin, 1965; Stark ve Bainbridge, 1996; Wuthnow, 1976).

Sekülerleşme tezini destekleyenler ya da karşı çıkanlar... Her iki tarafın birbirlerini ideolojik önyargı ile suçlamaları durumu söz konusudur. Sekülerleşme teorisini destekleyenlere genel anlamda din pek cazip gelmediği gibi desteklemeyenler için dinî bir eğilim olduğu da bir gerçektir (Hamilton, 2002: 186). Wilson (1982) dinin fonksiyonalist yaklaşımlı tanımlarını benimseyenlerin sekülerleşme tezine karşı çıktıklarını, özsel tanımları benimseyenlerin ise destekleme eğiliminde olduklarını belirtmiştir.

6. GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Sekülerleşme tartışmalarına Batı toplumlarının yaşadığı de-sekülerleşme aşamasında katılan Türk toplumunda sekülerleşmenin gerek kavram, gerek süreç ve gerekse olgu olarak daha kapsamlı ve tutarlı anlaşılmasına katkı amacıyla yapılan bu çalışmada sekülerleşme teorisinin Türkiye’de daha iyi bir şekilde ve eksiksiz anlaşılması amaçlanmıştır. Değişimlerin ve dönüşümlerin çok sancılı bir biçimde yaşandığı Türkiye’de toplumsal farklılıklardan kaynaklanan bazı zorlukların yanında teknolojik gelişmelere Batı Toplumlarına nazaran uzak kalınması Türk Toplumunu olumsuz etkilemiş, bu ve buna benzer süreçlerin tam anlamıyla idrak edilmeden kabullenilmesi söz konusu olmuştur. Türkiye’de son derece önemli olan din kurumu ile toplumun etkileşimi sonucu ortaya çıkan yeni durumlardan birisi de sekülerleşme olarak uzun süredir tartışılmaktadır. Bu çalışma ile bu kavramın daha anlaşılır bir hâl alması temenni edilmektedir.

“Sekülerleşme Tartışmaları ve Bryan Ronald Wilson” başlıklı bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan ‘Giriş’ kısmında tez konumuz olan sekülerleşme kavramının anlam karmaşasından kaynaklanan probleme değinerek, tezin amacına, tez için kullanılan yöntem ve tekniklere, çalışmayı kısıtlayan etkenlere ve varsayımlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, anlam karmaşasını ortadan kaldıracığı düşünülen sekülerleşme tezi ile ilgili önceki çalışmalara yer verilmiştir. Bu bölümde sekülerleşme paradigması ile birebir ilgili olan ve konuya katkı sağlayacağı düşünülen eserlere yer vermeye çalışılmıştır. Laiklik üzerine yoğunlaşılacak fakat sekülerleşmenin çok uzun yıllar tartışılmadığı Türkiye’de sekülerleşme tezi ile ilgili yeteri kadar çalışma olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Olan çalışmaların bir kısmı Batı kaynaklı eserlerin özeti gibi bir kısmı da anlam karmaşası yaşanan bu kavramı daha da anlaşılabilir hâle getirebilecek fikirlerle dolu olan eserlerdir. O nedenle bu bölümde belki sayıca az ama katkı anlamında çok şeyler sağlayacak olan eserlere yer vermeye çalışılmıştır.

Kavramsal ve kuramsal çerçevenin çizildiği üçüncü bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen bazı kavramların açıklamalarına değinilmiştir. Din, sekülerleşme, post-seküler, de-sekülerleşme ve toplum gibi kavramların açıklamaları yapılırken aynı zamanda bu kavramlarla ilgili fikir ve görüşlerini ortaya koyan sosyologların da düşünceleri değerlendirilmiştir. İkinci kısımda ise bu kavramların anlaşılmasından sonraki aşamada kuramsal çerçeve ile ilgili olan sekülerleşme teorileri ele alınmıştır. Bu bağlamda sekülerleşme paradigmaları olarak bilinen eski ve yeni paradigmalardan bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bryan R. Wilson’ın hayatı ve eserlerine değinilen dördüncü bölümden sonra, beşinci bölümde Wilson’ın sekülerleşme üzerine olan görüşlerine ve fikirlerine yer verilmiştir. Ayrıca sekülerleşme parametreleri olarak söylenen toplumsal değişim-dönüşüm, Aydınlanma, Sanayileşme, modernleşme gibi kavramlar hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, din ve toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiler üzerine yapmış olduğu yorumlarla modernleşmeye götüren gelişmeler üzerine düşünceleri de ele alınmıştır.

İngiliz sosyolog Bryan R. Wilson sekülerleşme teorisinin tartışıldığı her durumda akla gelen ilk isimlerden olmuştur. Din ve toplum ilişkileri ile yakından ilgilenen Wilson ayrıca yeni dinî hareketler konusunda da söz sahibi sosyologlar arasında yer almaktadır. Bu konularda sosyoloji literatürüne çok büyük katkılar

sağlayan Wilson'ın sekülerleşme ile ilgili ortaya attığı tezi ise birçok sosyolog tarafından desteklenirken birçok çalışmaya da esin kaynağı olmuştur.

Sekülerleşmenin dinsizlik ile eş anlamlı olduğu düşünülen bir toplumda Wilson'ın yardımıyla bu anlam yanlışlığını bir nebze olsun gidermeye çalışmak bu çalışmadaki en önemli amaçtır. Bu bağlamda modernleşmenin görüldüğü toplumlarda dinin toplumsal öneminde azalma görüleceği ve zamanla geçmişten kalan fonksiyonlarını başka kurumlara devredeceği görüşüne dayanan Wilson'ın tezinde yanlış anlaşılan en önemli nokta, dinin toplumdan tamamen yok olacağı üzerine kurulu ideolojik tezlerle karıştırılmasıdır. Wilson, ısrarla dine karşı olmadığını, toplumların devamlılığı için dinin gerekli bir olgu olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle de sekülerleşme ile ilgili olan bu çalışmada diğer sosyologlarla beraber Wilson'ın görüşlerine daha ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Köken olarak çok eskilere dayanan sekülerleşme teorisi, modernleşme ile paralellik göstermesi nedeniyle modern zamanlara gelindikçe daha bir tartışılır olmuştur. Özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar olan süreçte bu tartışmaların daha da yoğun bir hâl aldığı görülmüştür. Son zamanlarda dünya çapında meydana gelen din kaynaklı siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylardan dolayı da bu tartışmaların ve sonuç itibarıyla da yeni görüş ve fikirlerin ortaya çıkması olası görünmektedir.

Modernite, rasyonalite, Aydınlanma, kentleşme gibi kavramlarla yakından ilgili olan sekülerleşme tezi, özellikle bu gelişmelerin yaşanmaya başladığı döneme kadar hâkim görüş olma özelliğini muhafaza etmiş akabinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına tanık olmuştur. Klasik sekülerleşme tezine, anti tez(ler) üretilmeye başlanmıştır. En azından sekülerleşmenin dini, dinin de sekülerleşmeyi yok eder nitelikte bir doğaya sahip olmadıkları, birbirlerini etkiledikleri, dönüştürdüklerini savunan görüşler esaslı şekilde dillendirilmeye başlanmıştır. Zaten toplumsal ilişkilerde değişim faktörünün göz ardı edilmemesi gereken bir olgu olduğu asla unutulmamalıdır.

Din sosyolojisinin en merkezi problemlerinden birini oluşturan sekülerleşme, elbette ki olgusal bir durum olarak hayatımızın içindedir. Toplum üzerinde büyük etkiler bırakan ve dönüşümünü sağlayan değişme ve gelişmelerin din ile olan etkileşiminden ortaya çıktığı iddia edilen sekülerleşme tezi çalışmanın temel noktasını oluşturmaktadır. Tarihsel gelişimine çok fazla değinilmeyen tezin hakkında yapılan olumlu ya da olumsuz bütün yorumlara, görüşlere tarafsız bir şekilde yer vermeye çalışılmıştır. Özellikle incelemeye alınan ve tez hakkındaki görüşleri ile çalışmanın özünü oluşturan Bryan Wilson'ın fikirlerinin ve bu fikirlere yöneltilen eleştirilerin bu çalışmada yer almasıyla ilgili herhangi bir görüşün desteklendiği anlamına gelmemektedir.

Çalışmada din ve toplum ilişkileri ele alınmıştır. Etkileşim içinde bulunmaları sonucu yaşanan değişimler ve dönüşümler bu konu üzerinde farklı görüşlere sahip sosyologlar tarafından ortaya atılan düşüncelerle yansıtılmaya çalışılmıştır. Mevcut bütün fikir ve düşüncelere yer vermenin imkânsızlığı içinde Wilson başta olmak üzere konu ile doğrudan ilgili ve fikirleri ile farklılık yaratmayı başarmış sosyologlara yer vermeye çalışılmıştır.

Bir yanda toplumsal değişme ve gelişmeler sonucu dinin toplumsal önemi ve değerinin azaldığını, diğer yanda ise bu değişimlerin daha dindar bir toplum oluşmasına yol açtığını iddia eden sosyologlar... Bunlara ilaveten, bu tezler doğrultusunda gidişatı değiştiren farklı yorumlar... Yapısında görülen değişimlere rağmen dinin hâlâ toplumun bir parçası olduğu gerçeği inkâr edilemez. Her dönemde dine ihtiyaç duyan insanlar bu ihtiyaçlarını giderecek farklı olgulara yönelmiş olsalar da din olgusundan bütünüyle

vazgeçilmemiştir. Tarafsız bir şekilde bu yöndeki görüşlerine değinmeye çalışılan bu sosyologların değerli fikirleri ile din sosyolojisi alanına büyük katkılar yaptığı unutulmamalıdır. Daha geniş ve kapsamlı bir literatür sağlama yanında toplumsal değişimlerin analizini yapmada da farklı görüşleri ile büyük kolaylıklar sağlamışlardır.

Sonuç olarak, önemli din sosyologlarından olan Bryan R. Wilson sekülerleşme tezi ile ilgili bütün problemleri ortaya koyup çözümler üretmeye ve yapılan eleştirilere karşı makul açıklamalar yapmaya çalışmıştır. Sekülerleşme ya da modernleşme ile ilgili yapılan çalışmaların tamamında Wilson'ın yapmış olduğu sekülerleşme tanımı mutlaka kullanılmaktadır. Özellikle sekülerleşme tezinin evrenselliğini ortaya koyması ve bunun yanı sıra topluluktan toplumlaşmaya geçişin sekülerleşmeye yol açtığı görüşü literatürde oldukça önem taşımaktadır. Willson'ın önemi yadsınamaz fakat bu alanda tek değildir. Doğal olarak söz konusu bütün problemler de çözüme kavuşmuş değildir. Wilson'ın ele aldığı Batı toplumlarında ne tür toplumsal problemlerin yaşandığı, bu problemlere bireylerin nasıl tepkiler gösterdiği karşılaştırma yaparak doğruya gitme aşamasında kendi toplumumuzda da yararını görebileceğimiz durumlardır. Sekülerleşme tezinde de görüldüğü üzere Türkiye'de yapılan çalışmalar Batı ağırlıklı olmaktadır. Akademik anlamda çok da üretken bir toplum olmadığımız için mevcut teoriler üzerinden hareket etmemiz yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle yaşadığımız kültür bağlamında ortaya çıkmayan, Batı'nın sosyal, tarihsel, kültürel şartlarında oluşan teorilerin anlaşılması adına Wilson önem taşımaktadır. Toplumsal problemlere karşı çözüme götürecek tezler üretilmediği zaman, farklı kültürlerden devşirme teoriler üzerine çözümler inşa edilmeye çalışıldığı zaman toplumsal uzlaşma değil; içinden çıkılmaz bir duruma girilmesine katkı sağlanmış olunur. Sekülerleşme olgusunun Batı toplumlarında olgunlaşması ve buna karşılık uzun yıllar Türk toplumunda tartışılmaması, sekülerleşme tezinin Türkiye'de yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda sekülerleşme tezinin önemli isimlerinden biri olan Wilson ile ilgili yapılan bu çalışmanın, uzun bir değişim süreci tecrübe eden Türk toplumunda yaşanan din-toplum, din-devlet gibi tartışmalara katkı yapacağı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- ABERCROMBIE, N., HILL, S. ve TURNER, B. S., 1984. *The Penguin Dictionary of Sociology*, Penguin Books, 510s.
- BAILEY, E., 1983. "The Implicit Religion of Contemporary Society: An Orientation and Plea for its Study", *Religion*, Routledge, 13, (1), ss. 69-83.
- BELL, D., 1976. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Basic Books, 616s.
- _____, 1980. *The Winding Passage: Essays and Sociological Journeys, 1960-1980*, Abt Books, 370s.
- BELLAH, R. N., 1964. "Religious Evolution", *American Sociological Review*, 29, (3), ss. 358-374.
- BELLAH, R. N. vd., 1985. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, With a New Preface, University of California Press, 410s.
- BERGER, P., 1967. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Anchor Books, New York, 240s.
- _____, 1997. *Epistemological Modesty: An Interview with Peter Berger*, <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=240>
- _____, 1999. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 143s.
- _____, 2014a. "Sekülerizmin Gerilemesi", der. A.Köse, 21. Yüzyılda Dinin Geleceği, Kutsalın Dönüşü, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 40-59, 287s.
- _____, 2014b. "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", der. A. Köse, 21. Yy.da Dinin Geleceği, Kutsalın Dönüşü, Timaş Yay., İstanbul, ss. 100-115, 287s.
- BERGER, P. L. ve LUCKMANN, T., 1966. *The Social Construction of Reality*, Anchor Books, New York, 219s.
- BODUR, H. E., 2007. "Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din ve Sosyal Değişme", *Uluslararası Dinler Tarihi Sempozyumu*, 22-24 Ekim, Ankara, ss. 34-46.
- BROWN, C. G. ve SNAPE, M., 2010. *Secularisation in the Christian World*, Ashgate Publishing Company, 248.
- BRUCE, S., 2002a. *God is Dead, Secularization in the West*, Wiley-Blackwell Publishing, 288s.
- _____, 2002b. "The Secularization Paradigm", *God is Dead, Secularization in the West*, ss.1-44.
- _____, 2010. "Secularization in the UK and USA", ed. C. Brown ve M Snape, *Secularization in the Christian World*, Ashgate, Farnham, United Kingdom, ss. 205-218.
- CADDY, L. E. ve HURD, E. S., 2013. *Comparative Secularism in a Global Age*, Palgrave Macmillan, Ed. Linell E. Caddy Elizabeth Shakman Hurd, 304s.
- CASANOVA, J., 1994. *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago, 330s.
- CHAMBERS, P., 2005. *Religion, Secularization and Social Change: Congregational Studies in a Post-Christian Society (Politics & Society in Wales)*, University of Wales Press, 256s.
- CHAVES, M., 1994. "Secularization as Declining Religious Authority", *Social Forces*, The University of North Carolina Press, 72, (3), ss.749-774.
- CLARKE, P., 2006. *New Religions in Global Perspective: A Study of Religious Change in the Modern World*, Routledge, 357s.

- COMTE, A., 2000. *The Course in Positive Philosophy, 1830-1842, The Positive Philosophy of Auguste Comte*, Batoche Books, 338s.
- COX, H., 1965. *The Secular City*, The MacMillan Company, London, 276s.
- DARENDE, Ö. F. 2015. "Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI (11) (baskıda)
- DAVIE, G., 1994. *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Wiley-Blackwell, 244s.
- DEMERATH, N. J., 2002. "The Varieties of Sacred Experience: Finding the Sacred in a Secular Grove," *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39 (1), ss. 1-11.
- DILLON, M., 2003. (ed.) *Handbook of the Sociology of Religion*, Cambridge, 481s.
- DOBBELAERE, K., 1981. *Secularization: A Multi-Dimensional Concept*, Sage Publications, 213s.
- _____, 1998. "The Secularization of Society? Some Methodological Suggestions", *Secularization and Fundamentalism Reconsidered*, ed. J. K. Hadden and A. Shupe, Paragon House, New York, ss. 27-43, 320s.
- _____, 2014. "Sekülerleşmenin Üç Yüzü; Toplumsal, Kurumsal ve Bireysel Sekülerleşme", der. A. Köse, 21. Yüzyılda Dinin Geleceği, Kutsalın Dönüşü, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 258-278, 287s.
- DURKHEIM, E., 2005. *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*, çev., F. Aydın, Ataç Yay., İstanbul, 530s.
- ERTİT, V., 2014. *Sekülerleşme Dinden Uzaklaşmanın Hikayesi*, Liberte Yayınları, Ankara, 230s.
- FENN, R. K., 1969. "The Secularization of Values: An Analytical Framework for the Study of Secularization", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8, (1), ss. 112-124.
- FINKE, R., 1990. "Religious Deregulation: Origins and Consequences", *Journals of Church and State*, 32, (3), ss. 609-626.
- FINKE, R. ve STARK, R., 1988. "Religious Economies and Sacred Canopies: Religious Mobilization in American Cities, 1906.", *American Sociological Review*, 53, (1), ss. 41-49.
- FURSETH, I. ve REPSTAD, P., 2006. *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, Ashgate Publications, 241s.
- GELLNER, E., 1990. *Plough, Sword and Book. The Structure of Human History*, University of Chicago Press, Chicago, 288s.
- GIDDENS, A., 1973. *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge University Press, Cambridge, 261s.
- _____, 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, California, 417s.
- GILL, R., 2003. *The 'Empty' Church Revisited*, Ashgate Publishing Limited, 288s.
- GILPIN, C., 2013. *Comparative Secularism in a Global Age*, ed. Linell E. Caddy ve Elizabeth Shakman Hurd, Palgrave Macmillan, 304s.
- GLASNER, P. E., 1976. *Sociology of Secularisation: A Critique of a Concept*, Routledge & Kegan Paul Books, 180s.
- GLOCK, Y. C., 1962. "On the Study of Religious Commitment", *Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association*, 57, (4), ss. 98-110.
- GLOCK, Y. C. ve BELLAH, R., 1976. *The New Religious Consciousness*, (ed.), University of California Press, 414s.
- GÖKBERK, M., 1999. *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 431s.

- GREELEY, A., 1972. *Unsecular Man: The Persistence of Religion*, Schocken Books, 280s.
- GREER, B. A. ve ROOF, W. C., 1992. "'Desperately Seeking Sheila': Locating Religious Privatism in American Society." *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, ss. 346-352.
- GÜNAY, Ü., 2000. *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 608s.
- HADDEN, J. K., 1987. "Toward Desacralizing Secularization Theory", *Social Forces*, 65, (3), ss. 587-611.
- HAMILTON, M., 2002. *The Sociology of Religion, Theoretical and Comparative Perspectives*, Routledge, London, 308s.
- IANNACCONE, L. R., 1995. "Risk, Rationality, and Religious Portfolios." *Economic Inquiry*, 33, (2), ss. 285-295.
- INGLEHART, R., 1989. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, 504s.
- INGLEHART, R. F. ve NORRIS P., 2001. "Cultural Obstacles to Equal Representation", *Journal of Democracy*, 12, (3), ss. 126-140.
- KEANE, J., 2000. "Secularism?", *The Political Quarterly*, 71, ss. 5-19.
- KELLEY, H. H., 1973. "The Processes of Causal Attribution", *American Psychologist*, 28, (2), SS.107-128.
- KİRMAN, M. A., 2005. *Din ve Sekülerleşme*, Karahan Yayınları, Adana, 302s.
- _____, 2010. *Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi*, Birleşik Yayınları, Ankara, 370s.
- _____, 2011. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 391s.
- KİRMAN, M. A. ve ÇAPÇIOĞLU, İ., 2015. *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Ankara, Otto Yay. 408ss.
- KOSMIN, B. A. ve KEYSAR, A., 2007. *Secularism and Secularity*, ISSSC (Institute for the Study of Secularism in Sociology), 168s.
- KÖSE, A., 2014. *Kutsalın Dönüşü*, 21. Yüzyılda Dinin Geleceği, Timaş Yayınları, 320s.
- LASLETT, P., 2004. *The World We Have Lost-Further Explored*, Routledge, 392s.
- LUCKMANN, T., 1978. *Phenomenology and Sociology: Selected Readings*, (ed.), Penguin Books, New York, 392s.
- _____, 1979. "The Structural Conditions of Religious Consciousness in Modern Societies," *Japanese Journal of Religious Studies*, 6(1/2), ss. 121-137.
- _____, 2003. *Görünmeyen Din, Modern Toplumda Din Problemi*, çev. A. Coşkun, Rağbet Yay., İstanbul, 111s.
- MACINTYRE, A., 1970. "The Idea of a Social Science", *Rationality*, ed. B. R. Wilson, Oxford: Blackwell, , pp. 112-30.
- MACLURE, J. ve TAYLOR, C., 2011. *Secularism and Freedom of Conscience*, Harvard University Press, 160s.
- MALCOLM, Daniel Bell
- MARTIN, D., 1965. "Towards Eliminating the Concept of Secularization", *Penguin Survey of the Social Sciences*, Harmondsworth: Penguin, Ed. J. Gould, ss. 169-182.
- _____, 2002. "Sekülerleşme Sorunu: Geçmiş ve Gelecek", çev. A.Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, *Ufuk Kitapları*, İstanbul, ss. 189-202.
- MARTY, M. E., 2005. *Religions of the World, The Illustrated Guide to Origins, Beliefs, Traditions & Festivals*, Checkmark Books, 160s.
- MCGUIRE, M. B., 2008. *Religion: The Social Context*, Waveland Pr Inc., 432s.

- NORRIS, P. ve INGLEHART, R., 2003. "The True Clash of Civilizations", Foreign Policy, 135, ss. 63-70.
- OSTWALD, C., 2014. "Seküler Çan Kuleleri", 21. Yüzyılda Dinin Geleceği, Kutsalın Dönüşü, ed. A. Köse, Timaş Yayınları, 287s.
- OXFORD ENGLISH DICTIONARY, 1989. Simpson, J.A., ve Weiner, E.S.C., Oxford, UK, ss. 848-849.
- PARSONS, T., 1964. Social Structure and Personality, The Free Press of Glencoe (Macmillan), New York, 376s.
- PARTRIDGE, C., 2004. "Alternative Spiritualities, New Religions, and the Reenchantment of the West", The Oxford Handbook of New Religious Movements, New York: Oxford University Press, s. 39 –67.
- POLOMA, M., 1982. "The Pentecostal Movement", Christian Millenarianism: Themes and Perspectives, ed. Stephen Hunt, New York University Press, 270s.
- ROBERTS, K. ve YAMANE, D., 2011. Religion in Sociological Perspective, SAGE Publications, 472s.
- ROOF, W. C. ve MCKINNEY, W., 1987. American Mainline Religion: Its Changing Shape and Future, Rutgers University Press, 240s.
- SHERKAT, D. E. ve WILSON, J., 1995. "Preferences, Constraints, and Choices in Religious Markets: An Examination of Religious Switching and Apostasy", Social Forces, 73, (3), ss. 993-1026.
- SHINER, L., 1967. "The Meanings of Secularization", Secularization and the Protestant Prospect, ed., James Childress ve David Harned, Philadelphia, ss. 30-42.
- _____, 1998. "The Concept of Secularization in Empirical Research", Journal for the Scientific Study of Religion, 6, (2), ss. 207-220.
- SMITH, Mark J., 2000. Rethinking State Theory, Routledge, 304s.
- STARK, R., 1985. The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation, University of California Press, 571s.
- _____, 1999. "Secularization, R.I.P.", Sociology of Religion, 60, (3), ss. 249-273.
- STARK, R. ve BAINBRIDGE, W. S., 1996. A Theory of Religion, Rutgers University Press, New York, 390s.
- STARK, R. ve FINKE, R., 2000. Acts of Faith, Explaining the Human Side of Religion, University of California Press, California, 350s.
- STARK, R. ve IANNACCONE, L. R., 1994. "A Supply Side Reinterpretation of the 'Secularization' of Europe", Journal for the Scientific Study of Religion 33, (3), ss. 230-252.
- SWATOS, W. H., 1998. Encyclopedia of Religion and Society, AltaMira Press, 604s.
- TAYLOR, C., 2014. Seküler Çağ, çev. D. Körpe, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1048s.
- TONNIES, F., 1957. Community and Society, Courier Corporation, 294s.
- TSCHANNEN, O., 1991. The Secularization Paradigm: A Systematization, Journal for the Scientific Study of Religion, 30, (4), 395-415.
- TÜMER, G., 1986. "Çeşitli Yönleriyle Din", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, ss. 213-267.
- WACH, J., 1987. Din Sosyolojisine Giriş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 181, çev. B. İnandı.
- WALBY, S., 2009. Globalization and Inequalities: Complexity and Contested Modernities, SAGE Publications Ltd., 520s.

- WALLIS, R. ve BRUCE, S., 1992. "Secularization: the Orthodox Model", Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis, Ed. Steve Bruce, Oxford University Press, ss. 8-30.
- WATERS, M., 1996. Key Sociologists-Daniel Bell, Routledge, 200s.
- WEBER M., 2014. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu, çev. M. Ökten, Tutku Yayınevi, Ankara, 352s.
- _____, 2006. Sosyoloji Yazıları, çev. T. Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 547s.
- WILCOX, C., 1992. God's warriors: The Christian Right in Twentieth-Century America, The Johns Hopkins University Press, 272s.
- WILSON, B., 1966. Religion in Secular Society, A Sociological Comment, C. A. Watts London, 254s.
- _____, 1970. Religious Sects, McGraw-Hill, 256s. (Dinî Mezhepler, Sosyolojik Bir Araştırma, çev. A. B. Ünal ve A. İ. Yitik, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, 301 s.)
- _____, 1975. Magic and the Millennium, Paladin, 547s.
- _____, 1975. The Noble Savages: The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival, University of California Press, 131s.
- _____, 1976a. Contemporary Transformation of Religion, Oxford University Press, 116s.
- _____, 1976b. "Aspects of Secularization in the West", Japanese Journal of Religious Studies, 3, (4), ss. 259-276.
- _____, 1979. "The Return of the Sacred", Journal for the Scientific Study of Religion, 18, (3), ss. 268-280.
- _____, 1982. Religion in Sociological Perspective, OUP, 180s.
- _____, 1985. "Secularization: The Inherited Model", The Sacred in a Secular Age, ed. P. Hammond, University of California Press, Berkeley, ss. 9-20.
- _____, 1987. "Secularization", The Encyclopedia of Religion, ed. Mircea Eliade, 13, Macmillan Publishing Company, New York, Collier Macmillan Publisher, London, ss. 159-165.
- _____, 1991. Rationality, Wiley-Blackwell, 296s.
- _____, 1992a. "Reflections on a Many Sided Controversy", Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis, Oxford Clarendon, ed. Steve Bruce
- _____, 1992b. The Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society, Oxford University Press, 312s.
- _____, 1998. "The Secularization Thesis: Criticisms and Rebuttals", ss. 45-66., Secularization and Social Integration: Papers in Honor of Karel Dobbelaere, ed. J. Billiet, R. Laermans ve B. Wilson, Leuven University Press, 354s.
- _____, 2000. "Salvation, Secularization and De-moralization", The Blackwell Companion to the Sociology of Religion, ed. Richard Fenn Oxford, ss. 39-51.
- _____, 2008. Human Values in a Changing World: A Dialogue on the Social Role of Religion, B. Tauris, 384s.
- WUTHNOW, R., 1976. The Consciousness Reformation, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 320s.
- _____, 1994. Sharing the Journey: Support Groups and the Quest for a New Community, Free Press, 480s.
- YAMANE, D., 2007. "Secularization on Trial: In Defense of a Neo-Secularization Paradigm", Journal for the Scientific Study of Religion, ss. 107-120.
- YINGER, J. M., 1980. Religion in the Struggle for Power: A Study in the Sociology of Religion, Ayer Co Pub., 275s.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Ömer Faruk DARENDE
Doğum Yeri ve Tarihi : Tarsus / 09.12.1974

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları İngiliz Dili ve Edebiyatı 1998
Yüksek Lisans Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler/Yayımlar

Çeviriler

1. Coleman, J. A., 2015. “Seküler: Sosyolojik Bir Bakış”, çev. Ö. F. Darendede, Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, M. A. Kirman ve İ. Çapçioğlu, Ankara, Otto Yay. s.45-56
2. Wuthnow, R., 2015. “Bilim ve Kutsal”, çev. Ö. F. Darendede, Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, M. A. Kirman ve İ. Çapçioğlu, Ankara, Otto Yay. s.139-154

Makale

Darendede, Ö. F., 2015. “Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI (11) (baskıda).

Bilimsel Faaliyetler-Kurslar:

1. 2003 yılında M.E.B. tarafından Kahramanmaraş'ta düzenlenen ‘New Teaching Techniques’ adlı seminer-İngilizce Öğretim Metotları 12-16.05.2003
2. 2004 yılında Yalova’da M.E.B. ve British Council tarafından düzenlenen ‘Teacher Training’ kursu 05-16.07.2004- İngilizce Formatörlüğü
3. 20 Nisan 2005 tarihinde, “İngilizce Hazırlık Sınıflarında İngilizce Öğretim Teknikleri ve Kullanım Alanları” hakkında, teacher trainer Kristina SMITH (Longman) tarafından KSÜ bünyesinde verilen seminer
4. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde, 2005-2006 Eğitim-Öğretim Yılında başlayan İngilizce Hazırlık Sınıfının hazırlanması yönündeki çalışmalar çerçevesinde ve Üniversitede verilen yabancı dil eğitiminin kalitesinin artırılmasına yönelik olarak, KSÜ Rektörlüğü ile British Council (Ankara) arasında yapılmış olan anlaşma kapsamında, 04-08 Temmuz 2005 tarihleri arasında “Effective Teaching and Learning” başlıklı Yabancı Diller Bölümü öğretim elemanlarına yönelik, Mary BOUNDS’un koordinasyonu ile Lisa BROOMHEAD ve Michael CONDUIT tarafından yürütülen, 30

- saatlik bir hizmet içi eğitim programı. Seminer başlıkları : “Ice-breakers”, “The Brain/Multiple Intelligences”, “Presenting Grammar”, “Class Management”, “Presenting Vocabulary”, “Pronunciation”, “Memory and Vocabulary Recycling”, “Developing Writing Skills”, “Developing Listening Skills”, “Developing Reading Skills”, “Developing Speaking Skills”, “Error Correction”, “Presentations on Common European Framework”, “Teaching Beginners” ve “Giving and Getting Feedback”.
5. 24-25 Ağustos 2005 tarihinde KSÜ Yabancı Diller Bölümü öğretim elemanlarına yönelik, “İngilizce Hazırlık Sınıflarında İngilizce Öğretim Teknikleri” üzerine, KSÜ bünyesinde teacher trainer Kristina SMITH (Longman) tarafından verilen kurs
 6. 2006 yılında T.O.B.B. Üniversitesi ve Longman tarafından düzenlenen Eğitim Teknikleri ve modern yaklaşımlar ile ilgili konferans-‘Teacher Training Conference-On the Quality Trail-A Sound Basis for the Future of Teacher Training’-2-3 Mayıs 2008
 7. 2006 yılında İrlanda’da Yetişkin Eğitimi ile ilgili hizmet içi eğitim kursu-‘Talking to People: A Language, Education and Culture Course for Teachers of English as a Foreign Language’-Limerick-Ireland-31 Temmuz-12 Ağustos 2006
 8. Amerikan Büyükelçiliğinde görevli Sarah KLINGHAMMER tarafından verilen “New Ideas: Teaching Techniques” adlı seminer Ağustos 2008
 9. First Local ELT Training Program-K.S.Ü. 1 Nisan 2010
 10. Excel English Language School-“English: The English Teacher Experience-Methodology and Language Enhancement for the 21st Century”, London/England 05-16.07.2010
 11. Oxford University Press-Kahramanmaraş Sütçü İmam University School of Foreign Languages-“What’s that word again?” by Elna COETZER-28 April 2015

İş Deneyimi: Kahramanmaraş Atatürk Kız Lisesi İngilizce Öğretmeni 1998-2003

K.S.Ü. Yabancı Diller Yüksekokulu İngilizce Okutmanı 2003-.....

İletişim

E-Posta Adresi : darende@ksu.edu.tr

Tel. : 0 535 229 65 29